
MAKRO İKTİSAT

Editör: Doç.Dr. Şahin Karabulut

MAKRO İKTİSAT

Editör

Doç. Dr. Şahin Karabulut

yaz
yayınları

2024

MAKRO İKTİSAT

Editör: Doç. Dr. Şahin Karabulut

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6104-88-4

Ekim 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Assessing The Impact of Economic Policy Uncertainty on Foreign Direct Investment: Insights from Emerging Economies	1
<i>Maya MOALLA, Erdal ALANCIOĞLU</i>	
Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Analizi	17
<i>Hacı Hayrettin TIRAŞ</i>	
Green Economy Concept: A Systematic Review	48
<i>Murat BAYRAKTAR</i>	
Labor Market Impacts Economic Crisis in Türkiye.....	66
<i>Amaama ABDULMALİK, Serife GENÇ İLERİ</i>	
Türkiye’nin Çevre Karnesi: Ekonomik Göstergeler ve Çevresel Performans Üzerine Bir Değerlendirme.....	81
<i>Emre AKUSTA</i>	
Evaluation of the Cointegration Relationship Between Foreign Capital Inflows and Carbon Emissions in Germany.....	108
<i>Elif KOÇAK</i>	
Forecasting of Post-Pandemic Inflation in Turkey: Box-Jenkins and Double Exponential Smoothing Approaches	119
<i>Ayşegül Ladin SÜMER</i>	
Peace, Tourism and Economic Growth: An Empirical Application on Middle Eastern Countries	135
<i>İlyas BAYAR</i>	

Türkiye Ekonomisinde Sanayileşme Süreci: Ampirik Bir Analiz	158
--	------------

Dilek KUTLUAY ŞAHİN, Levent ŞAHİN

Yaşlanan Türkiye’de Gümüş Ekonomi.....	178
---	------------

Nur AYDIN

Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları.....	199
--	------------

Çetin ÜNEN

Energy Consumption and Co2 Emissions: The Case of Indonesian on The Path to Sustainable Growth.....	221
--	------------

Elif KOÇAK

Türkiye’de Uygulanan Para Politikalarının Makro İhtiyati Politikalarla Etkileşimi.....	230
---	------------

Yağmur RENÇBER

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşmada Uluslararası Ticaretin Rolü.....	260
--	------------

Zerrin KILIÇARSLAN

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

ASSESSING THE IMPACT OF ECONOMIC POLICY UNCERTAINTY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT: INSIGHTS FROM EMERGING ECONOMIES

Maya MOALLA¹

Erdal ALANCIOĞLU²

1. INTRODUCTION

Both developed and developing countries strive to attract more foreign direct investments (FDI) since its important role as a source of financing in the process of economic evolution and development. However, investors consider the economic conditions of the target country before making investment decisions outside their own countries. The principal inspiration of this study is to investigate the mien of the economic policy uncertainty (EPU) on the FDI for Brazil, Chile, India, Pakistan, Russia, Singapore, and Mexico during the time period spanning from 2003 to 2022. These countries represent a diverse set of emerging and developing economies with significant geopolitical and economic influence making them well-suited for exploring the mien of EPU on FDI across different contexts. This study continues with the second section reviews the empirical literature. The third segment details the methodology, and the fourth segment reveals the empirical results. The fifth segment delivers the conclusions and policy recommendations.

¹ Dr., mayamoalla@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4076-2790.

² Assoc. Prof. Dr., Harran university Bozova MYO, ealancioglu@harran.edu.tr, ORCID:0000-0002-5008-4957.

2. LITERATURE REVIEW

As an essential element of globalization, FDI plays a decisive role in enabling host nations boost their economic evolution by facilitating the expansion of the multinational corporations (MNC) globally. Gaining complete comprehending of Foreign Direct Investment (FDI) requires grasping the primary reasons behind companies' international investments, including vertical, horizontal, and conglomerate FDI. When a MNC engages in Horizontal FDI, it invests in another country to replicate the production activities of its home country, aiming to access new markets, reduce production costs, or evade trade barriers. An MNC's involvement in Vertical FDI includes investing in various yet related activities, either advancing in production or distribution nearer to consumers, or retreating to facilities supplying inputs for its domestic production. When MNCs engage in Conglomerate FDI, they venture into unrelated business areas to mitigate risk and take advantage of new opportunities (Abu Bakar et al., 2022).

Six notable theories influence the selection of FDI locations: capital market theory, which postulates that interest rates and the host nation's currency value are key factors in FDI decisions (Faeth, 2009; Hennart, 2015); transaction cost theory, which speculates that firms should develop governance systems to minimize the expenses and inefficiencies coupled with entering and conducting business in international markets (Baumol, 1986); product life cycle theory, which outlines how the phases of a product's life cycle inspire the internationalization of production (Vernon, 2009); internationalization theory, which focuses on how firms internalize their business activities to mitigate market imperfections and enhance monopolistic advantages (Kang and Jiang, 2012); the eclectic paradigm (OLI model), which integrates ownership, location, and internalization advantages to elucidate FDI (Dunning, 1980); and entry mode theory, which centers on

the strategic decisions about how to enter foreign markets, driven by resource-seeking, market-seeking, efficiency-seeking, and strategic asset-seeking motives (Franco, 2013; Dunning and Lundan, 2008; and Wadhwa and Reddy, 2011).

As per FDI theories, the drivers impacting the selection of FDI locations are categorized into four groups: Micro aspects, Macro aspects, Strategic determinants, and Sector-specific aspects. Micro factors consist of ownership-specific advantages of MNCs, which encompass knowledge and experience of the foreign market, firm size, technology capabilities, and product differentiation (Chan, 2005; Nachum and Wymbs, 2002; Gupta et al., 2006). Macro factors underscore the host country's overall attractiveness for FDI, incorporating infrastructure, market size, political stability, human capital, legal framework, and economic policy uncertainty (Alshamlan et al., 2021; Mahbub and Jongwanich, 2019). The strategic determinants direct on long-term objectives and competitive stance, including defending market share, diversification, and exchange-of-threat. Sector-specific factors are exclusive to certain industries, affecting MNCs' location choices according to the nature of their business, such as low labor and transportation costs for manufacturing/services sectors, and the presence of scientific talent and strong educational systems for R&D sectors (Danciu and Strat, 2014). Comprehending these factors enables MNCs to make well-informed decisions about where to invest, ensuring they pick locations that fit their strategic goals and operational demands. The literature thoroughly investigates the factors influencing Foreign Direct Investment (FDI), but the role of uncertainty is still insufficiently explored. There is a need to fill this gap in the economic literature since that the FDI is most susceptible to political and institutional uncertainties (Dixit, 2011). The principal inspiration of this study is to scrutinize the nexus between FDI and economic policy uncertainty.

Uncertainty has a significant mien on FDI because of the greater fixed sunk costs associated with foreign investments (Choi et al., 2020). Factors such as exchange rate volatility, varied tax treatments, and stringent regulations on capital repatriation contribute to making FDI more difficult to reverse, heightening its exposure to uncertainty (Gulen & Ion, 2015). Furthermore, foreign investors may prefer to hold off on investments during periods of high uncertainty to avoid possible losses, making the "wait-and-see" approach more valuable for them. Specifically, political uncertainty has been depicted as functioning like a tax on investment, deterring FDI inflows. Rodrik (1991) demonstrated that even a minimal likelihood of policy reversal can significantly reduce FDI, making substantial subsidies necessary to counteract these negative miens. Understanding this nexus between uncertainty and FDI is vital, as it indicates that during times of increased uncertainty, FDI flows might drop due to foreign investors becoming more cautious and risk-averse Hsieh et al. (2019) and Canh et al. (2020). Furthermore, uncertainty impacts both the magnitude and the composition of FDI flows, with mergers and acquisitions being more reactive to temporary shocks than greenfield investments (Bonaime et al., 2018). The impact is especially noticeable in emerging economies, where less developed financial markets and weaker institutional frameworks, make them prone to external shocks (Carrière-Swallow & Céspedes, 2013).

One of the pioneering studies is that conducted by Bloom (2009) who investigates the economic consequences of uncertainty rises after major shocks, like the Cuban Missile Crisis and 9/11 attacks. Bloom simulates an uncertainty shock, showing a sharp decline in output and employment, followed by a rebound, using a structural model with a time-varying second moment. The results reveal that increased uncertainty decrease productivity growth, causing firms to pause investment and hiring. Gulen and

Ion (2015) reported that the reduce in the capital investments U.S. by public corporations significantly stemmed from policy-related uncertainty, with the effect being more severe for firms with high investment irreversibility and those reliant on government spending. The adverse mien intensifies over several quarters before eventually rebounding, but it takes 2–3 years for investments to fully recover. The study emphasizes that the prolonged uncertainty weakens this relationship as the costs of delays outweigh the benefits, indicating the need for regulators to consider the lasting and varied impacts of policy uncertainty on investment decisions. Based on China's 2015 supply-side structural reform, Liu and Zhang (2020) use a quasi-natural experiment to explore how EPU affects firms' investment and financing decisions during the period spanning from 2013 to 2017, revealing that EPU notably hinders real investment and decreases net debt issuance in private firms. Moreover, the results revealed that the state-owned firms are unaffected. Furthermore, EPU does not significantly have an effect on firms' cash-holding decisions. Challenging the traditional "wait-and-see" approach, Gilchrist, Sim and Zakrajšek (2014) show that idiosyncratic uncertainty influences investment primarily through vicissitudes in credit spreads. Their results reveal that both uncertainty and financial shocks involve the credit supply, leading to countercyclical credit spreads and procyclical leverage. utilizing a general equilibrium model that accounts for policy uncertainty and government motives, Pastor and Veronesi (2012) investigate how government policy changes influence stock prices, revealing that stock prices drop after a policy change, particularly when uncertainty is high or the economic downturn is mild. Bonaime, Gulen and Ion (2018) show that in deals concerned to taxes, government spending, and monetary policies, political and regulatory uncertainty notably decreases merger and acquisition (M&A) activity. They reveal that the adverse mien is mitigated for deals that face competitive pressures or serve as risk hedges,

however, this effect is stronger for less reversible deals and firms more sensitive to policy uncertainty. The economic literature underscores the significance of understanding the association between uncertainty and FDI, as it affects the decision-making process of firms.

3. DATA AND METHODOLOGY

This paper inspects the mien of EPU on FDI inflows, considering variables such as GDP (constant 2015 US\$) and exchange rate, utilizing annual data covering the period spanning from 2003 to 2022 for Brazil, Chile, India, Pakistan, Russia, Singapore, and Mexico. Table (1) presents the utilized variables and the source of them.

Table 1. Variables

Abb.	Variable	Source
FDI	Foreign direct investment, net (BoP, current US\$)	WDI
GDP	GDP (constant 2015 US\$)	WDI
EPU	Economic Policy Uncertainty	https://www.policyuncertainty.com/
EXCH	Official exchange rate (LCU per US\$, period average)	WDI

The analysis initiates with considering possible heterogeneity and cross-sectional dependence among the countries. Tests developed by Pesaran and Yagamata (2008) are applied to test for cross-sectional dependence, with the null hypothesis (H_0) posits no cross-sectional dependence, and the alternative hypothesis (H_1) suggests its presence. Furthermore, to determine whether the slope coefficients are homogeneous across countries, Swamy's Homogeneity Test is used, with H_0 assuming homogeneity and H_1 indicating heterogeneity. Subsequently and to examine the stationarity of the variables, the Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) unit root test is applied, with H_0 indicating

the existence of a unit root (non-stationarity) and H_1 indicating stationarity (Pesaran, 2007). Then to assess the existence of a long-term equilibrium relationship among the variables, the Dumitrescu-Hurlin (DH) cointegration test is employed, with H_0 asserts no cointegration, while H_1 supports the presence of cointegration. Upon finding evidence of cointegration and to estimate both long-run and short-run relationships, capturing the dynamics between FDI and its determinants, panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model is utilized. Finally, to explore the direction of causality between FDI and the independent variables, the Dumitrescu-Hurlin panel causality tests are conducted, with H_0 indicating no causality and H_1 suggesting the existence of causality.

4. EMPIRICAL FINDINGS

Table (2) represents the consequences of the cross-sectional dependence tests, including Pesaran's CDLM1, CDLM, and the Bias-Adjusted LM (LMadj) tests. The conclusions reveal the incidence of cross-sectional dependence among the countries in the panel, leading to the rejection of the null hypothesis of no dependence; indicating that the countries are interconnected, and shocks in one country may influence others. The Swamy Homogeneity Test further confirms that the slope coefficients are heterogeneous across countries as shown in table 2, suggesting that the nexus between FDI and the independent variables varies significantly from one country to another.

Table 2. Cross-Sectional Dependence and Homogeneity Test Results

Model	Cross-Sectional Dependence Tests		
	CDLM1	CDLM	LMadj
$\ln FDI = (\ln GDP_t, \ln EPU_t, \ln EXCJ_t)$	3.439 (0.000)	1.732 (0.042)	12.590 (0.000)
Homogeneity			
Swamy Homogeneity Test	Hypotheses $H_0 = \beta_1 = \dots = \beta_7 = \bar{\beta}$ $\chi^2_{30} \quad 0.0000$		

Table (3) presents the results of the stationarity tests, conducted using the Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) unit root test. The results reveal that all variables are non-stationary at their levels but become stationary after first differencing, indicating that the variables are integrated of order one, I(1).

Table 3. Unit Root Test Results

Variables	I(0)	I(1)	Decision
lnFDI	(t-bar: -2.025)	(t-bar: -3.686 ***)	I(1)
lnGDP	(t-bar: -1.366)	(t-bar: -2.567 **)	I(1)
lnEPU	(t-bar: -1.865)	(t-bar: -2.528 **)	I(1)
lnEXCH	(t-bar: -1.098)	(t-bar: -2.362 *)	I(1)

Note: *, **, *** represent the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. -2.210 (10%), -2.340 (5%), and -2.600 (1%) are the CIPS critical values.

Table (4) presents the outcomes of the Dumitrescu-Hurlin (DH) cointegration test. The results provide strong evidence of cointegration, particularly based on the *dh_g* statistic with a highly significant p-value, leading to the rejection of the null hypothesis of no cointegration. This result indicates the presence of a long-term equilibrium nexus between FDI, GDP, Economic Policy Uncertainty (EPU), and exchange rates (EXCH) in the panel of countries analyzed.

Table 4. Cointegration Test Results

DH Cointegration Test	Statistic	p-value
dh_p	-1.133	0.871
dh_g	3.784 ***	0.000

Considering the evidence of cointegration, the panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model is utilized, baring both long-run and short-run dynamics. Table (5) shows that in the long-run, GDP positively affects FDI, while EPU and EXCH show a negative nexus with FDI.

Table 5. Panel ARDL Results

Dependent Variable: FDI			
Variable	Coefficient	t-statistics	Prop.
Long Run			
LNEXCH	-0.703719	-4.429661	0.0000
LNPU	-0.277338	-3.264736	0.0015
LNQDP	3.652783	7.960617	0.0000
Short Run			
COINTEQ01	-0.610865	-3.054764	0.0029
D(LNEXCH)	0.794662	0.682539	0.4966
D(LNPU)	0.073115	0.374224	0.7091
D(LNQDP)	2.346569	1.197903	0.2340
C	-1.653364	-1.665163	0.0992

Supporting the existing literature, the results revealed that EPU adversely influences FDI since it creates an unpredictable business environment. This makes it challenging for foreign investors to anticipate future conditions and assess risks accurately, leading to increase the perceived risk of investing in a country that has High EPU arises from instability in policies such as taxation, regulation, and trade. Table (6) presents the fallouts of the Dumitrescu-Hurlin panel causality tests. The results indicate unidirectional causality running from GDP and EPU to FDI, and from FDI to EXCH, highlighting the impact of economic growth and policy uncertainty on FDI inflows, as well as the effect of FDI on exchange rate dynamics in the selected countries.

Table 6. Dumitrescu-Hurlin Panel Causality Test Results

Ho Hypothesis	W Statistic	Z-Bar Statistic	P. Value	Decision
FDI doesn't cause GDP.	0.5933	-0.7610	0.4210	FDI $\nRightarrow$ GDP
GDP doesn't cause FDI	3.4841	4.6474	0.0000	GDP $\Rightarrow$ FDI
FDI doesn't cause EPU.	3.1640	1.5399	0.1236	FDI $\nRightarrow$ EPU
EPU doesn't cause FDI.	3.2930	4.2899	0.0000	EPU $\Rightarrow$ FDI
FDI doesn't cause EXCH.	8.9746	6.4534	0.0000	FDI $\Rightarrow$ EXCH
EXCH doesn't cause FDI.	5.8092	1.6924	0.0906	EXCH $\nRightarrow$ FDI

Such results reflect the complex interplay between macroeconomic factors and FDI in emerging economies.

5. CONCLUSION

This study's results accentuate the significant role of EPU in prompting FDI in Brazil, Chile, India, Pakistan, Russia, Singapore, and Mexico during the time period spanning from 2003 to 2022.

The outcomes designate that EPU creates an unpredictable business environment, which heightens the perceived risks for foreign investors, thereby discouraging FDI inflows; especially in the selected countries, where policy instability in areas such as taxation, regulation, and trade contributes to increased uncertainty.

Furthermore, the study reveals a unidirectional causality from GDP and EPU to FDI, suggesting that both economic growth and policy uncertainty are critical determinants of FDI inflows; with the impact of FDI on exchange rate dynamics highlights the broader macroeconomic implications of foreign investment.

These findings underscore that achieving economic growth and development in emerging economies requires stable

and predictable economic policies to attract and sustain FDI; indicating that policymakers should therefore prioritize reducing uncertainty and enhancing the business environment to foster greater investment and support long-term economic stability. The study contributes to the existing literature by underscoring the importance of considering policy uncertainty in economic planning and decision-making and providing new insights into the complex interactions between macroeconomic factors and FDI.

REFERENCES

- Abu Bakar, A. H., Sinnappan, P., Anor Salim, F. A., & Teo, P.-C. (2022). Factors Influencing Foreign Direct Investment (FDI) Location Selection: A Review of the Literature. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(7). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v12-i7/14103>
- Alshamlan, M. A., Fernandez, V. M., & Fernandez, M. (2021). Foreign Direct Investment in the United Arab Emirates: A Study on the Main Contributors. *European Journal of Business and Management Research*, 6(1), 97–101. <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2021.6.1.694>
- Baumol, W. J., & Williamson, O. E. (1986). Williamson's The Economic Institutions of Capitalism. *The RAND Journal of Economics*, 17(2), 279. <https://doi.org/10.2307/2555390>
- Bloom, Nicholas. 2009. The Impact of uncertainty shocks. *Econometrica*, 77(3), 623–685.
- Bonaime, A., Gulen, H., & Ion, M. (2018). Does policy uncertainty affect mergers and acquisitions? *Journal of Financial Economics*, 129(3), 531–558. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2018.05.007>
- Canh, N. P., Binh, N. T., Thanh, S. D., & Schinckus, C. (2020). Determinants of foreign direct investment inflows: The role of economic policy uncertainty. *International Economics*, 161, 159–172. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.11.012>
- Carrière-Swallow, Y., & Céspedes, L. F. (2013). The impact of uncertainty shocks in emerging economies. *Journal of*

- International Economics*, 90(2), 316–325. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.03.003>
- Chan, R. Y. K. (2005). Does the Natural-Resource-Based View of the Firm Apply in an Emerging Economy? A Survey of Foreign Invested Enterprises in China*. *Journal of Management Studies*, 42(3), 625–672. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2005.00511.x>
- Choi, S., Furceri, D., & Yoon, C. (2020). Policy Uncertainty and Foreign Direct Investment. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3752479>
- Danciu, A. R., & Strat, V. A. (2014). Factors Influencing the Choice of the Foreign Direct Investments Locations in the Romanian Regions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 870–874. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.556>
- Dixit, A. (2011). International Trade, Foreign Direct Investment, and Security. *Annual Review of Economics*, 3(1), 191–213. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-111809-125110>
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Dunning, J. H. (1980). Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9–31. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490593>
- Lundan, S., & Dunning, J. (2008). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Elgar Publishing Limited, Edward.
- Faeth, I. (2009). Determinants Of Foreign Direct Investment - A Tale Of Nine Theoretical Models. *Journal of Economic*

- Surveys*, 23(1), 165–196. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2008.00560.x>
- Franco, C. (2013). Exports and FDI motivations: Empirical evidence from U.S. foreign subsidiaries. *International Business Review*, 22(1), 47–62. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2012.02.002>
- Gilchrist, S., Sim, J., & Zakrajšek, E. (2014). *Uncertainty, Financial Frictions, and Investment Dynamics*. National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w20038>
- Gulen, H., & Ion, M. (2015). Policy Uncertainty and Corporate Investment. *Review of Financial Studies*, 29(3), 523–564. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhv050>
- Gupta, B., Pal, D., & Sarkar, J. (2006). Product Differentiation and Location Choice in a Circular City*. *Journal of Regional Science*, 46(2), 313–331. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4146.2006.00443.x>
- Hennart, J.-F. (2015). Commentary: Why and how can Multinational Enterprises be value-creating organizations? *Journal of World Business*, 50(4), 623–626. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2015.08.004>
- Hsieh, H.-C., Boarelli, S., & Vu, T. H. C. (2019). The effects of economic policy uncertainty on outward foreign direct investment. *International Review of Economics & Finance*, 64, 377–392. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2019.08.004>
- Kang, Y., & Jiang, F. (2012). FDI location choice of Chinese multinationals in East and Southeast Asia: Traditional economic factors and institutional perspective. *Journal of World Business*, 47(1), 45–53. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2010.10.019>

- Liu, G., & Zhang, C. (2020). Economic policy uncertainty and firms' investment and financing decisions in China. *China Economic Review*, 63, 101279. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.02.007>
- Mahbub, T., & Jongwanich, J. (2019). Determinants of foreign direct investment (FDI) in the power sector: A case study of Bangladesh. *Energy Strategy Reviews*, 24, 178–192. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2019.03.001>
- Nachum, L. (2002). *Firm-specific attributes and MNE location choices: Financial and professional service FDI to New York and London*. ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge.
- Pástor, L., & Veronesi, P. (2012). Uncertainty about Government Policy and Stock Prices. *The Journal of Finance*, 67(4), 1219–1264. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2012.01746.x>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Hashem Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Rodrik, D. (1991). Policy uncertainty and private investment in developing countries. *Journal of Development Economics*, 36(2), 229–242. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(91\)90034-s](https://doi.org/10.1016/0304-3878(91)90034-s)
- Vernon, R. (2009). The Product Cycle Hypothesis In A New International Environment. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 41(4), 255–

267. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1979.mp41004002.x>.

Wadhwa, K., & Reddy S, S. (2011). Foreign Direct Investment into Developing Asian Countries: The Role of Market Seeking, Resource Seeking and Efficiency Seeking Factors. *International Journal of Business and Management*, 6(11). <https://doi.org/10.5539/ijbm.v6n11p219>

TÜRKİYE’DE TURİZM GELİRLERİNİN ANALİZİ

Hacı Hayrettin TIRAŞ¹

1. GİRİŞ

Yaşanılan yerden başka yerlere seyahat edilerek geçici bir süre konaklamak amacıyla yapılan aktivitelerin tümünü kapsayan turizm, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştır. Gezmek, eğlenmek, dinlenmek, öğrenmek, eğitim, kültür, sağlık ve spor aktiviteleri gibi insanların farklı ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Turizm, günümüzde dünya ekonomisinde hızla gelişen ve genişleyen sektörlerin başında gelirken, uluslararası ticarete de öne çıkan konulardan biri haline gelmiştir (Önder, 2022: 30). Öyle ki uluslararası turizm faaliyetlerinden elde edilen gelirler dış ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu özelliğinden dolayı da turizm sektörü uluslararası ticaretin önemli bir unsuru olarak görülmektedir.

Turizm, çoğu zaman bölgesel ve ulusal kalkınma için bir araç olarak görülmekte, birçok ülke için gelir ve istihdam kaynağı olma özelliği taşımaktadır (Balıkçioğlu ve Oktay, 2015: 114). Turizm sektörü, gelişmekte olan ülkeler için sanayiye bir alternatif olarak kalkınma ve ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olurken, gelişmiş ülkelerde büyümenin sürekliliğini sağlayan bir faktör haline gelmiştir (Bingöl vd., 2020: 247). Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakları ve kültürel özellikleri ön plana çıkaran turizm sektörü, sosyal, siyasal ve ekonomik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, hhayrettintiras@hotmail.com ORCID: 0000- 0001-5197-9827.

faktörlere oldukça duyarlıdır (Ağır ve Özbek, 2021: 106). Sektör, birçok alt sektörü içinde barındırmakta ve onları etkilemektedir. Gezi, ulaştırma, konaklama, tur şirketleri, seyahat acenteleri, yiyecek-içecek, el sanatları ve hediyelik eşya üretimi gibi pek çok sektörü etkilemesi turizmin önemini artırmaktadır (Saridoğan, 2020: 830). Turizm sadece ekonomik açıdan değerlendirilmemekte, aynı zamanda sağlık, sosyal, kültürel, toplumsal ve siyasal anlamda ülke içi ve uluslararası ilişkilerde olumlu etkiler oluşturabilmektedir. Dolayısıyla hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından turizm faaliyetleri büyük önem taşımakta ve desteklenmektedir.

Bir ülke için turizm sektörünün ekonomik açıdan önemi gelir sağlaması ve GSYİH'yi artırmasından kaynaklanmaktadır. Turizm faaliyetinde bulunanların gittikleri ülkelerde yaptıkları harcamalar, gidilen ülkede turizm ve ilgili sektörlerde çalışanların gelirlerini ve dolayısıyla ulusal geliri artırmaktadır (Tıraş, 2022: 68). Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler ise küresel ölçekte dünya ekonomisine katkısı giderek artan turizm sektöründen imkanları ölçüsünde mümkün olan en yüksek payı alma çabası içindedirler. Çünkü 1950'li yıllarda yaklaşık 25 milyon olan dünyadaki toplam turist sayısı, geçen yıllarla birlikte hızla artarak 2019 yılı itibarıyla 1.46 milyarı aşmıştır (TÜRSAB, 2020: 5-6). Artan turist sayısına paralel olarak turizm gelirleri de artmış ve sektörün 2019 yılında dünya ekonomisine katkısı 10.3 trilyon dolar olmuştur. Bu rakam dünya GSYİH'nin yaklaşık %10,4'nü oluşturmaktadır (WTTC, 2024). Ancak 2020 yılında ortaya çıkan pandemi küresel turizmi sekteye uğratmıştır. Pandemi ile büyük kayıpların yaşandığı turizm sektöründe hızlı toparlanmaya rağmen hala 2019 yılındaki turist sayısı ve turizm gelirin e ulaşılammıştır.

Dünya genelinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişme gösteren turizm sektörü, Türkiye'de 1980'li yıllarla birlikte gelişmeye başlamıştır. Coğrafi konumu itibarı ile Asya, Avrupa

ve Afrika arasında doğal bir köprü olan Türkiye, dört mevsimin yaşandığı, üç tarafı denizlerle çevrili, birçok tarihi medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihi, kültürel ve doğal güzellikleri bakımından zengin kaynakları olan ve her mevsime göre turizm aktivitelerinin yapılabileceği potansiyeli ile önde gelen turizm ülkelerinden biridir. Türkiye’de turizm sektörünün önemi 1980 sonrası fark edilmiş, 1982 yılında çıkarılan “Turizm Teşvik Kanunu” ile sektöre yapılacak yatırımların arttırılması hedeflenmiştir (Bahar, 2006: 138). Bu dönemle birlikte turizm sektörü Türkiye’de önemli büyüme ve gelişme göstererek ülke kalkınmasında rol oynayan öncül sektörlerden biri haline gelmiştir (Turgut vd., 2021: 146). Günümüzde ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan sektör, ülkeye gelen turist sayısı ve turizm geliri bakımından önemli artışlar sağlamıştır. 1990 yılında Türkiye’ye yaklaşık 5,4 milyon yabancı turist gelirken 2023 yılında 49,2 milyon yabancı turist gelmiştir. Aynı dönemde turizm gelirleri yaklaşık 3.2 milyar dolardan 54.3 milyar dolara çıkmıştır (TÜRSAB, 2024). Bu değerler Türkiye’de turizm sektörünün geldiği noktayı ve turizm gelirlerinin ülke açısından ekonomik önemini ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’nün (UNWTO) 2024 yılında yayınladığı rapora göre Türkiye, 2023 yılında en fazla ziyaret edilen 6. ülke konumundadır. Ancak elde edilen turizm geliri bakımından daha gerilerde yer almaktadır. Turizm sektörünün ülkelerin önemli gelir kaynaklarından biri olması ve turizm yatırım planlarının yapılabilmesi için gelir miktarının bilinmesi ve tahminlerinin yapılması gerekmektedir. Günümüzde turizmin çok farklı türlerinin ortaya çıkması ve ziyaretçilerin yaptıkları harcamaların türleri, ülke turizminin gelecek planları açısından önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada sırasıyla; Türkiye’ye gelen turist profili ve yaptıkları harcamalar değerlendirilmiş, turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisindeki yeri istatistik verilerle analiz edilmeye çalışılmış ve Türkiye’nin

turizm gelirleri TÜİK'in yaptığı sınıflandırmaya göre on bir kategoride ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

2. TURİZM KAVRAMI

Turizm sözcüğü etimolojik olarak dönme, dönüş anlamına gelen Latince “Tornus” kelimesinden türetilen “turist” sözcüğünden türemiştir (Tıraş, 2021: 47). Türkçe’de ise turist anlamına gelen “seyyah” kelimesinden türetilen “seyahat” kelimesi “turizm” kelimesine karşılık gelmektedir. İlk olarak İngilizlerin kullandığı turist, turizm ve turistik kavramları Türkçe’ye Fransızca’dan geçmiştir (Bozkurt ve Bilgir, 2022: 279).

Genel olarak insanların farklı amaçlarını gerçekleştirmek için sürekli yaşadıkları yerlerden geçici süreliğine ayrılarak başka ülke veya bölgelere gitmelerini kapsayan turizm kavramı, ilk kez 19. yüzyılın sonlarında tanımlanmaya çalışılmıştır. Kavrama ilişkin ilk tanımın 1905 yılında Guyer-Feuler tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Yapılan tanıma göre turizm, “insanların zamanla artan dinlenme ihtiyacı, farklı yerleri ve kültürleri tanıma isteği, ticaret ve sanayinin gelişmesine bağlı olarak ulaşım imkanlarının artması sonucu oluşan, modern çağa özgü bir aktivitedir” (Kozak, 2012: 5). Turizmin tanımı her ne kadar 19. yüzyılın sonlarında yapılmaya çalışılsa da seyahat olaylarının geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların yüzyıllar boyu ticaret, eğitim, dinsel, sağlık ve spor gibi çeşitli sebeplerden dolayı yaşadıkları yerlerden başka yerlere seyahat ettikleri bilinmektedir. Ancak turizm en büyük gelişmeyi “Sanayi Devrimi” sonrasında göstermiştir (Bahar, 2020: 4).

Sanayi devrimi ile birlikte değişen ekonomik, sosyal ve kültürel hayat turizmin hızla gelişmesine neden olmuştur. Günümüzde bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler ulaşım ve haberleşme alanında önemli kolaylıklar sağlamış, turizm

faaliyetleri de çeşitlenerek artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda birbirine benzeyen ama turizmin farklı yönlerini ön plana çıkaran pek çok tanım yapılmıştır. UNWTO turizmi, “sürekli kalışa dönüşmemek ve gelir sağlayıcı hiçbir iş yapmamak koşulu ile bireylerin geçici olarak konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin tümüdür” (Keskin, 2004: 3) biçiminde tanımlamıştır. Türk Dil Kurumu (TDK) ise turizmi, dinlenme, eğlenme, görme, tanıma, vb. amaçlarla yapılan gezi; bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü olarak ifade etmektedir (TDK, 2024). UNWTO’nun yaptığı tanımın genişletilerek yapıldığı başka bir tanımda ise turizm, insanların boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla sürekli ikametleri dışında, gelir elde etmek ve politik faaliyetlerde bulunmamak şartıyla kendi iradesi ile bireysel veya toplu olarak yaptıkları seyahatlerde dinlenme, eğlenme, spor yapma, tedavi olma, merak, din, kültür faaliyetlerine katılma, dost ve akrabaları ziyaret etme gibi amaçların en az birini yerine getirme ve bu faaliyetleri yerine getirmek için en az bir gün kalarak veya geceleme yaparak gerçekleştirilen faaliyetlerdir (Şimşek, 2008: 12) biçimindedir.

Başta ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere pek çok etkisi bulunan turizm için yapılan tanımlar incelendiğinde herkes tarafından kabul edilen ortak bir tanımın olmadığı, ülkeye, bölgeye, topluma göre değiştiği, hatta aynı ülkedeki kurumlar arasında bile farklılıkların olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tüm turizm tanımları incelendiğinde bir aktivitenin turizm içinde değerlendirilebilmesi için; temel amacın seyahat olduğu, ikamet edilen yerden başka yere gidilmesi gerektiği, bireylerin kendi arzu ve istekleri ile gerçekleştiği, herhangi bir ticari ve politik faaliyet içermemesi ve belli bir süreyi geçmemesi gerektiği gibi noktaların vurgulandığı görülmektedir.

3. TÜRKİYE’DE TURİZMİN GELİŞİMİ

Küreselleşmenin de etkisiyle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve değişen sektörlerden biri haline gelen turizm, Türkiye’de diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre daha geç gelişim göstermiştir. 1980 yılı Türkiye’de turizm sektörü için dönüm noktası olarak nitelendirilmekte ve önemli gelişmeler kaydettiği ifade edilmektedir.

Türkiye’de turizm ile ilgili ilk önemli girişim 1923 yılında “Türkiye Seyyahin Cemiyeti”nin kurulmasıdır. Özel bir kuruluş olan cemiyetin amacı ülkenin içte ve dışta tanıtılması için çalışmalar yürütmektir. Cemiyet o dönemde el ilanları, reklamlar ve tanıtıcı eserler hazırlayarak ülkenin tanıtımını yapmaya çalışmıştır (Dağlı ve Kalıpçı, 2023: 111). Daha sonra cemiyetin adı “Türkiye Turing Kulübü” ve ardından da “Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü” olarak değiştirilmiştir. 1930 yılında ise kamu yararına faaliyette bulunan bir kurum statüsüne alınmıştır. Bu bağlamda devletin turizm alanındaki bir organı gibi çalışarak turizm broşürü, afişler ve karayolları haritası hazırlatmış, turizm rehberlik sınavları gerçekleştirmiştir (Türkmen, 2023: 369). 1929’da dünyadaki ekonomik bunalım ve ardından yaşanan II. Dünya Savaşı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’yi de etkilemiş, bu dönemde ülke güvenliği ön plana çıkarılarak savaş ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır.

Dünyanın içinde bulunduğu bu sıkıntılı dönemde devletin tanıtım eksikliğini gidermek ve turizmden daha fazla gelir elde etmek amacıyla 1943 yılında “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü” kurulmuştur. Daha sonra mevzuat değişikliği yapılarak müdürlüğün ismi 1949 yılında “Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü” olarak değiştirilmiştir. Turizm Umum Müdürlüğü’nün temel görevi ulusal ve uluslararası alanda turizmi geliştirmek amacıyla çalışmalar yapmak, basın-yayın araçları ile

ülkenin uluslararası alanda tanıtım ve reklamını yapmaktır (Dağlı ve Kalıpçı, 2023: 117). 1950 yılında turizmin geliştirilmesi amacıyla 5647 sayılı “Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır. Turizmin geliştirilmesi konusunda yapılan ilk yasal düzenleme özelliğini taşıyan bu kanun, turizm işletmelerinin özelliklerini, bu işletmelerin denetimine ilişkin kuralları, teşviklerden kimlerin yararlanabileceğini ve yararlanma koşullarını içeren düzenlemelerden oluşmaktadır (Kozak, 2012: 127). Yapılan düzenleme ve çalışmalar ülke tanıtımı için önemli mesafeler kat etse de istenen seviyeye ulaşılamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950’li yıllardan itibaren hem dünya hem de Türkiye’de daha çok liberal ekonomi politikalarının uygulanması ön plana çıkmıştır. Birçok kaynağa göre Türkiye’de siyasal alanda ilk kez çok partili dönemin de yaşandığı 1950-1960 yılları arasında uygulanan ekonomi modeli bazı istikrarsız gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde kazanılan tecrübelerle birlikte ekonomik kalkınmada planlı döneme geçilmiştir (Türkmen, 2023: 371). Bu çerçevede 1962 yılından itibaren turizm, kalkınma planlarında yer almış ve devlet kademelerinde bir hizmet dalı olarak görülmüştür. Turizmi teşvik amacıyla 1962 yılında Turizm Bankası ve 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kurulmuştur (Bingöl, 2023: 33). 1972 yılında ise Türkiye’de faaliyet gösteren ve gösterecek olan seyahat acentelerine yapısal anlamda düzenlemeler getiren “Seyahat Acenteleri Birliği” kurulmuştur (Dalgın vd., 2015: 178). Bu dönemde amaç turizm sektörünün devlet kontrolünde gelişmesini sağlayarak ekonomiye katkısını artırmaktır. Amaca uygun olarak genellikle altyapının geliştirilmesi ve turist sayısı ve buna bağlı olarak gelirin artırılmasına yönelik politikalar uygulanmıştır (Durgun Kaygısız, 2023: 1247). Bu çalışmalar ikinci dünya savaşı sonrası dünyada artan turizm hareketliliği içerisinde Türkiye’ye gelen turist sayısının artmasına katkıda bulunmuştur.

Türkiye’de 1970’lerde önemi artan turizm sektörünün özellikle 1980 yılından sonra çok büyük gelişme gösterdiği ve ülke kalkınmasında lokomotif görevi üstlendiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile Türkiye’de uygulanan ithal ikameci politikalar terkedilmiş ve ihracata yönelik sanayileşme politikaları benimsenmiştir. Turizm sektörü için dönüm noktası olarak kabul edilebilen bu kararlar Türkiye’de turizm sektörünün büyük bir atılım gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu yıllarda Türk turizm sektörü açısından en büyük olay 1982 yılında yürürlüğe giren “Turizm Teşvik Kanunu”dur. Bu kanun ile birlikte tüm turizm kollarında önemli gelişmeler yaşanmıştır (Bingöl, 2023: 33; Hepaktan ve Çınar, 2010: 136). 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile devlet üst yapı yatırımlarından çekilmiş, sektör; kamu arazisi tahsis, düşük faizli ve uzun vadeli kredi, turizmi geliştirme fonundan yararlanma, yabancı personel istihdam edebilme, teşvik primleri, gümrük muafiyeti, vergi ve yatırım indirimi gibi teşviklerle özel sektör tarafından geliştirilmeye başlamıştır. Sektörün gelişme sürecinde kamu yatırımları fazla iken 1980’lerin sonunda özel sektör yatırımları kamuyu geçmiştir. Turizm sektöründe özel sektör yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki oranı 1985 yılında %2,1’e, 1999 yılında %5,5’e ve 2003 yılında %8,3’e yükselmiştir (Öztürk, 2021: 3). Türkiye’ye gelen turist sayısı ve turizm gelirleri de 1980’li yıllardan itibaren hızla artmaya başlamıştır. Kalkınmada planlı dönemin başlangıcında 1963 yılında turizm gelirlerinin GSYİH içerisindeki oranı %0,1 iken 1970 yılında %0,5’e, 1980 yılında %0,6’ya, 1990 yılında %2,1’e ve 2000 yılında %3,8’e yükselmiştir (Çımat ve Bahar, 2003: 9).

Türkiye’de 1962 yılında başlatılan planlı kalkınma dönemi günümüze kadar devam edegelmiştir. Özellikle dördüncü beş yıllık kalkınma planı ve sonraki tüm kalkınma planlarında turizm sektörüne yer verilmiş ve her planda dönem içinde ve geleceğe yönelik hedefler ve atılacak adımlar belirtilmiştir. Bu

planlarda kitle turizminin öne çıkarılması, konaklama tesisi ve yatak kapasitesinin artırılması, turizmin çeşitlendirilmesi, sektörün ihtiyacı olan eğitimli elemanların yetiştirilmesi, alt ve üst yapı yatırımlarına öncelik verilmesi, doğal ve kültürel değerlerin korunarak turizme kazandırılması, alternatif turizm türlerinin geliştirilerek turizmin on iki aya yayılması, hizmet kalitesinin artırılması, tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ve sürdürülebilir turizm gelişimine önem verilmesine (Dalgın vd., 2015: 178) yönelik alınan kararlar öne çıkmaktadır.

Ülke doğal kaynaklarını, tarihi, sosyal ve kültürel değerlerini ön plana çıkaran turizm, siyasal, sosyal ve ekonomik faktörlere de oldukça duyarlıdır. Politik istikrarsızlık, krizler, savaş, terör olayları, suç oranlarının yüksekliği, doğal afetler ve salgın hastalıklar bunların başında gelmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili, zengin tarihi, doğal ve kültürel değerlere sahip olan, yılın on iki ayı farklı turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilebildiği Türkiye’de turizm, zaman zaman meydana gelen olaylardan olumsuz etkilenmiştir. 1980’lerde devam eden terör olayları turizmin belli bölgeler ile sınırlanmasına neden olurken 1990’larda görülen ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar turizmin gelişmesini yavaşlatmıştır. 2002 yılından itibaren sağlanan siyasi ve ekonomik istikrar ülkeye gelen turist sayısının artmasına katkı sağlamıştır. 2007-2008’de tüm dünyayı etkileyen finansal kriz, 2016 yılında Türkiye’de gerçekleşen hain darbe girişimi ve 2019 yılında tüm dünyayı derinden etkileyen pandemi, Türk turizm sektörünü olumsuz etkilemiş, hem turist sayısında hem de turizm gelirlerinde önemli kayıplar yaşanmıştır. Turizm sektörü açısından en büyük kayıp pandemi döneminde yaşanmış, aradan geçen zamana rağmen dünya turizmi 2023 yılında 2019 yılında yakaladığı performansı yakalayamamıştır. Türkiye ise dünyaya göre turizm sektörü açısından pandeminin etkilerini hızlı atlatmış, 2023 yılında turist sayısı ve turizm gelirleri bakımından 2019 yılı değerlerinin üzerine çıkmıştır.

Cumhurbaşkanlığı yatırım ofisinin yayınladığı rapora göre Türkiye'yi 2023 yılında 2019 yılına göre %9,2 oranında artışla toplam 56,7 milyon turist ziyaret etmiştir. Turizm gelirleri ise aynı dönemde %39,5 oranında artarak 54.3 milyar dolara yükselmiştir (Invest in Türkiye, 2024: 14). Turizm gelirlerinin GSYİH içerisindeki oranı ise 2023 yılında %4,9 (TÜİK, 2024) olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin turizm sektöründe 2024 yılı hedefi ise 60 milyon turist ve 60 milyar dolar gelir olarak ifade edilmektedir (Invest in Türkiye, 2024: 2).

4. TÜRKİYE'DE TURİZM GELİRLERİ

Turizm gelirleri, yabancıların ve yurt dışında ikamet eden vatandaşların Türkiye'de turizm amaçlı yaptıkları harcamaları kapsamaktadır. Turizm gelirlerine bağışlar, gayrimenkul harcamaları, konutlar için bakım-onarım gelirleri ve yurt dışına satış amaçlı toptan eşya harcamaları dâhil edilmemektedir. Turizm gelirleri ülkeye gelen turist sayısı, ülkede kalış süreleri ve bu süre içerisinde yaptıkları harcamaların miktarına göre değişmektedir. Ülkeye gelen turist sayısı ne kadar fazla, kalış süreleri ne kadar uzun ise yapılan harcamalar ve dolayısı ile elde edilen gelirden o kadar çok olacaktır. Bu bölümde öncelikle Türkiye'ye gelen turist sayısı, kalış süreleri, turist başına yapılan ortalama harcamalar ve elde edilen turizm gelirlerinin yıllara göre değişimi incelenmektedir. Tablo 1'de 2003-2023 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'ye gelen turist sayısı, elde edilen gelir, turist başı ortalama harcama ve geceleme sayılarının yıllara göre değişimi yer almaktadır.

**Tablo 1. Ziyaretçi Sayısı, Turizm Geliri, Kişi Başı Ortalama
Harcama ve Geceleme Sayısı (2003-2023)**

Yıl	Ziyaretçi Sayısı (Bin Kişi)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)	Ortalama Geceleme Sayısı
2003	16.302	13.855	850	11,1
2004	20.263	17.077	843	10,7
2005	24.125	20.322	842	10,4
2006	23.149	18.594	803	12,0
2007	27.215	20.943	770	11,3
2008	30.980	25.415	820	11,0
2009	32.006	25.065	783	11,2
2010	33.028	24.931	755	10,8
2011	36.151	28.116	778	11,0
2012	36.464	29.689	814	10,8
2013	39.226	33.074	843	10,2
2014	41.415	35.138	848	10,0
2015	41.618	32.492	781	10,1
2016	31.365	22.839	728	11,4
2017	38.620	27.045	700	10,9
2018	45.629	30.546	669	9,9
2019	51.860	38.931	751	9,9
2020	15.826	14.817	936	12,4
2021	29.358	30.175	1.028	12,6
2022	51.369	46.478	905	10,3
2023	57.078	54.316	952	9,8

Kaynak: TÜİK, 2024.

Türkiye’de turizmin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar ve 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu’nun da etkisiyle ülkeye gelen turist sayısında ve turizm gelirlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Ancak turizm sektörünün en hızlı tepki verdiği ekonomik durgunluk, terör olayları, savaşlar ve salgın hastalıklar gibi olağanüstü durumlar zaman zaman bu gelişmeleri sekteye uğratabilmektedir. Tablo 1’e göre Türkiye’ye gelen turist sayısı bazı istisnalar dışında artış göstermiştir. Suriye’de iç savaşın çıkması Türkiye’ye gelen turist sayısını bölgeye komşu olmasından dolayı olumsuz etkilerken, 2016 yılında girişilen darbe girişimi ve 2019 sonlarında dünyayı etkisi altına alan pandemi Türkiye’ye gelen turist sayısını düşürmüştür.

Ancak Türkiye, turizm konusunda diğer dünya ülkelerine göre pandemi sonrası çabuk toparlanmış ve 2023 yılında ülkeye gelen turist sayısı 2019 yılında gelen turist sayısını aşmıştır.

Bu dönemde ülkeye gelen turist sayısı, ülkenin ekonomik ve siyasal durumuna göre değişirken turizmden elde edilen gelirden de değişmektedir. Genellikle turist sayısının düştüğü yıllarda turizm gelirlerinin de gerilediği görülmektedir. Turizm gelirlerinde meydana gelen en büyük düşüş pandeminin etkisi ile 2020 yılında (bir önceki yıla göre %62) gerçekleşmiştir. Yıllara göre gelir artışında tam bir istikrar olmasa da dönem sonunda dönem başına göre %292 oranında artış olmuştur.

Turistlerin gittikleri ülkede kaldıkları süre ve her turist in yaptığı harcama miktarı turizm gelirlerini etkileyen iki önemli hususu oluşturmaktadır. Tablo 1'e göre ele alınan dönemde turist başı ortalama harcama miktarı dalgalı bir seyir izlerken en düşük değeri 728 \$ ile 2016 yılında en yüksek değerini ise 1.028 \$ ile 2021 yılında almıştır. Ele alınan dönemde ortalama geceleme sayısı 10-12 arasında değişirken en az geceleme sayısı 2023 yılına en fazla geceleme sayısı 2022 yılına aittir. Bu dönemin ortalama geceleme sayısı 10,8 iken turist başı ortalama harcama 819 \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'ye gelen turistlerin uzun yıllardır yaklaşık aynı sürelerde konaklama ve aynı miktarlarda harcama yaptıkları anlamına gelmektedir. Ayrıca Türkiye'nin toplam turizm gelirlerini etkileyen faktörün ülkeye gelen turist sayısı olduğu anlaşılmaktadır.

Turizmin en önemli aktörlerinden biri de tur operatörleri ve seyahat şirketleridir. Tur operatörleri veya seyahat şirketleri, zamanı, süresi, gidilecek yer, sunulacak hizmetler ve bunun karşılığı ücretlerin belli olduğu paket turlar düzenlemektedirler. Paket tur kapsamında bir veya birden fazla yer veya ülkede, gezi ile ilgili ulaşım, konaklama, yeme-içme, eğlence gibi çeşitli hizmetler yer almaktadır. Bu da turistler açısından daha cazip

fırsatlar ortaya çıkarırken turizmin canlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu olay sonunda hem turistler, hem tur şirketleri hem de gidilen ülke kazançlı çıkmaktadır. Tablo 2’de 2003-2023 döneminde Türkiye’nin elde ettiği toplam turizm gelirlerinin paket tur harcamaları ve kişisel harcamalar bağlamında değişimi yer almaktadır.

Tablo 2. Yıllara Göre Toplam Turizm Gelirleri (2003-2023)

Yıllar	Toplam Turizm Geliri (A+B) (Milyon \$)	Kişisel Harcamalar (A)		Paket Tur Harcamaları (B)	
		Miktar (Milyon \$)	%	Miktar (Milyon \$)	%
2003	13.855	11.079	80,0	2.776	20,0
2004	17.077	13.038	76,4	4.038	23,6
2005	20.322	14.995	73,8	5.328	26,2
2006	18.594	14.950	80,4	3.644	19,6
2007	20.943	16.886	80,6	4.056	19,4
2008	25.415	20.109	79,1	5.306	20,9
2009	25.065	19.472	77,7	5.592	22,3
2010	24.931	19.207	77,0	5.724	23,0
2011	28.116	21.804	77,5	6.312	22,5
2012	29.689	22.220	74,8	7.469	25,2
2013	33.074	24.835	75,1	8.238	24,9
2014	35.138	26.003	74,0	9.135	26,0
2015	32.492	25.117	77,3	7.375	22,7
2016	22.839	18.857	82,6	3.983	17,4
2017	27.045	21.733	80,4	5.311	19,6
2018	30.546	22.865	74,9	7.680	25,1
2019	38.930	28.883	74,2	10.047	25,8
2020	14.817	12.551	84,7	2.266	15,3
2021	30.174	24.929	82,6	5.244	17,4
2022	46.478	34.670	74,6	11.808	25,4
2023	54.316	41.061	75,6	13.254	24,4

Kaynak: TÜİK, 2024.

Tablo 2’ye göre toplam turizm gelirleri turistlerin gittikleri ülkelerde yapmış oldukları bireysel harcamalardan ve paket tur kapsamında ödenen ücretlerden oluşmaktadır. Turizm gelirleri yıllara göre değiştiğinden oransal değerler üzerinden değerlendirme yapmak daha gerçekçi olacaktır. Kişisel harcamalar ele alınan dönemde toplam turizm gelirlerinin %74-

85 arası oranda seyretmektedir. En düşük kişisel harcama oranı %73,8 ile 2005 yılında gerçekleşirken en yüksek oran %84,7 ile 2020 yılında gerçekleşmiştir. Buna mukabil paket tur harcamaları da bu oranlara göre değişmektedir. Kişisel harcamaların oranının yüksek olduğu yıllarda turistlerin paket turlar aracılığı ile değil de daha çok serbest olarak bu seyahatleri gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Her ne kadar serbest turistlerin yaptıkları harcamalar ülkeye daha fazla döviz bıraksa da herhangi bir tur şirketi ile kitle turizminin gerçekleşmesi daha fazla turisti ülkeye çekerek daha fazla döviz kazancı sağlamaktadır.

4.1.Turizm Gelirlerinin İhracat ve GSYİH İçerisindeki Yeri

Turizm sektörü özellikle turizm potansiyeli olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli gelir kaynaklarından. Turizm sektörü uluslararası ticarete görünmez bir ihracat kalemi olarak yer alırken turizm gelirleri ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle dış ticaret ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasına, yatırımlar için gerekli dövizin sağlanmasına, ekonomik büyüme ve kalkınmaya önemli katkılar sunmaktadır. Tablo 3'te turizm gelirleri, ihracat ve GSYİH değerleri ve ilgili oranlar yer almaktadır.

Tablo 3. Turizm Geliri, İhracat, GSYİH ve Oranlar (2003-2023)

Yıllar	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı (%)	GSYİH (Milyon \$)	Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)
2003	13.855	47.253	29,3	240.249	4,4
2004	17.077	63.167	27,0	314.595	4,2
2005	20.322	73.476	27,7	408.865	4,1
2006	18.594	85.535	21,7	506.314	3,4
2007	20.943	107.272	19,5	557.076	3,1
2008	25.415	132.027	19,2	681.321	3,3
2009	25.065	102.143	24,5	770.449	3,9
2010	24.931	113.883	21,9	649.289	3,2
2011	28.116	134.907	20,8	776.967	3,4
2012	29.689	152.478	19,2	838.785	3,7
2013	33.074	161.481	20,5	880.555	4,0
2014	35.138	166.505	21,1	957.799	4,3
2015	32.492	150.982	21,5	938.934	3,7
2016	22.839	149.247	15,3	864.313	2,6
2017	27.045	164.495	16,4	869.682	3,1
2018	30.546	177.169	17,2	858.988	3,8
2019	38.931	180.833	21,5	778.972	5,1
2020	14.817	169.638	8,7	761.005	2,0
2021	30.175	225.214	13,4	720.338	3,7
2022	46.478	254.192	18,2	819.865	5,1
2023	54.316	255.438	21,3	1.118.593	4,9

Kaynak: TÜİK, 2024.

Tablo 3'e göre Türkiye'nin ihracatı incelenen dönemde küresel finansal kriz, darbe girişimi ve pandemi dönemlerinde düşüş yaşamıştır. Bu dönemler dışında bir önceki yıla göre hep yükselmiştir. Aynı dönemde ülke GSYİH'si de benzer trende sahiptir. Turizm gelirlerinin ihracat ve GSYİH içerisindeki oranına baktığımızda incelenen dönemde inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Ele alınan dönemde ihracat içerisinde %14-29 gibi geniş bir bandta seyreden turizm gelirleri, GSYİH içerisinde %2-5 arasında bir seyir izlemiştir. Turizm gelirlerinin ihracat ve GSYİH içerisindeki en düşük oranları pandemi döneminde sırasıyla %8,7 ve %2,0, en yüksek değerleri ise %29,3 ve %5,1 olarak gerçekleşmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi

turizm sektörü savaş, terör olayları, krizler, salgın hastalıklar, doğal afetler gibi etkenlerden çok çabuk etkilenmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki bu tür olaylar ülkelerin diğer ekonomik faaliyetlerini de etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi ve turizm sektörü de ekonomik kriz, darbe girişimi ve pandemiden olumsuz etkilenmiş, turizm gelirlerinin ihracat ve GSYİH içerisindeki değeri önemli oranda düşmüştür.

4.2.Turizm Gelirlerinin Harcama Türlerine Göre Dağılımı

Ülkelerin elde ettiği toplam turizm gelirinin miktarı önemli olmakla birlikte elde edilen turizm gelirlerinin hangi harcama türlerinden oluştuğu turizm politikaları ve yatırımcılar açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de turizm gelirleri TÜİK tarafından kendi içerisinde alt sektörler bazında sınıflandırılarak istatistikleri tutulmakta ve incelenmektedir. Buna göre TÜİK, Türkiye’de turizm gelirlerini; yeme-içme, konaklama, sağlık, ulaştırma (Türkiye içi), spor, eğitim, kültür, tur hizmetleri, yerli uluslararası ulaştırma, diğer mal ve hizmetler, giyecek ve ayakkabı, hediyelik eşya ve diğer harcamalar olmak üzere on bir kategoride ele almaktadır. Bağışlar, gayrimenkul harcamaları, konutların bakım ve onarımından elde edilen gelirler, ihracat amaçlı toptan eşya harcamaları turizm gelirleri kapsamında değerlendirilmemektedir (TÜİK, 2024). Tablo 4’te Türkiye’de turizm gelirlerinin harcama türlerine göre gelişimi yer almaktadır.

Tablo 4. Turizm Gelirlerinin Harcama Türlerine Göre Dağılımı (%) (2003-2023)

Yıl	Yeme içme	Konaklama	Sağlık	Ulaştırma (Türkiye içi)	Spor, Eğitim, Kültür	Tur Hizmetleri	Yerli	Uluslararası	Diğer mal ve Hizmetler	Giyecek ve Avakkabı	Hediyelik Esva	Diğer Harcamalar
2003	16,1	13,3	1,3	3,8	1,7	1,0	2,8	29,9	8,5	5,5	15,9	
2004	17,4	13,9	1,6	5,0	1,3	1,2	3,4	28,1	10,1	6,2	11,9	
2005	17,8	13,0	1,7	5,3	1,2	1,3	4,4	27,6	10,2	6,4	11,0	
2006	18,9	11,4	1,9	6,1	0,9	1,1	4,6	27,6	10,4	6,7	10,4	
2007	20,8	11,4	1,9	6,7	0,8	1,0	5,6	25,9	10,0	6,6	9,3	
2008	21,3	10,5	1,8	7,0	0,7	1,0	6,3	25,7	10,1	6,6	8,9	
2009	23,2	9,8	1,7	7,8	0,6	0,9	7,1	24,5	9,9	6,1	8,5	
2010	23,2	10,1	1,7	7,6	0,7	0,9	8,4	23,7	9,2	6,0	8,5	
2011	22,9	10,9	1,7	7,4	0,6	0,9	10,1	22,7	9,7	5,8	7,2	
2012	21,2	10,5	2,2	5,9	0,7	1,0	12,0	23,3	10,3	5,8	7,2	
2013	20,4	11,0	2,4	5,5	0,5	1,0	12,8	23,2	10,6	5,8	6,8	
2014	19,5	12,6	2,5	5,9	0,5	1,0	13,7	22,1	10,9	5,7	5,6	
2015	19,4	12,8	2,0	6,9	1,5	0,4	14,9	21,0	10,1	4,7	6,1	
2016	21,3	10,5	3,0	7,4	1,2	0,2	13,6	21,4	10,9	4,3	6,3	
2017	21,2	11,2	3,0	7,1	1,1	0,4	13,4	21,3	11,4	4,6	5,3	
2018	20,4	11,4	3,0	6,7	1,2	0,4	14,4	21,2	11,5	4,3	5,4	
2019	17,4	11,1	3,9	5,9	0,9	0,4	12,1	24,2	12,9	2,9	8,4	
2020	18,8	9,3	7,1	5,3	0,8	0,2	11,5	23,6	12,0	2,6	9,0	
2021	15,2	8,8	5,0	4,8	0,6	0,2	10,4	27,5	13,3	2,3	11,9	
2022	16,4	10,4	4,6	5,4	0,8	0,3	13,2	24,5	13,1	3,0	8,4	
2023	19,0	11,5	4,4	5,2	1,2	0,2	14,0	22,2	12,2	2,8	7,2	

Kaynak: TÜİK, 2024.

Turizm gelirleri içerisinde en önemli kalemlerden birini yeme içme sektörü oluşturmaktadır. Turistler gittikleri ülkenin yemek kültürünü merak etmekte, yöresel tatları denemek, yeni ve farklı lezzetleri tatmak istemektedirler. Türkiye ise farklı lezzetleri barındıran zengin mutfak kültürüne sahip ülkelerden biridir. Bu bakımdan yeme içme sektörü turistlerin en fazla harcama yaptıkları kalemlerdendir. Tablo 4'e göre yeme içme sektörü incelenen dönemde dalgalı bir seyir izlese de toplam turizm gelirlerinin ortalama %20'lik kısmını oluşturmaktadır. Bu oran en yüksek seviyesine %23,2 ile 2009 ve 2010 yıllarında

ulaşırken en düşük seviye %15,2 ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılı pandeminin etkisinin hala sürdüğü bir dönemdir ve sosyal mesafe kuralları uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu düşüş olağan kabul edilebilir.

Konaklama, turizm olayının vazgeçilmez şartlarından biridir. Turizmin tanımında bir seyahatin turizm olarak değerlendirilebilmesi için en az bir gece konaklamanın olması gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla turistler gittikleri ülkede konaklama yapmakta ve bunun için ücret ödemektedirler. İncelenen dönemde Türkiye'ye gelen turistlerin ortalama konaklama süresi 10,8 gündür (Tablo 1'e göre). Bu konaklamadan elde edilen gelir ise toplam turizm gelirinin ortalama %11,2'sini oluşturmaktadır. Konaklamadan elde edilen gelir en yüksek oranına %13,9 ile 2004 yılında ulaşırken en düşük seviye %8,8 ile yine pandeminin etkisinin devam ettiği 2021 yılında gerçekleşmiştir. Konaklama gelirleri de turist sayısına ve geceleme sayısına bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca geceleme sayısının ve serbest turist sayısının fazla olduğu dönemlerde konaklama gelirleri artma eğilimi taşırken paket turların fazla olduğu dönemlerde konaklama gelirleri azalabilmektedir.

Sağlık, insanların sahip olduğu en önemli varlıklarıdır. İnsanlar sağlıklı olmak ve sağlıklı yaşamak istemekte, hastalandıklarında sağlıklarına kavuşmak için her türlü fedakarlığa katlanmaktadırlar. Bunun için çok uzak yerlere giderek tedavi olabilmekte ve yüksek miktarlarda harcama yapabilmektedirler. Son dönemlerde insanlar gezmek, tatil yapmak, dinlenmek, eğlenmek ve aynı zamanda hastalıklarına çare bulmak amacıyla seyahatler gerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda yapılan harcamalar turizm gelirleri içerisinde sağlık sektörünün gelirlerini oluşturmaktadır. Bu gelirlerin sağlıktan elde edilen gelirler kapsamına girebilmesi için turistlerin gittikleri yerde bir yıldan daha az süre kalmaları, teşhis, tedavi, kaplıca ve çeşitli tedavi yöntemlerinin kullanılması ile alınan hizmetlerin

karşılığında harcama yapmış olmaları gerekmektedir. Türkiye’de de sağlık sektörünün turizm gelirleri içerisindeki payı yıllar itibariyle artmaktadır. İncelenen dönemde toplam turizm gelirleri içerisinde sağlığın payı giderek artmış, pandemi döneminde %7,1 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu durum dönem başına göre yaklaşık 5,5 katı artışı ifade etmektedir. Ancak pandemi sonrası turizm gelirleri içerisinde sağlığın payı düşme eğilimi göstermiş 2023 yılında %4,4 olarak gerçekleşmiştir. Toplam turizm gelirleri içerisinde sağlığın payının yıllar itibariyle yükselmesi Türkiye’nin sağlık alanında yapmış olduğu yatırımların bir sonucu olarak görülebilir. Türkiye’de sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi, uluslararası akreditasyon, sağlık turizminin teşvik edilmesi ve desteklenmesi bu oranın daha da artmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Turistler için gittikleri ülkede yurtiçi ulaştırma en önemli konulardan biridir. İstedikleri zaman yurtiçi ulaştırma hizmetlerine ulaşabilme ve bu hizmetten kolayca yararlanabilme hem zamanlarını daha iyi kullanmalarını sağlamakta hem de bu konuda yurt dışında olumlu imaj oluşturmaktadır. Paket turlarla seyahat etmeyenler, daha çok farklı yerleri gezmek ve görmek isteyenler ulaştırma için önemli harcamalar yapmaktadırlar. Turistlerin yurtiçinde yaptıkları bu harcamalar turizm gelirleri içerisinde ulaştırmadan elde edilen gelirler olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye’nin turizm gelirleri içerisinde yurtiçi ulaştırma gelirleri azımsanmayacak bir orana sahiptir. En yüksek değerine %7,8 ile 2009 yılında ulaşmış olsa da dönem ortalaması %6,1’dir. 2023 yılında %5,2 olarak gerçekleşen bu oran yıllar itibariyle inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir.

Günümüzde ülkelerin tanıtımı ve reklamı açısından spor organizasyonları önemli fırsatlar oluştururken eğitim ve kültürel faaliyetler de buna katkı sunmaktadır. Uluslararası spor organizasyonlarına, eğitim seminerlerine ve konferanslarına, kültürel etkinliklere vb ev sahipliği yapmak ülkeye diğer

lkelerden ziyaretçilerin gelmesini sağlamaktadır. Sportif, eğitim ve kültürel organizasyonların düzenlenebilmesi için ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel zenginliğinin olması yanında uluslararası alanda güçlü olması avantaj sağlamaktadır. Bu tür faaliyetler ile hem ülkenin diğer ülke vatandaşlarına tanıtımı yapılmakta hem de ziyaretçilerin yaptıkları harcamalar dolayısı ile ülke gelir elde etmektedir. Türkiye toplam turizm gelirleri içerisinde uluslararası spor, eğitim ve kültürel faaliyetlerden elde edilen gelir oranı oldukça düşük seviyede kalmaktadır. İncelenen dönemde dalgalı bir seyir izleyen bu oran en yüksek değerine %1,7 ile 2003 yılında ulaşırken en düşük değer %0,5 ile 2013 ve 2014 yıllarında gerçekleşmiştir. Dönemin ortalaması ise %0,9 ile %1'in altındadır. Genç ve dinamik nüfus yapısı ile son dönemlerde önemli sportif başarılar elde eden, teknoloji ve eğitim alanında hızla ilerleyen, zengin tarihi ve kültürel değerlere sahip olan Türkiye, bu avantajlarını kullanarak düzenlenecek organizasyonlara ev sahipliği yaparak ülke tanıtımını yaparken turizm gelirlerini artırabilir.

Tur hizmetlerinden elde edilen gelirler Türkiye toplam turizm gelirleri içerisinde çok düşük seviyede kalmaktadır. Türkiye'deki konaklama, ulaşım, yeme-içme, gezi, rehberlik, transfer, eğlence vb gibi hizmetler paket tur içerisinde yer almakta ve paket tur alabilmek için en az iki hizmetin seçilmesi gerekmektedir (TÜİK, 2024). Türkiye'ye paket tur ile gelen yabancılar ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının satın aldıkları paket turlar için ödedikleri miktarın anlaşma gereği Türkiye'ye kalan kısmı paket tur gelirlerini oluşurmaktadır. Tur hizmetlerinden elde edilen gelirler Türkiye'nin toplam turizm gelirleri içerisinde incelenen dönemin başında %1'lik paya sahip iken 2005 yılında %1,3 ile en yüksek değerine ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren düşüş trendine giren bu oran dönem sonunda %0,2'lere kadar dşmştr. Bu durum son dönemlerde Türkiye

açısından paket turların rağbet görmediği veya paket turların ülkeye fazla gelir bırakmadığına işaret etmektedir.

Uluslararası ulaştırma alanında faaliyet gösteren Türk firmalarının elde ettikleri gelirler toplam turizm gelirleri içerisinde önemli bir orana ulaşmıştır. Son yıllarda uluslararası taşımacılık alanında yapılan yatırımlar bu artışta önemli bir paya sahiptir. Yeni hava limanlarının yapılması, kara ve demir yollarının yenilenmesi, Türk Hava Yollarının uçak filosunu yenileyerek büyük bir atılım göstermesi, sivil havacılığın gelişmesi gibi faktörler Türkiye’de uluslararası ulaştırmadan elde edilen gelirlerin hızla yükselmesini sağlamıştır. İncelenen dönemin başında yerli firmaların uluslararası ulaştırma alanında elde ettiği gelirler toplam turizm gelirleri içinde %2,8’lik paya sahipken dönem sonunda yaklaşık 4,9 kat artarak %14,0 oranına ulaşmıştır. Dönem içerisinde zaman zaman düşüşler yaşansa da son dönemlerde yükselme eğilimi devam etmektedir.

Türkiye’de toplam turizm gelirleri içerisinde en büyük payı diğer mal ve hizmetler sınıfı oluşturmaktadır. Turistlerin yaptıkları mücevherat, halı, kilim, dayanıklı tüketim malları, kişisel bakımla ilgili harcamalar, vb bu kategori içerisinde yer almaktadır. Diğer harcama kalemleri içerisinde yer almayan ve sınıflandırılmayan bu harcamalar incelenen dönemde toplam turizm gelirlerinin ortalama %24,3’nü oluşturmaktadır. Bu oran dönem başında %29,9 gibi önemli bir değere sahipken zamanla düşme eğilimine girmiş ve dalgalı bir seyir izleyerek dönem sonunda %22,2’ye gerilemiştir. Bu oranın diğer harcama türlerinden fazla olması harcamaların sınıflandırılmasının kesin olarak yapılamamasından kaynaklanmaktadır.

Turistler gittikleri ülkelerde kendi ihtiyaçlarını karşılamak veya kendilerine ilginç gelen kıyafet veya giyecekleri satın almaktadırlar. Bununla birlikte komşu ülkelerden daha ucuz olduğu ve daha fazla seçeneğin olduğu düşünülerek hem alışveriş

yapmak hem de gezmek amacıyla ziyaretçiler gelebilmektedir. Son zamanlarda Bulgaristan, Romanya ve İran'dan Türkiye'ye alışveriş yapmak ve gezmek amacıyla gelen turistlerin sayısında artışların olduğu bilinmektedir. Bu da sektörün gelirlerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Giyecek ve ayakkabı sektörünün Türkiye'nin toplam turizm gelirleri içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İncelenen dönemde toplam turizm gelirleri içerisinde ortalama %10,8'lik bir paya sahip olan giyecek ve ayakkabı sektörü, dönemin başında %8,5'lik bir orana sahipken zamanla artış göstermiş ve dönem sonunda %12,2 oranına ulaşmıştır. Bu oranın gerçekleşmesinde Türkiye'nin tekstil ve ayakkabı üretiminde dünyanın sayılı ülkeleri arasında olması ve ayrıca diğer ülkelere göre daha ucuz olmasının payı bulunmaktadır.

Turizm faaliyetinde bulunan ziyaretçiler gittikleri ülke veya bölgelerden bir hatıra kalması amacıyla veya eş, dost ve yakınlarına çeşitli eşyaları hediye olarak almaktadırlar. Turizmin yoğun olarak yaşandığı bölge ve ülkelerde hediyelik eşya sektörü bu alanda önemli bir gelir elde etmektedir. Türkiye'ye gelen ziyaretçiler de ülkenin zengin tarihi ve kültürel değerlerini yansıtan pek çok eşyayı satın alarak ülkesine götürmektedir. Bu alışverişten doğan gelirler ise hediyelik eşya sektörünün gelirini oluşturmakta ve turizm gelirlerini artırmaktadır. Türkiye'nin toplam turizm gelirleri içerisinde hediyelik eşya sektörünün payı çok yüksek olmasa da azımsanamayacak bir değere sahiptir. İncelenen dönemde hediyelik eşya sektörü toplam turizm gelirleri içerisinde ortalama %5'lik orana sahipken en yüksek değerine %6,7 ile 2006 yılında ulaşmıştır. Zaman içerisinde düşme eğilimi gösteren sektörün gelirleri 2023 yılında toplam turizm gelirleri içerisinde %2,8 oranına kadar gerilemiştir.

Turizm gelirlerinin harcamalara göre yapılan sınıflandırılmasında herhangi bir kategoride yer almayan harcamalar genel olarak diğer harcamalar kalemi altında yer

almaktadır. Ayrı bir kategori olarak ele alınan diğer harcamalar kalemi Türkiye toplam turizm gelirleri içerisinde incelenen dönemde ortalama %8,5’lik orana sahiptir. Dönemin başında %15,9 gibi önemli bir oran elde edilmişken zamanla bu oran düşme eğilimine girmiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. En düşük değerini %5,3 ile 2017 yılında almış ve dönem sonunda %7,2’lik değere ulaşmıştır.

4.3.Türkiye’ye Gelen Turistlerin İkamet Ülkelerine Göre Dağılımı

Turizm gelirleri açısından ülkeye gelen turist sayıları yanında gelen turistlerin ülkeleri de önemlidir. Ekonomik yönden gelişmiş ve gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde yaşayan turistler, geliri görece düşük olanlara göre daha yüksek miktarda harcama yapabilirler. Ayrıca gelen turistin yaşadığı ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmiş olması, bireylerin de ekonomik problemlerinin olmadığını ve belli bir sosyo-kültürel seviyeye sahip olduğunu ifade eder. Dolayısıyla böyle turistler gittikleri ülkelerde farklı sosyo-kültürel değerleri görmek ve öğrenmek için daha fazla harcama yapabilirler. Bu açıdan turizm tanıtım ve reklamlarında ekonomik ve sosyal gelişmişliği yüksek ülke vatandaşlarının ve yüksek gelirli bireylerin hedef kitle olarak belirlenmesi ve ülkeye çekilmesi turizm gelirlerinin artışına katkı sağlayabilir. Tablo 5’te 2023 yılı itibariyle Türkiye’ye en fazla turist gönderen ilk 15 ülkenin yıllara göre ziyaretçi sayılarının değişimi yer almaktadır.

Tablo 5. İkamet Ülkelerine Göre Ziyaretçi Sayısı (İlk 15 Ülke)
(Bin Kişi)

İkamet ülkesi	2012	2014	2016	2018	2020	2021	2022	2023
Almanya	7.305	7.795	6.961	8.023	2.903	6.314	9.704	10.330
Rusya Fedr.	3.726	4.620	887	6.019	2.165	4.698	5.078	6.292
Birleşik Krallık	2.644	2.818	1.958	2.576	1.123	474	3.760	4.264
Bulgaristan	1.515	1.701	1.710	2.388	1.191	1.340	2.847	2.869
İran	1.170	1.568	1.664	2.073	390	1.118	2.328	2.497
Fransa	1.586	1.473	1.150	1.179	612	1.138	1.644	1.915
Hollanda	1.657	1.744	1.343	1.417	415	960	1.719	1.790
Gürcistan	1.368	1.744	2.189	2.086	395	297	1.520	1.635
A.B.D.	883	888	506	468	149	365	1.021	1.351
Irak	149	996	350	1.603	464	965	1.380	1.306
Azerbaycan	664	726	657	916	250	512	744	932
Belçika	839	810	627	752	219	459	842	903
Avusturya	832	802	677	620	239	516	767	844
Ukrayna	648	679	1.044	1.403	1.005	2.093	568	776
İsviçre	642	684	644	474	266	456	729	758
Yurt Dışında								
İkamet Eden T.C.	5.122	5.565	6.100	6.677	3.118	5.417	7.028	7.730
Vatandaşı								

Kaynak: TÜİK, 2024.

Tablo 5'e göre Türkiye'yi en fazla Almanya vatandaşlarının ziyaret ettiği görülmektedir. Almanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 2023 yılında 10.3 milyondur ve bu rakam aynı yıl Türkiye'ye gelen toplam yabancı turist sayısının (49,2 milyon) yaklaşık 1/5'ni oluşturmaktadır. Almanya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Ancak 2016 yılındaki darbe girişimi ve 2020 yılı pandemi dönemi Türkiye'ye turist gönderen tüm diğer ülke vatandaşlarını etkilemiş ve bu dönemlerde Türkiye'ye ziyarette bulunan yabancı turistlerin sayısı önemli ölçüde azalmıştır.

Türkiye'ye turist gönderen ülkeler sıralamasında Rusya Federasyonu ikinci, Birleşik Krallık üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye, turizm faaliyetleri kapsamında Rusya vatandaşları için diğer ülkelere göre daha cazip imkanlara sahiptir. İklim şartları, denizi, kumu ve güneşli günlerin fazlalığı Rusya vatandaşlarının son zamanlarda tatil için Türkiye'yi tercih etmelerinin en büyük sebebidir. Birleşik krallık ise gelişmiş ve

ekonomik bakımdan zengin bir ülkedir. Dolayısıyla bu ülke vatandaşları zengin tarihi ve doğal güzelliklere sahip, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye'yi, gezmek, görmek, dinlenmek ve eğlenmek amacıyla uzun zamandan beri tercih etmektedirler. Sıralamada dördüncü ve beşinci sırada yer alan Bulgaristan ve İran Türkiye'ye komşu ülkelerdir. Bu ülke vatandaşları tatil ve eğlenme yanında daha çok alışveriş amacıyla Türkiye'yi ziyaret etmektedirler. Son dönemlerde bu ülkelerden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı da hızla artmaktadır.

Türkiye'ye ziyaretçi gönderen ilk 15 ülkenin çoğunluğunu gelişmiş Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Tablo geneline baktığımızda olağanüstü durumlar dışında Türkiye'ye gelen turist sayısının yıllar itibariyle artış gösterdiği izlenmektedir. Tablo 5'deki önemli bir durum ise 2022 yılında Ukrayna'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısının önemli ölçüde düşüşüdür. Ukrayna 2021 yılında Türkiye'ye turist gönderen ülkeler sıralamasında üçüncü sırada iken 2022 yılında Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaş Ukrayna'dan Türkiye'ye gelen turist sayısını yaklaşık %73 oranında düşürmüştür. Bu savaş Ukrayna vatandaşlarını ve Türkiye'yi turizm açısından olumsuz etkilemiştir.

Türkiye'yi ziyarete gelen yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının sayısı da azımsanamayacak ölçüdedir. Toplam turistlerin yaklaşık 1/7'sini yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları oluşturmaktadır. Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları her yıl artan miktarda akraba ziyaretleri, alışveriş, sağlık, tatil yapma, dinlenme ve eğlenme amaçlı olarak Türkiye'yi ziyaret etmektedirler.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan turizm, günümüzde dünya ekonomisinde hızla gelişen ve

genişleyen sektörlerin başında gelmektedir. Turizm, sosyal, kültürel, toplumsal ve siyasal anlamda ülke içi ve uluslararası ilişkilerde olumlu etkiler oluştururken ekonomik açıdan da ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Çoğu zaman bölgesel ve ulusal kalkınma için bir araç olarak görülürken birçok alt sektör ile ilişkili olmasından dolayı da gelir ve istihdam kaynağı olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca dış ticaret ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasına, yatırımlar için gerekli dövizin sağlanmasına, ekonomik büyüme ve kalkınmaya önemli katkılar sunmaktadır.

Turizm faaliyetinde bulunanların gittikleri ülkelerde yaptıkları harcamalar, gidilen ülkede turizm ve ilgili sektörlerde çalışanların gelirlerini ve dolayısıyla ulusal geliri artırmaktadır. Bu bakımdan ülkeler turizm sektöründen imkanları ölçüsünde mümkün olan en yüksek payı alma çabası içindedirler. Oldukça yüksek turizm potansiyeline sahip olan Türkiye’de ise turizm, 1980’li yıllarla birlikte gelişmeye başlamıştır. Coğrafi konumu itibari ile üç kıtanın birleştiği yerde bulunan Türkiye, birçok tarihi medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihi, kültürel ve doğal güzellikleri bakımından zengin kaynakları olan, üç tarafı denizlerle çevrili, dört mevsimin yaşandığı ve her mevsime göre turizm aktivitelerinin yapılabileceği önde gelen turizm ülkelerinden biridir. 2023 yılında en fazla ziyaret edilen 6. ülke konumunda olan Türkiye’yi toplam 56,7 milyon turist ziyaret etmiş ve toplam 54.3 milyar dolara turizm geliri elde edilmiştir. Türkiye’nin turizm sektöründe 2024 yılı hedefi ise 60 milyon turist ve 60 milyar dolar gelir olarak belirlenmiştir.

Belirlenen hedeflere ulaşabilmek için turistlerin yaptıkları harcamaların hangi sektörlerde yoğunlaştığı, hangi alanlarda zayıf kalındığı ve hangi alanlara yatırımların yapılması gerektiğinin bilinmesi önemlidir. Ülkeye gelen turist sayısı, ülkede kalış süreleri ve yaptıkları harcama miktarları turizm gelirlerini belirleyen en önemli faktörlerdir. Türkiye’ye gelen

turistler ortalama 11 gün kalmakta ve ortalama 820 dolar harcama yapmaktadırlar. Türkiye’de toplam turizm gelirleri ihracatın ortalama %20’ni, GSYİH’nin de ortalama %3,7’sini oluşturmaktadır. İstatistik verilerden yapılan değerlendirmelere göre Türkiye’de turizm gelirlerini artırmanın yolu ülkeye gelen turist sayısını artırmaktan geçmektedir. Buna göre harcama bakımından yeme-içme, konaklama, ulaştırma (Türkiye içi), yerli uluslararası ulaştırma, diğer mal ve hizmetler, giyecek ve ayakkabı sektörleri belli bir trendi yakalamıştır. Tüm sektörlerin daha üst seviyelere çıkarılması gerekmektedir. Ayrıca ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, terör tehditlerine yönelik önlemlerin alınması, turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilerek on iki aya yayılması, her mevsime uygun turizm aktivitelerinin düzenlenmesi, sağlık turizmi, uluslararası spor, eğitim ve kültürel potansiyelin ön plana çıkarılması, ülkeye gelen ziyaretçi sayısını artırarak turizm gelirlerinin artmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. ve Özbek, S. (2021). Küreselleşme, Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi: Akdeniz Ülkeleri Örneği. (İçinde: Ekonomik Kalkınma ve Turizm, Edt: Selman BAYRAKCI, Zekeriya YETİŞ, Selim Yücel GÜLEÇ) Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 112, ss. 91-112.
- Bahar, O. (2020). Turizm ve Ekonomi. (İçinde: Turizm Ekonomisi, Edt: Ethem ESEN ve Pembe Gül ÇAKIR) T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3963, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2746, ss.2-25.
- Balıkçıoğlu, E. ve Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi, Sosyoekonomi, 23(25), 113-125.
- Bingöl, S. (2023). 1923-2023: Türkiye’de Yabancı Turist Tipolojisinin Dönüşümü, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi (Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Turizmi Özel Sayısı -1923-2023), 34(3), 29-38.
- Bingöl, N., Pehlivan, C. ve Han, A. (2020). Turizm Gelirleri-Makro Değişkenler Arasındaki İlişkinin Türkiye İçin Ampirik Olarak İncelenmesi, EKEV Akademi Dergisi, 24(82), 245-262.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 3(6), 1-18.
- Dağlı, E. ve Kalıpçı, M. B. (2023). Cumhuriyet’in Kuruluş Dönemi Türkiye’sinde Turizm Faaliyetleri, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi (Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Turizmi Özel Sayısı - 1923-2023), 34(3), 109-122.

- Dalgın, T. Karadağ, L. ve Bingöl, Z. (2015). Türkiye’de Turizmciliğin Gelişimi ve Turizmle İlgili Sağlanan Teşvikler, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(1), 174-184.
- Durgun Kaygısız, A. (2023). Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılında Turizm. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(2), 124-133.
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2010), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 135-154.
- Invest İn Türkiye. (2024). Tourism Sector İn Türkiye, T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, Invest.gov.tr
- Keskin, A. (2004). Türkiye’nin Turizm Amaçlı Uluslararası Tanıtımında Halkla İlişkiler Faaliyetleri, Antalya’ya Turist Getiren A Grubu Seyahat Acenteleri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kozak, N. (2012). Genel Turizm Bilgisi (Edt: Meryem AKOĞLAN KOZAK), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2472, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1443. Eskişehir.
- Önder, F. (2022). Türkiye’de Turizmin Finansal Gelişmeye Etkisinin Ampirik Analizi, Tourism Economics, Management and Policy Research, 1(2), 29-35.
- Öztürk, Ş. (2021). Türkiye’de Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları. Çalışma İlişkileri Dergisi, 12(2), 1-38.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye İçin Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 15(3), 829-848.

- Şimşek, A. T. (2008). Turizm Pazarlamasında Turistik Tüketici Davranışları Açısından Tatil Satın Alma Sürecinin Özellikleri ve Alanya Üzerinde Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tıraş, H. H. (2022). Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerinden Değerlendirilmesi, *Tourism Economics, Management and Policy Research*, 2(2), 66-78.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2024). Genel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Turgut, E., Uçan, O. ve Başaran, N. (2021). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 144-159.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2024). Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Türkmen, İ. (2023). Türkiye’de Kalkınma Planlarının Turizm Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* (Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Turizmi Özel Sayısı - 1923-2023), 34(3), 368-378.
- TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği). (2020). Covid-19 Sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirilmesi. <https://www.tursab.org.tr/duyurular/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi-degerlendirmesi>
- TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği). (2024). Türkiye Turizm İstatistikleri. <https://www.tursab.org.tr/turkiye-turizm-istatistikleri>
- UNWTO (The United Nations World Tourism Organization). (2024). UNWTO World Tourism Barometer 2024.

<https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024>

WTTC (World Travel & Tourism Council). (2024). Economic Impact Research. <https://wttc.org/research/economic-impact>

GREEN ECONOMY CONCEPT: A SYSTEMATIC REVIEW

Murat BAYRAKTAR¹

1. INTRODUCTION

The 1992 United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) in Rio de Janeiro formally adopted the idea of sustainable development, which the Brundtland Report defined as "development that satisfies current needs without jeopardizing the capacity of future generations to meet their own needs" (World Commission on Environment and Development, 1987). Twenty years after the UNCED conference, the Rio+20 summit presented the concept of a "green economy" (Barbier, 2012). This widely accepted idea is considered by international organizations like the World Bank (2012) and the United Nations Environment Programme (UNEP, 2011a) as a practical approach to sustainability. Moreover, the green economy has been extensively employed as a structure for tackling both financial and climate change issues (UNEP, 2011a).

Since the UN Conference on Environment and Development in 1992, the international community has unanimously recognized sustainable development as a paramount global objective. This shared aspiration, formalized in the Rio Declaration and Agenda 21, has inspired numerous nations to adopt national strategies aimed at balancing economic growth with environmental preservation. Despite concerted efforts and international cooperation, ongoing global economic and

¹ Asst. Prof. Dr., Istanbul Esenyurt University, muratbayraktar@esenyurt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4028-192X.

environmental challenges, exacerbated by recent crises, continue to threaten the realization of sustainable development goals. Moreover, urgent warnings from scientists underscore the pressing need to address planetary boundaries and ecological limits to ensure a sustainable future. The green economy concept, while relatively recent in the global spotlight, has been a subject of scholarly inquiry for several decades within the realms of environmental and ecological economics. Economists and academics have extensively explored green economy policy measures, particularly those aimed at internalizing environmental costs and promoting sustainable consumption and production patterns. These principles were also highlighted in international negotiations, such as the UNCED conference in Rio in 1992, where Rio Declaration pointed out the need to integrate environmental considerations into economic decision-making and adopt more sustainable consumption and production practices (UN-DESA, 2012).

The seminal 1989 report, "Blueprint for a Green Economy," authored by a group of renowned environmental economists for the United Kingdom government, is credited with introducing the term "green economy." This groundbreaking publication laid the groundwork for subsequent discussions and analyses of green economic principles and policies (Pearce, Markandya & Barbier, 1989). After the global financial crisis in 2008, the concept of a green economy gained renewed prominence within discussions on policy responses. The United Nations Environment Programme (UNEP) advocated for "green stimulus packages" as a means to stimulate economic recovery while promoting environmental sustainability. UNEP identified specific sectors where substantial public investment could catalyze a to a green economy transition (Atkisson, 2012). The UNEP (2012) report presents compelling evidence supporting the social and economic viability of a green economy transition. It

outlines strategic actions for governments and the private sector to facilitate this shift. Governments can contribute by eliminating outdated subsidies, reforming policies to incentivize green practices, enhancing market infrastructure and mechanisms, reallocating public funds towards sustainable projects, and prioritizing green public procurement. The private sector can seize the opportunities presented by the green economy transition by aligning business strategies with emerging policy reforms and market signals, increasing financial commitments, and investing in sustainable initiatives.

The Rio+20 conference holds significant importance as a platform to galvanize global action towards a green economy transformation. By demonstrating the United Nations' unwavering commitment to "Deliver as One," the conference aims to send a strong message to governments, businesses, and civil society worldwide, inspiring them to embrace sustainable development and poverty eradication through green economic initiatives (UN, 2011). China has strategically actualized a five-year plan (2011-2015) that allocates substantial section of its investments to key green sectors, such as technologies and renewable energy (Mathews, 2012).

2. LITERATURE REVIEW

A comprehensive understanding of the green economy, a fundamental component of sustainable development, is viewed as a potential remedy to alleviate the conflict between environmental preservation and economic advancement. Consequently, assessing and analyzing the performance of nations within the green economy framework is central for the development of effective policy measures (Babacan, Polat & Kızılkaya, 2023). Sustainable development encompasses a broad, national-level perspective, transcending the limitations of

organizational or business-centric viewpoints (Urdan & Luoma, 2020). The notion of sustainability, as articulated in the Brundtland Report, was a central theme at the United Nations CED. Consequently, it was determined that conventional indicators like gross national product, resource ownership, or pollution levels are inadequate measures of sustainability (UN, 1992). Sustainability, a ubiquitous term of the 21st century, is a collaborative endeavor that demands the judicious utilization and preservation of society's social, cultural, natural resources, and scientific (Gladwin, Kennelly & Krause, 1995). While there is no universally agreed-upon definition, there is a general consensus regarding the connotations of the green economy and green growth concepts. These terms are frequently employed interchangeably with sustainable development or viewed as its intersection (Bowen, 2012).

Neoclassical economists link environmental issues to the ineffective distribution of natural resources and the undervaluation of natural capital (Borel-Saladin and Turok, 2013). They suggest that man-made and natural capital are interchangeable, implying that economic advancement can make up for environmental deterioration (Bina and La Camera, 2011). The fundamental idea of environmental economics is the concept of externalities, as presented by Pigou (1920). Externalities refer to the unintended effects of economic activities that impact individuals or businesses not directly engaged in those activities.

Economic systems are fundamentally constrained by the Earth's ecological boundaries. In order to ensure long-term sustainability, societies should adapt their economic models to operate within the planet's safe operating space (Kennet & Heinemann, 2006). A significant emphasis is placed on transforming the structure of economies and societies towards a more decentralized and localized model, characterized by increased self-sufficiency. This approach aims to establish social

and economic systems that minimize their negative impact on the environment (Williams & Millington, 2004). Dematerialization involves reducing the quantity and harmful effects of material and energy flows within human systems. This entails creating circular economies where resources are reused and recycled, minimizing waste and pollution (de Bruyn, 2002).

The idea of a green economy was initially put forward by Pearce et al. (1989) as a reaction to the shortcomings of existing pricing systems in considering environmental and social costs (Le Blanc, 2011). The United Nations Environment Programme (UNEP, 2011a) defines a green economy as one that improves "well-being and social equity" while significantly reducing environmental hazards and resource shortages. In essence, a green economy can be described as resource-efficient, low-carbon, and socially inclusive (UNEP, 2011a). In addition to, or sometimes interchangeably with, the term green economy, the concept of green growth is frequently used (EEA, 2014).

The conventional market economy operates on a transactional basis, extracting resources from nature solely for profit and disregarding the environmental consequences that are widely acknowledged within the green economy (Mellor, 2006). In a complementary study, Cairns (2002) explores the green national income and expenditure concept. Xin (2006) introduced a novel approach to assessing Green GDP.

Microbiologist Lynn Margulis defined (Margulis & Fester, 1991), the green economy can be essentially understood as a theoretical construct that places human economic activity within the context of ecosystems (Matthews & Boltz, 2012). Over the past decade, the concept of a green economy has gained considerable attention among policymakers. However, the term encompasses a broad spectrum of ideas, and its connection to sustainability is not always clear-cut (Loiseau et al. 2016). The

green economy is fundamentally challenging society's valuation of nature and promoting the extension of our ethical considerations to include other species (Sayer, 2000). Zhang and Su (2005) analyze the development of the green economy through the lens of systems theory. Horlings and Marsden (2011) are exploring the theoretical foundations of a novel ecological modernization of agriculture, a green revolution with the potential to feed the global population. Chen (2001) examines the concept of environmental design within the context of a quality-oriented framework for green products.

Since the environmental concerns of the 1960s, the escalating ecological crisis has been intertwined with a series of recurring financial and economic disruptions (EEA, 2013; Foster & Magdoff, 2009). While the ecological crisis has steadily progressed, the financial and economic crises have been less consistent but persistent. The United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20) convened amidst a period of heightened global economic anxiety. Recognizing the growing body of research on the green economy and its potential for growth, the conference organizers selected it as one of the primary themes, reflecting the prevailing concerns about the health of the world economy (Bina, 2013). "Economic growth remains the primary objective for the majority of governments" (UNDESA & UNDP, 2012).

The turn of the millennium witnessed a worsening of both ecological and economic challenges. Developed nations experienced a decline in economic growth, as measured by GDP, coupled with soaring unemployment rates and widening wealth and income disparities. These adverse conditions had a cascading impact on emerging economies (Crotty, 2012; The Economist, 2012).

While the Southern Hemisphere prioritizes development, consumption, growth, poverty alleviation, and social justice, the Northern Hemisphere's concerns center around pollution, growth, and the unsustainable trajectory of population expansion (Munasinghe, 1993, 2009).

Amidst the backdrop of a fragile global economic recovery, governments from developed and developing nations, numerous international organizations including the United Nations, and representatives from civil society and academia have collectively advocated for a "green economy" or "green growth" approach as a means to address both economic and environmental challenges. These terms are frequently used interchangeably and encompass a range of concepts associated with low-carbon development (Barbier, 2012). Furthermore, scholars associate green growth and green economies with the positive developments within the eco-industry sector. This sector is transitioning from traditional downstream pollution control technologies towards innovative and resource-efficient technologies that foster competitive markets (Jänicke, 2012). Additionally, scholars highlight the growing interest in re-evaluating lifestyles beyond the traditional focus on sustainable consumption. They highlight the necessity to go beyond the traditional division between individualistic and systemic methods, as well as the role of technological and cultural elements in propelling innovation and transformation (Backhaus et al, 2012).

The waste hierarchy approach, which prioritizes waste prevention and reduction (EC, 2008), is a key element of a green economy. By improving resource efficiency and decreasing the demand for raw materials, this approach seeks to create a more circular economy where material flows are closed-loop, reducing waste and pollution (Loiseau et al. 2016).

Building upon the principles of industrial ecology (Mathews & Tan, 2011), the concept of a circular economy has gained significant momentum within civil society, particularly through the pioneering efforts of The Ellen MacArthur Foundation (2012). This transition toward circular economic models reflects a growing acknowledgment of the need to minimize waste and maximize resource efficiency.

Nature-based solutions, when implemented in healthy ecosystems, can offer a multitude of benefits, including flood control, carbon sequestration, resource provision, improved human health, and enhanced biodiversity (Mazza et al., 2011).

The Circular Economy, a comparatively recent development paradigm, centers on the efficient utilization of materials and energy. Yuan et al. (2006) provided a comprehensive overview of the CE concept and its historical origins. Roarty (1997) demonstrates that, amidst escalating environmental concerns, green consumerism reflects the growing prevalence of consumers opting for products that adhere to stringent environmental standards. Kotchen (2003) constructs a comprehensive framework for the private provision of public goods. This model is subsequently employed to explore both the beneficial and normative implications of the green market. Woodhouse and Breyman (2005) explore the concept of green chemistry, defining it as a systematic effort to reengineer chemical products and synthesis processes. Dow (2011) explores the potential of integrating fuel cells and LEDs within the green economy framework. The author emphasizes the imperative of developing cleaner and more efficient portable power systems centered around hydrogen fuel cells.

Svendsen et al. (2001) conducted a thorough examination of industrialists, consumers, and the political economy surrounding green CO₂ taxation within the OECD. Green taxes

(Glomm et al. 2008) are to be considered as double dividends within a dynamic economic environment, offering benefits in multiple aspects. Foxon (2011) analyzes a co-evolutionary framework for examining the transition toward a sustainable, low-carbon economy. Johnston (2009) proposes that economic resurgence can be achieved by utilizing ICT-driven innovations. Heinkel et al. (2001) investigate the impact of green investment on corporate conduct, specifically examining the influence of exclusionary ethical investing on corporate behavior. Pop et al. (2011) examine the importance of social capital and promoting active aging in fostering corporate social responsibility at both national and international levels. These factors are considered vital in addressing the current economic challenges within the EU and facilitating a transition to a new economic paradigm.

3. CONCLUSION

Deviating from the traditional "grow first, clean up later" development trajectory by prioritizing investments in human and social capital can foster a sustainable green path for future progress. Investing in social sectors is indispensable for achieving resource-efficient growth and is intrinsically linked to environmental policy objectives. For instance, enhanced access to safe drinking water and sanitation can bolster school attendance, mitigate a broad spectrum of health risks, and diminish the number of lost workdays. Consequently, ensuring policy alignment and integration to deliver balanced outcomes across the social, economic, and environmental dimensions of development will be pivotal in achieving a successful transition (Environment Management Group, 2011).

The green economy concept appeals strongly to both governments and businesses as it offers a potential solution to the dual challenges of unemployment and environmental

degradation. By fostering the development of new green industries and innovative tools for environmental mitigation, the green economy aims to create economic opportunities while addressing ecological concerns (Borel-Saladin & Turok, 2013).

By creating clear and consistent legal frameworks that encourage environmentally responsible and fair practices, governments can motivate and incentivize private sector entities to embrace green economy concepts and strategies (Lee et al., 2014a, 2014b, 2014c). Regulatory tools, such as fees, levies, taxes, and market-based instruments like tradable permits, can be instrumental in expanding green investments and incorporating the environmental costs related to economic activities (Pizzol et al., 2014).

REFERENCES

- Atkisson, A. (2012). Knowledge, Capacity Building, and Networks for Sustainable Development: A Review.
- Babacan, A., Polat, M. A., & Kızılkaya, O. (2023). Green economy in sustainable development: An analysis for OECD countries. *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 231-260. <https://doi.org.10.26650/ISTJECON2022-1191901>
- Backhaus, J., Breukers, S., Mont, O., Paukovic, M., & Mourik, R. (2012). Sustainable lifestyles: today's facts and tomorrow's trends, D1.1 Sustainable Lifestyles baseline report, United Nations Environment Programme/Wuppertal Institute, Centre on Sustainable Consumption and Production, http://www.sustainable-lifestyles.eu/fileadmin/images/content/D1.1_Baseline_Report.pdf
- Barbier, E. B. (2012). The green economy Post Rio+20. *Science* 338 887–888.
- Bina, O. (2013). The Green Economy and Sustainable Development: An Uneasy Balance? *Environment and Planning C: Government and Policy*, 31(6), 1023-1047. <https://doi.org/10.1068/c1310j>
- Bina, O., & La Camera, F. (2011). Promise and shortcomings of a green turn in recent policy responses to the “double crisis.” *Ecol. Econ.* 70, 2308–2316. <https://doi.org.10.1016/j.ecolecon.2011.06.021699>
- Borel-Saladin, J.M., & Turok, I.N. (2013). The green economy: Incremental change or transformation? *Environ. Policy Gov.* 23, 209–220. <https://doi.org.10.1002/eet.1614>
- Bowen, A. (2012). Green growth: what does it mean. *Environmental Scientist*, 12, 6-11.

- Cairns, R.D. (2002). Green national income and expenditure. *The Canadian Journal of Economics* 35(1), 1-15.
- Chen, C. (2001). Design for the environment: A quality-based model for green product development, *Management Science* 47(2), 250-263.
- Crotty, J. (2012). The great austerity war: what caused the deficit crisis and who should pay to fix it? *Cambridge Journal of Economics*. Cambridge Political Economy Society, 36 79–104.
- de Bruyn, S. (2002). Dematerialization and re-materialization as two recurring phenomena of industrial ecology, in: Ayres, R.U., Ayres, L.W. (Eds.), *A Handbook for Industrial Ecology*. Cheltenham, UK, pp. 209–222.
- Dow, S. (2011). Fuel cells and LEDs combine to light the way towards the green economy. *Fuel Cell Bulletin*, August 2011, 12-14.
- EC (2008). Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directive.
- EEA (2013). Late Lessons from Early Warnings: Science, Precaution, Innovation Summary Report no. 1/2013.
- EEA (2014). Resource-efficient green economy and EU policies. European Environment Agency.
<https://doi.org/10.2800/18514721>
- Environment Management Group (2011). Working towards a Balanced and Inclusive Green Economy: A United Nations System-wide Perspective.
https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/sustainability/pdf/GreenEconomy-Full.pdf#page=93.05

- Foster, J. B. &, Magdoff, F. (2009). *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. Monthly Review Press, New York
- Foxon, T. J. (2011). A coevolutionary framework for analyzing a transition to a sustainable low carbon economy. *Ecological Economics* 70(12), 2258-2267.
- Gladwin, T. N., Kennelly, J. J., & Krause, T. S. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research. *Academy of management Review*, 20(4), 874-907.
- Glomm, G., Kawaguchi, D., & Sepulveda, F. (2008). Green taxes and double dividends in a dynamic economy. *Journal of Policy Modeling* 30, 19–32.
- Heinkel, R., Kraus, A., & Zechner, J. (2001). The effect of green investment on corporate finance. *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 36, 431-449.
- Horlings L.J., & Marsden, T. K. (2011). Towards the real green revolution? Exploring the conceptual dimensions of a new ecological modernisation of agriculture that could ‘feed the world’. *Global Environmental Change* 21, 441-452.
- Jänicke, M. (2012). ‘Green growth’: from a growing eco-industry to economic sustainability. *Energy Policy* 48 13–21.
- Johnston, P. (2009). Economic recovery to a greener economy: mobilizing ICT-based innovations, *Policy Brief*, European Policy Centre, July 2009.
- Kennet, M., & Heinemann, V. (2006). Green Economics: setting the scene. Aims, context, and philosophical underpinning of the distinctive new solutions offered by Green Economics. *Int. J. Green Econ.* 1, 68–102.

- Kotchen, M. J. (2003). Green markets and private provision of public goods, Williams College, Unpublished.
- Le Blanc, D. (2011). Special issue on green economy and sustainable development. *Nat. Resour. Forum* 35, 151–154. <https://doi.org/10.1111/j.1477-8947.2011.01398.x>
- Lee, J., Lee, J.H., Kim, C.K., & Thomsen, M. (2014a). Childhood exposure to DEHP, DBP and BBP under existing chemical management systems: A comparative study of sources of childhood exposure in Korea and in Denmark. *Environ. Int.* 63, 77–91.
- Lee, J., Pedersen, A.B., & Thomsen, M. (2014b). Are the resource strategies for sustainable development sustainable?: Downside of a zero waste society with circular resource flows. *Environ. Technol. Innov.* 1-2, 46–54.
- Lee, J., Pedersen, A.B., & Thomsen, M. (2014c). The influence of resource strategies on childhood phthalate exposure—The role of REACH in a zero waste society. *Environ. Int.* 73, 312–322.
- Loiseau, E., Saikku, L., Antikainen, R., Droste, N., Hansjürgens, B. et al. (2016). Green economy and related concepts: an overview. *Journal of Cleaner Production*, Elsevier, 2016, 139, pp.361-371. 10.1016/j.jclepro.2016.08.024. hal-02604567.
- Margulis, L., & Fester, R. (1991). Eds. *Symbiosis as a source of evolutionary innovation: Speciation and morphogenesis*. The MIT Press.
- Mathews, J. A. (2012). Green growth strategies-Korean initiatives. *Futures* 44, 761–769. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2012.06.002>
- Mathews, J.A., & Tan, H. (2011). Progress toward a circular economy in China: The drivers (and inhibitors) of eco-

- industrial initiative. *J. Ind. Ecol.* 15, 435–457.
<https://doi.org/10.1111/j.1530-9290.2011.00332.x>805
- Matthews J.H., & Boltz, F. (2012). The shifting boundaries of sustainability science: Are we doomed yet? *PLoS Biology* 10(6), e1001344.
- Mazza L., Bennett G., De Nocker L., Gantioler S., Losarcos L., Margerison C., Kaphengst T., McConville A., Rayment M., ten Brink P., Tucker G., & van Diggelen R. (2011). Green Infrastructure Implementation and Efficiency. Final report for the European Commission, DG Environment on Contract ENV.B.2/SER/2010/0059. Institute for European Environmental Policy, Brussels and London.
- Mellor, M. (2006). Ecofeminist political economy. *International Journal of Green Economics* 1(1/2), 139-150.
- Munasinghe, M. (1993). Environmental economics and sustainable development (Vol. 3). World Bank Publications.
- Munasinghe, M. (2009). *Sustainable development in practice*. New York: Cambridge.
- Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint 1: For a Green Economy* (1st ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315070223>
- Pigou, A.C. (1920). *The Economics of Welfare*, 4th ed. Macmillan and Co, London, Great Britain.
- Pizzol, M., Smart, J.C.R., & Thomsen, M. (2014). External costs of cadmium emissions to soil: a drawback of phosphorus fertilizers. *J. Clean. Prod.* 84, 475–483.
- Pop, O., Dina, G.C., & Martin, C. (2011). Promoting the corporate social responsibility for a green economy and

- innovative jobs. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 15, 1020-1023.
- Roarty, M. (1997). Greening business in a market economy. *European Business Review* 97(5), 244-254.
- Sayer, A. (2000). Moral economy and political economy. *Studies in Political Economy* 61, 71-103.
- Svendsen, G.T., Daugbjerg, C., Hjollund, L., & Pedersen, A.B. (2001). Consumers, industrialists and the political economy of green taxation: CO2 taxation in OECD. *Energy Policy* 29, 489-497.
- The Economist (2012). True progressivism: a new form of radical centrist politics is needed to tackle inequality without hurting economic growth, 13 October, <http://www.economist.com/node/21564556?spc=scode&spv=xm&ah=9d7f7ab945510a56fa6d37c30b6f1709>
- The Ellen MacArthur Foundation (2012). Towards circular economy: Economic and business rationale for an accelerated transition.
- UN (2011). United Nation. Working towards a Balanced and Inclusive Green Economy. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/8065>
- UNDESA & UNDP (2012). Synthesis of national reports on Rio+20, UN Department of Economic and Social Affairs and the UN Development Programme, http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/742RIO+20_Synthesis_Report_Final.pdf
- UN-DESA (2012). A Guidebook to the Green Economy Issue 1: Green Economy, Green Growth, and Low-Carbon Development - history, definitions and a guide to recent publications. <https://sdgs.un.org/publications/guidebook->

green-economy-issue-1-green-economy-green-growth-and-low-carbon-development

UNEP (2011a). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. <https://sdgs.un.org/publications/unep-2011-towards-green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty> <https://doi.org/10.1063/1.3159605>

United Nations (1992). Conference on Environment and Development. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/document/s/Agenda21.pdf>

Urdan, M. S., & Luoma, P. (2020). Designing effective sustainability assignments: How and why definitions of sustainability impact assignments and learning outcomes. *Journal of Management Education*, 44(6), 794-821.

Williams, C.C., & Millington, A.C. (2004). The diverse and contested meaning of sustainable development. *Geogr. J.* Vol. 170, pp. 99–104.

Woodhouse, E.J., & Breyman, S. (2005). Green chemistry as social movement? *Science, Technology, & Human Values* 30(2), 199-222.

World Bank (2012). Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington D.C. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9551-6>

World Commission on Environment and Development. (1987). Our Common Future Oxford. UK: *Oxford University Press*.

Xin, X.S. (2006). New idea of checking the green economy. *Ecological Economy* 00, 87-88.

- Yuan Z., Bi, J., & Moriguichi, Y. (2006). The circular economy: A new development strategy in China. *Industrial Ecology in Asia* 10(1-2), 4-8.
- Zhang C.X., & Su, S.P. (2005). Development of green economy under stood from the viewpoint of system theory. *Chinese Journal of Eco-Agriculture* 13(1), 7-9.

LABOR MARKET IMPACTS ECONOMIC CRISES IN TÜRKİYE¹

Amaama ABDULMALIK²

Serife GENC ILERI³

1. INTRODUCTION

The Turkish economy has gone through series of economic crises since the 1980s even after the continuous market-oriented reforms put in place by the government. These include the 1980-1981 crisis, the 1983 banking crisis, the 1988 stock market and foreign currency crisis, the 1994 financial market crisis, the crisis of 2001 and the global financial crisis of 2008-09, 2018 exchange rate crisis.

The main aim of this work is to investigate the labor market impacts of the 1994, 2001 and 2008 crises. To achieve this, we seek answers to the following questions:

- Did the three crises affect unemployment in Türkiye during these periods?
- Was there a difference between the degree to which female and male workers were affected from the crisis?

¹ This chapter is derived from Amaama Abdulmalik's MA in Economics thesis defended in 2021 at Ibn Haldun University.

² Ph.D. student. Ibn Haldun University Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Economics. amaama.abdulmalik@stu.ihu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2185-7674.

³ Assistant Professor of Economics. Istanbul Technical University Faculty of Management, Department of Economics. gencileri@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5214-2583.

- Which of these crises had more impact on unemployment and why?
- Does economic crisis have any impact on unemployment?

The relationship between unemployment and GDP in the literature is known as the Okun's law proposed by Arthur Okun (1962). This law shows the existence of a negative relationship between these two variables and it has been confirmed in the Euro zones and some developed and developing countries including Türkiye (Altunöz, 2019; Brincikova & Darmo, 2015; Salman & Shukur, 2014 and Dogan, 2012). However the Okun's law does not hold for both genders in the long run as its effect withers and gets shadowed by other factors as found in Türkiye (Aktar and Ozturk (2009)). Bonaventura et al. (2018) associated this difference in the rate of impact to gender to the fact that the females are employed in more sensitive and more flexible jobs than their male counterpart. Empirical analysis results in this chapter shows that the crisis of 2001 had the most intense impact on the labor market of Türkiye especially the female unemployment: over 48 percent of females were unemployment during the crisis while only 37 percent of male we unemployed. The 2008-09 crisis also increased both male and female unemployment by 22 percent and 21 percent respectively. However, the crisis of 1994 did not have any impact on the labor market as the expansionary policy implemented by the government in the last quarter of 1994 cancelled out the increase in unemployment experienced in the beginning of the year. Furthermore, the combined impacts of the three crises were higher for the female unemployment (19%) than the male unemployment (11%). These findings support the theory and earlier works.

2. LITERATURE REVIEW

This study aims to examine the link between macro aggregates and unemployment and how unemployment for different groups of workers was affected during the three crises periods in Türkiye. In that regard, it is part of the literature that investigates unemployment at the macro level and its cyclical behavior.

The magnitude of the effect of economic crisis on employment depends to some extent on the degree of labor market flexibility, labor market policies and the period we are looking at. Bernal-Verdugo et al. (2012) investigate the impact of financial crisis on 97 countries within a period of 28 years. Their findings suggest that, in the short term the negative effect of crisis on employment is more profound but it fades away in the medium term in countries with flexible labor institutions unlike those with stiff labor market institutions. Again, policies implemented in the labor market during crisis have positive impact on employment in the medium term. The institutions in a country are important as they drive how severe the impact of economic and financial crisis will be on unemployment. Jianu (2019) show that, exclusive institutions are more vulnerable to shock to the economy and do not resilient easily as inclusive institutions in the European Union.

Qerimi and Sergi (2017a) investigate the nature and how the 2008 economic crisis affected employment in the South Eastern Europe. They find an unequal effect on particular groups in the region which are women and children, the minorities as well as migrants and this has worsen the unemployment condition in the region with an increase in social gap within groups. Grekousis (2018) study how the 2008 global crisis affected the unemployment in the European Union by using 2008-2013 data. Their results show countries like

Portugal, Italy, Greece and Spain experienced higher unemployment rates while Germany, Austria, and the surrounding regions experienced more resilient outcome with lower unemployment rate.

Economic crises result in mobility of labor which may mitigate the negative effects of the crisis on labor markets. Labor decides to move conditional on accessibility and availability of better standard of living elsewhere which worsen the impact of the crisis on the labor market. In Wiesböck et al.(2016) they find that the mobility of labor from Czech Republic, Hungary and Slovakia to Austria increased after the 2008-2009 crisis with the majority seen among the most vulnerable group of workers; young, female workers and the lowly educated workers and this is due to the gradual opening of the Austrian labor market. This minimized the negative impact of the crisis on unemployment in their home country. Contrary to this view, Mohino and Ureña (2020) propose that governments should work on controlling the level of income disparities among workers so as to reduce the movement of labor following an economic crisis.

Tambunan (2010) studied the impact of the East-Asian crisis of 1997-98 and the global financial crisis of 2008-09 on the key macroeconomic variables in the Indonesian economy. They found a decline in the impact of the second crisis as compared to the first crisis. The impact was lesser on Indonesia compared to other peer countries in the region because they have a large informal sector which absorbed the labor displaced by the crisis. Also, Kroeger and Meier (2011) study the 2008-2009 crisis on the labor market of Tajikistan and find that, the self-employed are affected more than the wage and salary workers. The probability of entering unemployment, inactivity and unpaid work increased in the period of crisis with females, young and very old individuals being at more risk than the male.

In regard to Türkiye not a lot of empirical work has been carried out concerning the impact of economic crisis on the labor market. Kahyalar et al. (2020) study the overall crises from the period of 1980 to 2011 on the informal sector of Turkey. They find a negative impact of each crisis on the labor market of the country. Verlagsgesellschaft et al. (2010) investigate which of the 2001 internal crisis and the 2008 external crisis mostly affected the youth unemployment. Their findings suggest an overall significant increase in unemployment within the periods of study with female youth affected most. This impact on female youth is worse in the 2008-2009 crisis than the rest of the crisis. On the other hand, the crisis of 2001 had a prolonged negative impact at a higher rate on employment than that of 2008 due to the stability of the economy and higher growth rate after the 2001 crisis.

3. DATA AND METHODOLOGY

We use annual data covering 1990-2019 periods. This period is considered to check the impact of before, during and after the crisis on unemployment. The data on Gross Domestic Product (GDP), external debt, and exports were retrieved from World Bank Development Indicators (WDI). Unemployment and labor force participation rate are obtained from the International Labor Organization (ILO).

The econometric method used for the estimation of the models is Vector Autoregression X (VARX) as it is a model used in the presence of both endogenous and exogenous variables which was proposed by Pesaran et al (2000). The dependent variables of interest are total, female and male unemployment in Turkey. The independent variables comprise of both exogenous and endogenous parts. The endogenous components which also serve as control variables are Gross

Domestic Product (GDP), labor force participation rate (LFPR), external debt (DEBT) and exports (EXP). These variables have effects on unemployment, and they are different under each of the crisis. We will generate three dummies for the economic crises which correspond to 1 in the year there is crisis and 0 when there is no crisis representing the exogenous component.

Model (1) has total employment as dependent variable. Model (2) also has male employment while Model (3) has female employment as dependent variables. All the models have external debt, exports, labor force participation rate and Gross Domestic Product as independent and control variables. Also, dummy variables representing each crisis as well as the dummy for the breaks are added to the independent variables.

Determination of lag structure of a VARX model before estimating is key. In order to establish the suitable lags structure, Schwarz Bayesian Information Criterion (SBC) is used in this work. Results of the SBC suggest that a two period lag is appropriate for each model.

3.1.Results of VARX Analysis

The mathematical representations of the three models are presented below. Π is the coefficient of the long run variables and it shows the speed at which the variables adjust back to equilibrium after a shock. Also, Γ_{iY} is the short run coefficient while Ψ_y is the coefficient for the exogenous variables. The crisis of 1994 started in 1993 that of 2001 also started from last quarter of 2000 and that of 2008 ended in 2009. Due to this, the dummy 1994 consists of 1 in 1993 and 1994, dummy 2001 contains 2000 and 2001 then 2008 contains 2008 and 2009 with 0 in the rest of the years. Furthermore, the structural break dummy 2001 has 1 in 2001 and 0 in the rest of the years. These dummies are exogenous, so they are added to the short run results of the VARX model

$$\begin{aligned} \Delta T.UMP_t = & a_0 + a_{1y}t - \Pi GDP_{t-1} + \Pi EXP_{t-1} + \\ & \Pi DEBT_{t-1} + \Pi LFPR_{t-1} \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta GDP_{t-1} \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta EXP_{t-1} + \\ & \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta DEBT_{t-1} + \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta LFPR_{t-1} + \Psi_y 1994_t + \\ & \Psi_y 2001_t + \Psi_y 2008_t + \Psi_y BREAK\ 2001_t + \\ & \Psi_y BREAK\ 20014_t + \epsilon_t \end{aligned} \quad (7)$$

$$\begin{aligned} \Delta M.UMP_t = & a_0 + a_{1y}t - \Pi GDP_{t-1} + \Pi EXP_{t-1} + \\ & \Pi DEBT_{t-1} + \Pi LFPR_{t-1} \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta GDP_{t-1} \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta EXP_{t-1} + \\ & \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta DEBT_{t-1} + \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta LFPR_{t-1} + \Psi_y 1994_t + \\ & \Psi_y 2001_t + \Psi_y 2008_t + \Psi_y BREAK\ 2001_t + \\ & \Psi_y BREAK\ 20014_t + \epsilon_t \end{aligned} \quad (8)$$

$$\begin{aligned} \Delta F.UMP_t = & a_0 + a_{1y}t - \Pi GDP_{t-1} + \Pi EXP_{t-1} + \\ & \Pi DEBT_{t-1} + \Pi LFPR_{t-1} \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta GDP_{t-1} \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta EXP_{t-1} + \\ & \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta DEBT_{t-1} + \sum_{i=1}^2 \Gamma_{iy} \Delta LFPR_{t-1} + \Psi_y 1994_t + \\ & \Psi_y 2001_t + \Psi_y 2008_t + \Psi_y BREAK\ 2001_t + \\ & \Psi_y BREAK\ 20014_t + \epsilon_t \end{aligned} \quad (9)$$

The results in Table 3.1.1 show that the crisis of 1994 was insignificant but generated a decline in total unemployment by 10%, male unemployment by 14 % and female unemployment by 5%. On April 1994 the government launched a stabilization program which was backed by IMF to help solve the damages caused by the crisis. Even though the success of this program was short-lived, it increased exports and reduced imports in Türkiye which in turn increased the macroeconomic indicators including employment (Collection, 2002). This is the reason why the financial crisis of 1994 did not have any impact on total unemployment as well as male and female unemployment as the impact cancelled each other.

The 2001 financial crisis caused an increase of 57% in total unemployment, 58% in male unemployment and 48 % in female unemployment. The economy of Türkiye did not recover

fully from the damage of the 1994 crisis before experiencing the crisis of 2001. This condition coupled with the movement of labor from agriculture sector to the manufacturing sector as well as the halt of support from the international monetary fund further deteriorated the economy prior to the 2001 crisis. The 2001 financial crisis in turn worsened the already deteriorated state of unemployment in Turkey. This impact is more profound in the male unemployment than the female unemployment and it is in line with findings of Verlagsgesellschaft et al. (2010) and contrary to the work of Cömert (2018).

Table 3.1.1 Results of the VARX analysis for Model 1

Dependent variable: LOG TOTAL UNEMPLOYMENT					
Variable	Lags	Coeff.	Std. Error	t-stat.	P-value
GDP	GDP_{t-1}	-0.61	0.94	-0.65	0.52
	GDP_{t-2}	-3.00***	0.86	3.50	0.00
EXP	EXP_{t-1}	1.32***	0.34	3.85	0.00
	EXP_{t-2}	-0.38	0.35	-1.08	0.28
LFPR	$LFPR_{t-1}$	0.01	0.02	0.34	0.73
	$LFPR_{t-2}$	0.06**	0.03	2.23	0.03
DEBT	$DEBT_{t-1}$	-0.46*	0.25	-1.84	0.07
	$DEBT_{t-2}$	0.18	0.15	1.22	0.23
2001 break		0.02	0.11	0.16	0.87
1994 dummy		-0.10	0.11	-0.95	0.35
2001 dummy		0.57***	0.17	3.41	0.00
2008 dummy		0.30***	0.08	3.73	0.00

Howbeit, the global crisis of 2008 had lesser impact on unemployment as compared to the financial crisis of 2001. Number of unemployed females rose by 46% because of this crisis. 2008 crisis increased male unemployment by 21%. Also, total unemployment increased by 30 % which is 27 percentage points lower compared to the impact of 2001 crisis. This is associated with condition of the Turkish economy prior to each of these crises. Unemployment started increasing from 2000 and peaked in 2001 and stayed at that level until 2003. However, unemployment saw a sharp increase in 2008 following a

continuous fall from 2005. The negative impact of unemployment started to decline by early 2009. There was an increase in the labor force participation rate of females after the crisis of 2001 due to the loss of jobs of a lot of males following the crisis and move of female home production to market production. According to Turkstat Labor Force Statistics (2012), within the periods of 2004 and 2012, there was an increase in the movement of female labor from both the informal sector and the agricultural sector to the formal sector, but 54% females are still in the informal sector. However, due to inequality in gender, this movement has not earned better working conditions for females as their male counterpart. Females work in lower paying, or a part time works and experience lower amount of income regardless of the fact that both the labor law and constitution prohibits wage gap in an institution. This is influenced by the level of education as those with higher degree are employed in higher positions and are affected lesser when there is a shock to the economy than those in the vocational high schools (İnan & Aşık, 2015). That is the reason why the female labor was hit most by the 2008 crisis due to the nature of female jobs.

Table 3.1.2 Results of the VARX analysis for Model 2

Dependent variable: LOG MALE UNEMPLOYMENT					
GDP	GDP_{t-1}	-1.04	1.40	-0.74	0.46
	GDP_{t-2}	-2.45*	1.24	-1.98	0.05
EXP	EXP_{t-1}	1.59	0.36	1.64	0.10
	EXP_{t-2}	0.46	0.44	-1.03	0.31
LFPR	$LFPR_{t-1}$	-0.00	0.03	-0.05	0.96
	$LFPR_{t-2}$	-0.02	0.02	0.84	0.43
DEBT	$DEBT_{t-1}$	0.30	0.38	-0.79	0.43
	$DEBT_{t-2}$	0.19	0.20	0.95	0.34
2001 break		-0.15*	0.08	-1.87	0.07
1994 dummy		-0.14	0.17	-0.82	0.42
2001 dummy		0.58**	0.20	2.91	0.01
2008 dummy		0.21**	0.09	2.23	0.03

Table 3.1.3 Results of VARX analysis for Model 3

Dependent variable: LOG FEMALE UNEMPLOYMENT					
GDP	GDP_{t-1}	0.49	1.02	0.48	0.63
	GDP_{t-2}	-3.32***	0.85	3.92	0.00
EXP	EXP_{t-1}	0.37	0.40	0.93	0.36
	EXP_{t-2}	-0.37	0.36	-1.02	0.31
LFPR	$LFPR_{t-1}$	0.00**	0.03	0.19	0.85
	$LFPR_{t-2}$	0.02	0.03	0.73	0.47
DEBT	$DEBT_{t-1}$	0.62**	0.27	-2.31	0.02
	$DEBT_{t-2}$	0.31	0.21	1.51	0.14
2001 break		0.32	0.21	1.51	0.14
1994 dummy		-0.06	0.11	-0.56	0.58
2001 dummy		0.43*	0.21	2.04	0.05
2008 dummy		0.46***	0.12	3.95	0.00

NOTE: *, **, *** represents rejection of the null hypothesis at 10%, 5% and 1% respectively.

4. CONCLUSION

The main aim of the research is to check how the crises of 1994, 2001 and 2008-09 impacted the labor market of Türkiye in context of unemployment with regards to gender. We made use of the Vector Autoregressive X (VARX) method for the regressions in order to achieve our aim. The results show a negative relation between GDP and unemployment in the short run. The negative impact is more on the female unemployment than the male unemployment as found in some countries discussed in this work. Furthermore, export and labor force participation rate impact negatively on unemployment in the long run but not the short run as found in the literature. The decline in unemployment as labor force participation increases was however not experienced in the female unemployment in the crisis of 2008-09. This is due to the employment of the female labor in most flexible jobs in the labor market. Contrary to this, external debt has a positive impact on unemployment in

both the long and short runs. The structural break of 2001 decreased male unemployment by 15% in that year but had no impact on the female unemployment due to the increase in labor force participation the females.

Most importantly, the result shows that the economic crisis of 1994 did not have any impact on unemployment as the stabilization program implemented by the government in the last part of 1994 increased export which in turn increased the employment in that period. This helped counter the increase in unemployment experienced in the beginning of the crisis, thereby neutralizing the impact.

However, the crises of 2001 and 2008-09 had a positive impact on unemployment in each of the periods. Total unemployment increased more in the 2001 crisis than that of the 2008 crisis. This is due to the reduction in employment as well as the deteriorated state of the economy in 2001. Also, post 2001 crisis saw an improvement in the all sector of the Turkish economy from the IMF barked policies implemented by the government.

Furthermore, the economic crises of 2001 introduced a new face in the labor market as the participation of females increased with a shift from agriculture, home production as well as informal sector to formal sector experienced. Regardless of this, disparity between the male and female in terms of position occupied due to education and other factors placed the female in the flexible part of the formal sector. This can be seen from the results as the financial crisis of 2001 increased the unemployment on males more than females while female severed most in the global crisis of 2008-09. The initial stage of unemployment as well as the policies at each period determines the intensity of the crisis. Again, the economic crisis combined affects the unemployment in Türkiye positively with female

labor experiencing more of the impact as compared to their male counterpart.

Moreover, the state of unemployment and employment as well as the policy implemented after a crisis is very important in determining the severity of a crisis in unemployment. Therefore, it is important for policy makers to implement policies that target the growth of the economy such as exports to help maintain any shock to the economy by creating jobs. Education should also be such that it empowers and provides the right experience employers are seeking especially in the female to enable them to be able to occupy higher positions and create jobs.

REFERENCES

- Aktar, I. & Ozturk, L. (2009) 'Can unemployment be cured by economic growth and foreign direct investment in TURKEY?', *International Research Journal of Finance and Economics*, 1(27), pp. 203–211.
- Altunöz, U. (2019) 'The Relationship between Real Output (Real GDP) and Unemployment Rate: An Analysis of Okun's Law for Eurozone', *Sosyoekonomi*, 27(40), pp. 197–210. doi: 10.17233/sosyoekonomi.2019.02.12.
- Bonaventura, L., Cellini, R. & Sambataro, M. (2018) 'Gender differences in Okun's law across the Italian regions', *Economics Bulletin*, 40(4), pp. 2780-2789.
- Chang, S. C. (2005) 'The dynamic interactions among foreign direct investment, economic growth, exports and unemployment: Evidence from Taiwan', *Economic Change and Restructuring*, 38(3–4), pp. 235–256.
- Cömert, H. (2018) 'A Tale of Three Crises in Turkey : 1994 , 2001 and 2008 – 09'.
- Cömert, H. and Çolak, S. (2014) 'The Impacts of the Global Crisis on the Turkish Economy and Policy Responses', (90).
- Cömert, H. and Uğurlu, E. N. (2008) *The impacts of the 2008 global financial crisis on developing countries : the case of the 15 most affected countries 1*.
- Demirgüç-Kunt, A. and Detragiache, E. (1998) 'The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries', *IMF Staff Papers*, 45(1), pp. 81–109.

- Grekoussis, G. (2018) 'Further widening or bridging the gap? A cross-regional study of unemployment across the EU Amid Economic crisis', *Sustainability*, 10(6).
- İnan, F. and Aşık, G. (2015) 'Making Economies Work for Women: Female Labour Force Participation in Turkey'. Oxfam and TEPAV report
- Jianu, I. (2019) 'The Relationship between the Economic and Financial Crises and Unemployment Rate in the European Union: How Institutions Affected Their Linkage?', *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*, 2019, pp. 1–16.
- Kahyalar, B. N., Ouattara, B. and Fethi, S. (2020) 'The Impact of Financial Crises on the Informal Economy: The Turkish Case', 6(2), pp. 145–172.
- Köse, S & Durusoy, S. (2011). Impacts of 2001 internal and recent global economic crises on youth unemployment in Turkey. SEER. 13. 515-537.
- Lumsdaine, R. L. and Papell, D. H. (1997) 'Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis', *Review of Economics and Statistics*, 79(2), pp. 212–218.
- Meier, A. K. and K. (2011) 'Labor Markets and the Financial Crisis Evidence from Tajikistan', *Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung*.
- Mohino, I. and Ureña, J. M. (2020) 'Mobility, housing and labour markets in times of economic crises', *Regional Studies*, 54(4), pp. 443–449.
- Qerimi, Q. and Sergi, Bruno S. (2017) 'The nature and the scope of the global economic crisis' impact on employment trends and policies in Southeast Europe', *Journal of International Studies*, 10(4), pp. 143–153.

- Salman, A. K. and Shukur, G. (2014) 'Investigating Causal Relations between the GDP Cycle and Unemployment: data from Finland', *International Journal of Economics and Finance*, 6(4), pp. 118–134.
- Sögner, L. (2001) 'Okun's Law: Does the Austrian unemployment-GDP relationship exhibit structural breaks?', *Empirical Economics*, 26(3), pp. 553–564.
- Tambunan, T. T. H. (2010) 'The Indonesian Experience with Two Big Economic Crises', *Modern Economy*, 01(03), pp. 156–167.
- Taylor, J. E., Basu, B. and McLean, S. (2011) 'Net exports and the avoidance of high unemployment during reconversion, 1945-1947', *Journal of Economic History*, 71(2), pp. 444–454.
- Von Thadden, L. and Kaas, L. (2005) 'Budgetary Policy and Unemployment Dynamics', *SSRN Electronic Journal*, (March).
- Weber, C. E. (1995) 'Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and Okun's Coefficient: A New Approach Published by : Wiley Stable pp. 433–445.
- Wiesböck, L. *et al.* (2016) 'The economic crisis as a driver of cross-border labour mobility? A multi-method perspective on the case of the Central European Region', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(10), pp. 1711–1727. doi: 10.1080/1369183X.2016.1162354.

TÜRKİYE’NİN ÇEVRE KARNESİ: EKONOMİK GÖSTERGELER VE ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Emre AKUSTA¹

1. GİRİŞ

Çevre, canlı yaşamının devamı için en temel unsurlardan biridir. Doğal kaynaklar, ekosistem hizmetleri ve biyoçeşitlilik, insanların yaşam kalitesini belirleyen temel öğeler arasında yer alır. Tarih boyunca insanlık, doğadan faydalananarak gelişmiş ve yaşamını sürdürmüştür. Ancak modern çağda, özellikle Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla birlikte insanlık, çevre üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir baskı kurmaya başlamıştır. Teknolojik ilerlemeler, artan üretim ve tüketim talebi, doğal kaynakların hızla tükenmesine ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açmıştır. Bu süreç, sadece çevreyi değil, aynı zamanda insan sağlığını ve ekonomik sürdürülebilirliği de tehdit eden büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Madaleno ve Nogueira, 2023; Sachs vd., 2023).

Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan hızlı sanayileşme süreci, insanlık tarihindeki en büyük dönüşümlerden birini temsil etmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte, enerji ve hammadde talebi hızla artmıştır. Bu talep ise büyük ölçüde fosil yakıtlar üzerinden karşılanmaya başlanmıştır. Fosil kaynaklar, ekonomik büyümenin temel itici gücü haline gelmiştir. Ancak bu süreç çevre üzerindeki baskıyı da katlanarak artırmıştır. Fosil yakıtların aşırı kullanımı, atmosferdeki sera gazı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, emre.akusta@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6147-5443.

yoğunluğunu artırarak küresel ısınmayı tetiklemiştir. Su ve hava kirliliğine yol açmış ve biyolojik çeşitlilik üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bugün iklim değişikliği, deniz seviyelerinin yükselmesi, ormansızlaşma ve çölleşme gibi küresel çevresel tehditlerin temelinde bu aşırı enerji ve kaynak tüketimi yatmaktadır (Aytun vd., 2017).

Ekonomik büyüme hedefleri ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki denge, günümüzün en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Bir yandan büyüme, kalkınma ve refah seviyesinin artması istenirken, diğer yandan çevresel kaynakların sınırsız olmadığına bilincine varılmaktadır. Kaynakların bilinçsizce tüketimi ve doğaya verilen zarar, sadece ekosistemlerin çökmesine değil, aynı zamanda insan sağlığına ve ekonomik istikrara da ciddi zararlar vermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, hızlı büyüme ve kentleşme süreçleri, çevresel yönetim eksiklikleriyle birleşerek büyük kirlilik sorunlarına yol açmaktadır. Çevresel sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik çözümler ise bu dengeyi kurmanın ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmanın kilit noktası olarak öne çıkmaktadır.

Çevreye yönelik bu tehditlerin büyümesi, küresel düzeyde önlemler alınmasını zorunlu hale getirmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru çevresel sorunların uluslararası boyutta ele alınmasıyla birlikte çeşitli protokoller, anlaşmalar ve politikalar devreye girmiştir. Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması gibi iklim değişikliğiyle mücadeleyi amaçlayan uluslararası çabalar, çevresel sorunlara yönelik bilincin artmasına ve daha sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine öncülük etmiştir. Ancak yalnızca politik taahhütler değil, aynı zamanda bu politikaların etkinliğinin ve ülkelerin çevresel performansının ölçülmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin çevresel sürdürülebilirliklerini somut verilerle

değerlendirebilmek için kapsamlı bir ölçüm aracına ihtiyaç duyulmuştur (Nordhaus, 2010; Turhan vd, 2016).

Bu noktada, *çevresel performans endeksi*, ülkelerin çevre politikalarını ve sürdürülebilirlik çabalarını değerlendiren ve karşılaştıran önemli araçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın devamında çevresel sürdürülebilirlik endeksinin ayrıntılarına yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye'nin çevresel performansı ve ekonomik göstergelerle ilişkisi değerlendirilmiştir.

2. ÇEVRESEL PERFORMANS ENDEKSİ

Çevresel Performans Endeksi (ÇPE), dünya genelindeki ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik çabalarını ölçen, veriye dayalı ve kapsamlı bir değerlendirme aracıdır. Yale Üniversitesi, Columbia Üniversitesi ve Dünya Ekonomik Forumu iş birliğiyle hazırlanan bu endeks, ülkelerin çevre politikalarının etkinliğini çeşitli kategoriler ve göstergeler üzerinden analiz eder. Çevresel performans endeksi, iklim değişikliği, çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı olmak üzere üç ana başlık altında 58 farklı performans göstergesi kullanır (Block vd., 2024).

İlk olarak, *iklim değişikliği* boyutunun ağırlık katsayısı 0,38'dir. Bu alt boyut, sera gazı emisyonları ile bu emisyonların gelecekteki projeksiyonlarına odaklanır. Karbondioksit, metan, azot oksit gibi sera gazlarının artış oranları ve kişi başına düşen emisyon değerleri bu kategoride incelenir. Ayrıca kara örtüsü değişiklikleri ve siyah karbon gibi kirleticilerin büyüme oranları da dikkate alınır. Bu kategori, ülkelerin Paris İklim Anlaşması hedeflerine ne kadar yaklaştıklarını gösterir. İkinci olarak, *çevresel sağlık* boyutunun ağırlık katsayısı 0,20'dir. Bu alt boyut hava kalitesi, güvenli su ve sanitasyon hizmetleri gibi temel çevresel sağlık göstergelerini içerir. Örneğin, evsel katı yakıt kullanımı ve kurşun gibi ağır metallerin insan sağlığı üzerindeki

etkileri bu kategoride değerlendirilir. Bu göstergeler, toplumların çevresel tehditlerle başa çıkabilme kapasitelerini ölçer. Üçüncü olarak, *ekosistem canlılığı* boyutunun ağırlık katsayısı ise 0,42'dir. Bu alt boyut biyolojik çeşitliliğin korunması, ormanların sürdürülebilirliği, koruma altındaki alanların yönetimi gibi göstergelere odaklanır. Kara ve deniz biyomlarının korunması, türlerin habitatlarının devamlılığı ve korunan alanların kapsamı bu kategori içinde önemli bir yer tutar. Ayrıca, türlerin korunma durumu ve biyolojik çeşitliliğin genel durumu da bu başlık altında incelenir (Wolf vd., 2022).

Çevresel performans endeksi, küresel çevre politikalarının etkin bir şekilde izlenmesi ve ülkeler arası çevresel performans karşılaştırmalarının yapılabilmesi için kritik bir araçtır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Paris İklim Anlaşması gibi uluslararası çevre anlaşmaları çerçevesinde ülkelerin ne kadar ilerleme kaydettiğini anlamak için önemli bir referans noktasıdır. Politika yapıcılar, bu verilerden yararlanarak hangi alanlarda güçlü olduklarını ve hangi alanlarda iyileştirme yapmaları gerektiğini belirleyebilirler.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Çevresel performansın ve çevresel sorunların değerlendirilmesi literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda çeşitli endeksler geliştirilmiş ve bu endeksler aracılığıyla çevre üzerindeki etkiler analiz edilmiştir. Özellikle veri zarflama analizi (VZA), çevresel performansı nesnel bir şekilde ölçmek için sıklıkla kullanılan matematiksel bir yöntemdir. Örneğin, Woo vd. (2015), OECD ülkelerinin yenilenebilir enerji etkinliğini, Jin vd. (2014) ise APEC ülkelerinin karbon emisyon performansını VZA ile analiz etmişlerdir. Ancak VZA'nın temel zorluklarından biri, çevreye olumsuz etkisi olan karbon salınımı gibi istenmeyen çıktıları da

değerlendirmeye dahil etmesidir. Bu bağlamda Matsumoto vd. (2020) ve Zhang vd. (2015), istenmeyen çıktıları dikkate alarak çevresel performansı değerlendirmişlerdir.

Çevresel performansın daha geniş kapsamda incelendiği çalışmalardan biri Guijarro'nun (2019) çalışmasıdır. Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınmanın çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı gibi iki temel boyutunu ele almış ve 91 ülkenin çevresel performansını değerlendirmiştir. Enerji politikaları ve çevre performansı üzerine yapılan çalışmalarda da endekslerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Stoutenborough ve Vedlitz (2014) endekslerin kamu politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesine katkı sağladığını belirtmişlerdir. Endekslerin yorumlama ve hesaplama kolaylığı sağladığı da literatürde öne çıkan bir avantajdır (Bericat, 2012).

İklim değişikliği ve sürdürülebilirlik üzerine yapılan çalışmalarda da çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Baettig vd. (2007) İklim Değişikliği Endeksi'nde yıllık sıcaklık ve yağış göstergelerini kullanarak iklim değişikliğini değerlendirmişlerdir. Benzer şekilde Chang vd. (2014) de aşırı iklim koşullarına duyarlılık derecesini değerlendirmek için bir iklim değişikliği endeksi oluşturmuşlardır. García-Álvarez vd. (2016), Avrupa 2020 stratejisi kapsamında sera gazı ve enerji tüketimini değerlendirerek 28 Avrupa ülkesi için bir Çevresel Endeksi oluşturmuşlardır. Ayrıca, García-Álvarez ve Moreno (2018), 2050 Avrupa Vizyonu doğrultusunda ülkelerin doğal sermayeyi koruma ve kaynakları verimli kullanma performansını değerlendirmek amacıyla Çevresel Performans Değerlendirmesi Bileşik Endeksi'ni önermişlerdir. Bu endeks, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ne derece uyum sağladığını analiz etmekte kullanılmaktadır.

Bunun yanında çevresel performans endeksini doğrudan kullanan çalışmalar da vardır. Karaman (2018), Türkiye'nin

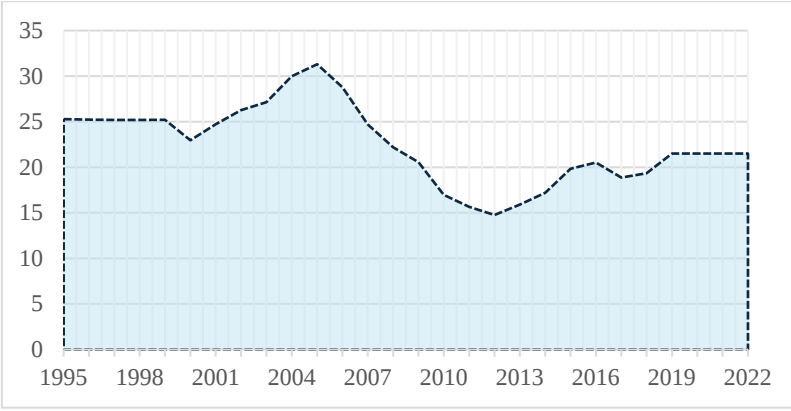
Avrupa Birliği üyeliği sürecinde çevresel performansını değerlendirmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin AB standartlarına kıyasla çevresel performansının düşük olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Bek (2019) İsviçre ve Türkiye'yi karşılaştırarak Türkiye'nin çevresel sıralamalarındaki düşük performansının nedenlerini araştırmıştır. Diğer taraftan, Al (2019) Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi alanındaki gelişimini incelemiştir. Bu çalışmada, 2002-2015 döneminde Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma performansında ilerleme kaydettiği bulunmuştur. Benzer bir çalışmada, Ateş ve Usman (2021) 25 gelişmekte olan ülkenin sürdürülebilir kalkınma performansını değerlendirerek finansal başarıların tek başına sürdürülebilir kalkınmayı garanti etmediğini ve çevresel ile sosyal faktörlerin de önemli olduğunu göstermişlerdir.

Fonseca, Domingues ve Dima (2020) ise sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birbiriyle olan ilişkilerini incelemişlerdir. Bazı hedeflerin uyumlu bir şekilde çalışarak birbirlerini desteklediği, ancak diğer hedeflerin daha karmaşık ilişkiler sergilediği bulunmuştur. Bu da sürdürülebilirlik politikalarının iş birliği gerektirdiğini ortaya koymuştur. Bölgesel incelemelere de yer veren çalışmalar arasında Raza vd. (2021), Güney ve Doğu Asya ülkelerinin çevresel performansını ve ticaret ile çevresel faktörler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ticaret serbestleştirmesinin çevresel performans üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekerken, iklim değişikliğinin çevresel performansa olan önemli etkisini de vurgulamıştır. Son olarak, İskenderoğlu, Ünlübulduk ve Karadeniz (2023) ise çevresel performansın ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve yenilenebilir enerji tüketimi ile olan ilişkisini incelemiştir. Doğrudan yabancı yatırımların çevresel bozulmayı azaltmada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, finansal gelişmenin karbon salınımları üzerinde belirgin bir etkisi olmadığı bulunmuştur.

4. TÜRKİYE’NİN ÇEVRESEL PERFORMANSI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin çevresel performansı incelenmiştir. Bunun için çevresel performans endeksi ve alt boyutları kullanılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’nin çevresel performansı iklim değişikliği, çevre sağlığı, ekosistem canlılığı ve çevresel performans endeksi olmak üzere dört aşamada ele alınmıştır.

Şekil 1. Türkiye’de İklim Değişikliği Endeksi

Şekil 1’de Türkiye’nin iklim değişikliği endeksi verileri yer almaktadır. 1995 yılında 25.27 ile başlayan Türkiye’nin iklim değişikliği endeksi, 1990’lı yılların sonunda istikrarlı bir seyir izlemiş, ancak 2000 yılına gelindiğinde 22.96 gibi ani bir düşüş göstermiştir. Bu düşüş, Türkiye’nin o dönemde iklim değişikliği ile ilgili politikalarının ve uygulamalarının etkisiz olduğunu ya da enerji üretiminde fosil yakıt kullanımının yaygın olduğunu gösterebilir. 2000’li yıllarda Türkiye’de hızla artan sanayileşme ve enerji talebi, karbon emisyonlarının artmasına yol açmış olabilir. Bununla birlikte, 2001 yılındaki ekonomik kriz, sanayi üretiminde ve enerji tüketiminde bir azalmaya sebep olmuş olabilir. Bu da endekste kısa vadeli bir iyileşmeye yol açmıştır.

2002 yılından itibaren endekste yeniden bir yükselme gözlenmiştir ve bu trend 2005 yılında zirveye ulaşarak 31.30

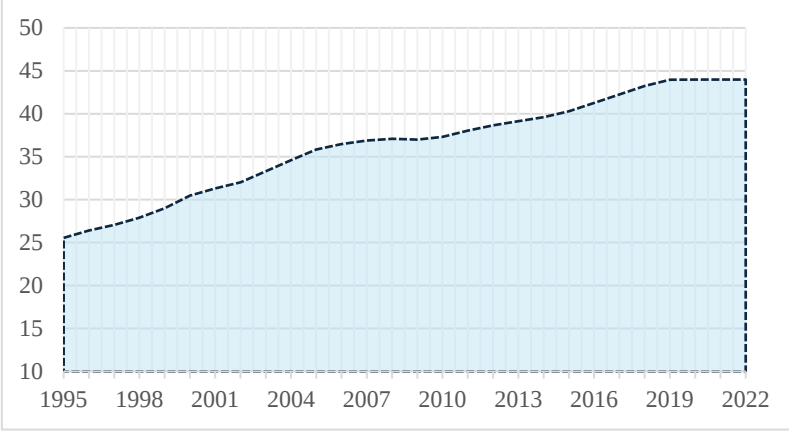
olmuştur. Bu artış, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele kapasitesinin arttığını göstermektedir. Ancak 2006 yılından sonra endeksin yeniden düşüşe geçmesi, Türkiye'nin enerji üretiminde yenilenebilir kaynaklara yönelik bazı politika değişiklikleri yapmaya başladığının bir işareti olabilir. Özellikle 2007-2008 küresel finansal krizinin etkileri, enerji tüketimini ve sanayi üretimini olumsuz etkileyerek endeksin gerilemesine yol açmış olabilir.

2010 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin iklim değişikliği performansı ciddi bir şekilde kötüleşmiş ve endeks 16.96'ya kadar düşmüştür. Bu dönem, Türkiye'nin enerji politikalarında fosil yakıt bağımlılığının devam ettiğini ve enerji verimliliği konularında istenilen seviyeye ulaşılmadığını göstermektedir. 2011-2012 yıllarında endeksin daha da düşmesi, bu sürecin devam ettiğini ve Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede küresel hedeflerin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Ancak 2014 yılından sonra Türkiye'nin endeksinde bir toparlanma süreci başlamıştır. 2015 yılında endeks 19.84'e yükselmiş ve bu süreç, Türkiye'nin Paris İklim Anlaşması'na taraf olması ve iklim politikalarını gözden geçirme çabalarının bir sonucu olabilir. Özellikle yenilenebilir enerji yatırımları, enerji verimliliği projeleri ve uluslararası iklim politikalarına uyum sağlama çabaları, bu dönemde Türkiye'nin iklim değişikliği performansını iyileştirmiştir. Fakat bu iyileşme, küresel ölçekte beklentileri karşılamakta yetersiz kalmış ve endeksin 2019'dan sonra 21.50 civarında sabitlenmesine neden olmuştur.

Dünya genelinde, bu dönemde iklim değişikliği ile mücadelede önemli adımlar atılmıştır. Özellikle 2015 Paris Anlaşması, ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltma taahhütlerini artırmıştır. Avrupa Birliği, ABD ve birçok gelişmiş ülke bu süreçte yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş yapmış ve karbon emisyonlarını azaltma yolunda önemli politikalar uygulamıştır. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde,

ekonomik büyüme ve enerji talebi arasındaki dengesizlik, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli zorluklar yaratmıştır.

Şekil 2. Türkiye’de Çevre Sağlığı Endeksi

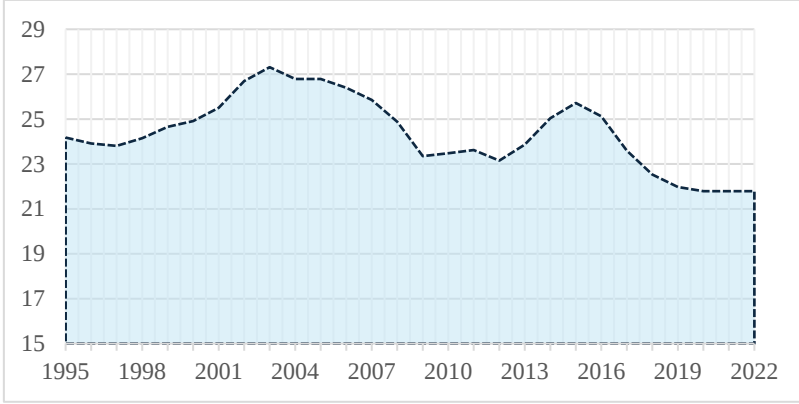
Şekil 1’de Türkiye’nin çevre sağlığı endeksi verileri yer almaktadır. Türkiye’nin 1995-2022 yılları arasındaki Çevre Sağlığı Endeksi verileri, ülkenin çevre sağlığı alanındaki performansını değerlendirmede önemli bir rehber sunmaktadır. Bu endeks, halk sağlığını tehdit eden çevresel faktörlerin ve bu faktörlere karşı alınan önlemlerin etkinliğini ölçer. Temiz suya erişim, hava kalitesi, atık yönetimi gibi birçok unsur bu endeksin içerisinde yer alır.

Verilere bakıldığında, Türkiye’nin çevre sağlığı endeksinde 1995’ten 2022’ye kadar sürekli bir iyileşme gerçekleşmiştir. 1995 yılında 25.55 olan endeks değeri, 2022 yılında 43.98 seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, çevre sağlığı konusunda önemli bir ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Ancak, 2020 yılından sonra bu iyileşme duraklamış gibi görünmektedir. Bu duraklamanın nedeni, Türkiye’nin çevre sağlığı politikalarında ya da uygulamalarında bir yavaşlama yaşanmış olabileceğini ya da dış faktörlerin etkili olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

1990'lı yıllarda çevre sağığındaki düşük puanlar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde çevresel sürdürülebilirliğe yeterince öncelik vermemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise çevre sağığına verilen önem artmış ve AB uyum süreciyle birlikte çevresel düzenlemeler sıkılaştırılmıştır. Sağıık sektöründe iyileştirmeler yapılmış, hava kalitesine yönelik politikalar geliştirilmiş ve atık yönetimi konusunda adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler, çevre sağığı endeksindeki artışla paralellik göstermiştir. Ancak, 2020 sonrası durağanlık, dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisi ile ilişkilendirilebilir. Pandemi, ekonomik faaliyetleri yavaşlatmış ve birçok ülkenin çevresel politikalara olan ilgisini geri plana itmiştir. Türkiye de bu durumdan etkilenmiş olabilir. Ayrıca, ekonomik toparlanma çabaları sırasında çevresel sürdürülebilirlik göz ardı edilmiş olabilir. Bu durum, sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, birçok ülkenin pandeminin etkisiyle çevresel düzenlemelerde gevşemeler yapmış olduğunu düşündürmektedir.

Dünya genelindeki gelişmelere bakıldığında, birçok ülke 2000'li yılların başlarından itibaren çevre sağığı konusunda ciddi adımlar atmıştır. Özellikle AB ülkeleri, sıkı çevre mevzuatları ve sağıık politikaları ile çevre sağığı endeksinde yüksek performans göstermiştir. Türkiye, bu ülkelere kıyasla daha düşük bir performans sergilemiş olsa da yine de ilerleme kaydetmiştir. Son yıllarda çevre sağığı göstergelerindeki yükselişin yavaşlaması, ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentsel nüfusun artışı gibi faktörlerle ilişkilendirilmiş olabilir.

Şekil 3. Türkiye’de Ekosistem Canlılığı Endeksi

Şekil 3’te Türkiye’nin ekosistem canlılığı endeksi verileri yer almaktadır. Türkiye’nin 1995-2022 yılları arasındaki Ekosistem Canlılığı Endeksi verileri, ülkenin biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynak yönetimi performansını göstermektedir. Bu endeks, ormanların korunması, biyoçeşitlilik, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve doğal ekosistemlerin korunması gibi unsurları içermektedir. Ekosistem canlılığı, çevresel sürdürülebilirlik için kritik öneme sahiptir ve doğal kaynakların korunmasını sağlamada etkili bir göstergedir.

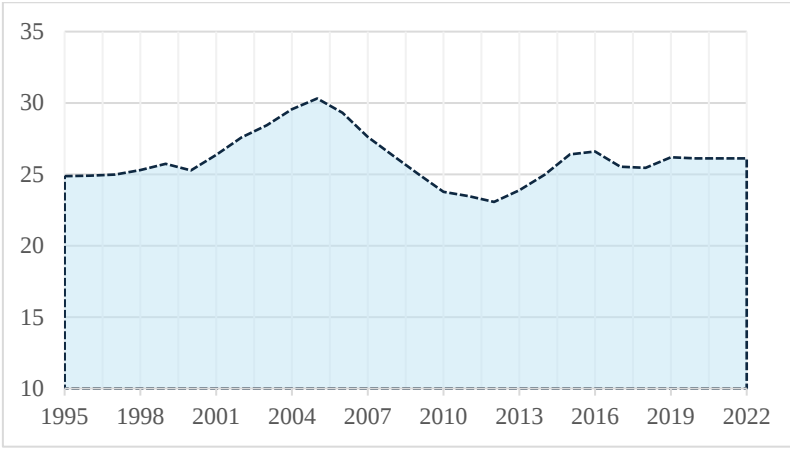
Verilere baktığımızda, 1995 yılında Türkiye’nin ekosistem canlılığı endeksinin 24.17 olduğu görülmektedir. Bu dönem, Türkiye’de ekosistem yönetimi ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik sınırlı farkındalık ve politikaların olduğu bir dönemdir. Hızlı kentleşme, tarım alanlarının genişlemesi ve ormansızlaşma gibi faktörler ekosistem canlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, 1996-1997 yıllarında endeksin daha da düşerek 23.91 ve 23.80 seviyelerine gerilemesiyle de kendini göstermektedir. 1990’lı yıllarda doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirlik politikalarının yeterince uygulanamaması, Türkiye’nin ekosistem canlılığı performansını olumsuz etkilemiştir.

1998-2002 döneminde, Türkiye'nin ekosistem canlılığı endeksinde kademeli bir iyileşme gözlemlenmektedir. Özellikle 2001 ve 2002 yıllarında endeks sırasıyla 25.49 ve 26.69'a yükselmiştir. Bu dönemde, Türkiye'de biyolojik çeşitlilik ve ormanların korunmasına yönelik farkındalığın artmaya başladığı, ayrıca uluslararası çevre anlaşmalarına uyum sağlama yönünde bazı girişimlerin yapıldığı bir dönemdir. Türkiye'nin biyolojik çeşitlilik alanındaki zenginliği, koruma alanlarının genişletilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı yönünde atılan adımlar, bu dönemde ekosistem canlılığı üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Ancak 2004-2009 yılları arasında, Türkiye'nin ekosistem canlılığı endeksinde dalgalanmalar meydana gelmiştir. 2004'teki 26.78'lik değerinden, 2009'a kadar endeks 23.35'e kadar gerilemiştir. Bu düşüş, Türkiye'de artan sanayi faaliyetleri, enerji projeleri ve tarımsal genişlemenin ekosistemler üzerindeki baskısını yansıtmaktadır. Bu dönemde, Türkiye'nin özellikle büyük altyapı projelerine (barajlar, enerji santralleri vb.) ağırlık vermesi, doğrudan doğal ekosistemler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Ayrıca, ormansızlaşma ve su kaynaklarının sürdürülemez kullanımı, ekosistem canlılığını olumsuz etkilemiştir.

2010-2015 döneminde, ekosistem canlılığı endeksinde yeniden bir toparlanma süreci başlamıştır. Endeks, 2014 yılında 25.03'e ve 2015 yılında 25.71'e yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'nin doğa koruma alanlarının genişletilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına geçiş gibi konularda adımlar attığını göstermektedir. Türkiye'nin bu dönemde Avrupa Birliği'ne uyum süreci çerçevesinde doğa koruma alanında geliştirdiği politikalar ve çevre yönetim stratejileri, ekosistem canlılığını iyileştiren faktörler arasında yer alabilir. Ancak 2016 sonrasında Türkiye'nin ekosistem canlılığı endeksi, tekrar düşüş eğilimi göstermiştir. 2017'den itibaren endeksin 21.78 seviyelerine kadar gerilemesi, Türkiye'deki

çevresel baskıların yeniden artışa geçtiğini göstermektedir. Bu dönemde özellikle enerji projeleri, madencilik faaliyetleri ve şehirleşme, Türkiye'nin ekosistemleri üzerinde ciddi baskılar yaratmıştır. Büyük çaplı altyapı projeleri ve doğal kaynakların aşırı kullanımı, ekosistem canlılığının korunmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, koruma alanlarının yetersizliği ve çevresel denetim mekanizmalarının eksikliği de bu düşüşte etkili olabilir.

Şekil 4. Türkiye’de Çevresel Performans Endeksi

Şekil 4’te Türkiye’nin çevresel performans endeksi verileri yer almaktadır. Bu endeks, Ekosistem Canlılığı, Çevre Sağlığı ve İklim Değişikliği alt boyutlarını içermekte ve ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik açısından ne kadar etkili olduklarını gösteren kapsamlı bir ölçüttür. Türkiye’nin bu endekste ki performansı, dönemin politik ve ekonomik gelişmeleriyle paralel olarak dalgalanmalar göstermiştir.

1995 yılında 24.87 olan çevresel performans endeksi, 1990’lı yılların sonlarına kadar istikrarlı bir artış göstermiştir. 1999 yılında endeks 25.73 seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye, çevre politikaları ve sürdürülebilirlik alanlarında henüz sistematik bir yaklaşım geliştirmemiş olsa da çevre bilincinin ve farkındalığın artmaya başladığı bir süreç yaşanmaktadır. Hızlı

kentleşme ve sanayileşme ile birlikte çevre sorunları daha belirgin hale gelmiş ve kamuoyunda çevreyi koruma yönünde talepler artmıştır.

2000 yılında endekste küçük bir düşüş görülse de 2002 yılı itibarıyla endeks yeniden yükselmeye başlamıştır. 2002-2005 döneminde Türkiye'nin çevresel performans endeksinde önemli bir iyileşme gözlemlenmiştir. Bu artış, Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde çevre yönetimi alanında iyileştirmeler yapmaya başladığı bir döneme işaret etmektedir. Özellikle su kaynaklarının yönetimi, atık yönetimi ve hava kalitesinin iyileştirilmesi konularında atılan adımlar bu performans artışında etkili olmuştur. Aynı dönemde, küresel çapta da çevre sorunlarına yönelik farkındalık artmış ve birçok ülke sürdürülebilirlik konularına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Ancak, 2005 yılından itibaren Türkiye'nin çevresel performansında yeniden bir düşüş yaşanmaya başlamıştır. 2005-2009 yılları arasında endeks 29.31'den 25.01'e kadar gerilemiştir. Bu düşüş, Türkiye'nin ekonomik büyüme politikalarının çevresel sürdürülebilirlik açısından olumsuz etkilerini göstermektedir. Bu dönemde, enerji ve sanayi projelerinin artışı, doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan kullanımına yol açmış, çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Küresel finans krizinin de etkisiyle çevre yatırımlarında yavaşlama yaşanmış ve çevre yönetiminde eksiklikler görülmüştür.

2010-2012 yıllarında endeksin 23.77'ye kadar düşmesi, Türkiye'nin çevresel sürdürülebilirlik konusunda yaşadığı zorlukların bir göstergesidir. Bu dönemde özellikle iklim değişikliğiyle mücadele, çevre sağlığı ve doğal kaynakların korunması gibi konularda istenen ilerlemeler sağlanamamıştır. Ancak, 2013-2015 döneminde çevresel performans endeksinde tekrar bir toparlanma gözlemlenmiş ve 2015 yılında endeks 26.39 seviyesine yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'nin Paris İklim

Anlaşması ve diğer uluslararası çevre anlaşmalarına uyum sağlama çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2016 sonrası dönemde ise Türkiye'nin çevresel performansında tekrar bir durağanlık gözlemlenmiştir. 2017-2022 yılları arasında endeks 25-26 seviyelerinde sabit kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin çevre politikalarında kısa vadeli iyileşmelere rağmen sürdürülebilir bir başarı elde edemediğini göstermektedir. Büyük altyapı projeleri, enerji yatırımları ve sanayi büyümesi, çevre üzerinde baskı yaratmaya devam etmiş, bu da uzun vadede çevresel performansın sınırlı kalmasına yol açmıştır.

5. EKONOMİ VE ÇEVRESEL PERFORMANS

Bu bölümde, makroekonomik göstergeler ve çevresel performans endeksi arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Aralarındaki ilişkiyi analiz etmek için korelasyon ısı haritası yöntemi uygulanmıştır. Ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin betimsel istatistikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

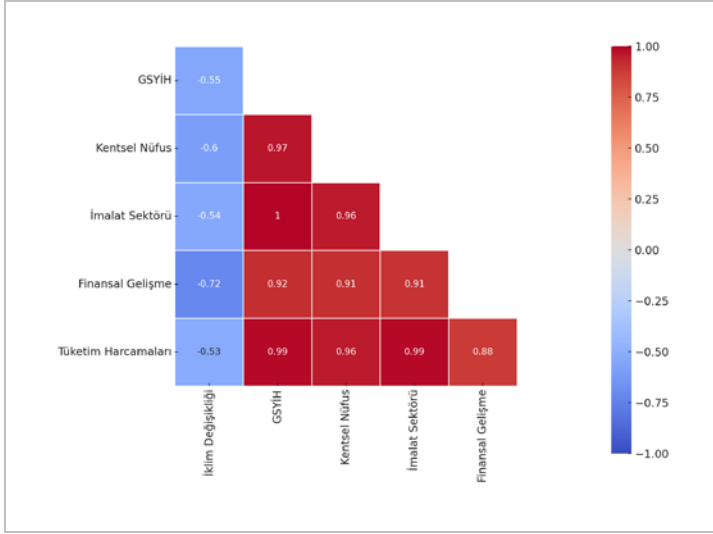
Tablo 1. Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Tanımlama	Ort.	S.S.	Min.	Mak.	Kaynak
İklim Değişikliği	Index	22.49	4.25	14.76	31.31	EPI
Çevre Sağlığı	Index	36.31	5.68	25.56	43.99	EPI
Ekosistem Canlılığı	Index	24.38	1.60	21.79	27.31	EPI
Çevresel Performans	Index	26.05	1.75	23.06	30.31	EPI
GSYİH	Yıllık büyüme oranı	4.98	4.31	-5.75	11.44	WB
Kentsel Nüfus	Toplam nüfusa oranı	69.77	4.59	62.12	77.02	WB
İmalat Sektörü	Katma değerinin GSYİH'ye oranı	18.19	2.27	15.05	22.57	WB
Finansal Gelişme	Özel sektör kredilerinin GSYİH'ye oranı	38.35	19.98	14.01	70.90	WB
Tüketim Harcamaları	Tüketim harcamalarının GSYİH'ye oranı	75.41	3.08	68.19	81.10	WB

Not: WB ve EPI sırasıyla Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri ve Yale Üniversitesi-Çevresel Performans Endeksini göstermektedir.

Tablo 1, çalışmada kullanılan değişkenlere ait betimsel istatistikleri göstermektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişkileri göstermek amacıyla korelasyon analizleri yapılmış ve elde edilen korelasyon ısı haritaları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulmuştur. Bu görseller, değişkenler arasındaki etkileşimleri görsel olarak ifade etmektedir.

Şekil 5. İklim Değişikliği Endeksi Korelasyonları

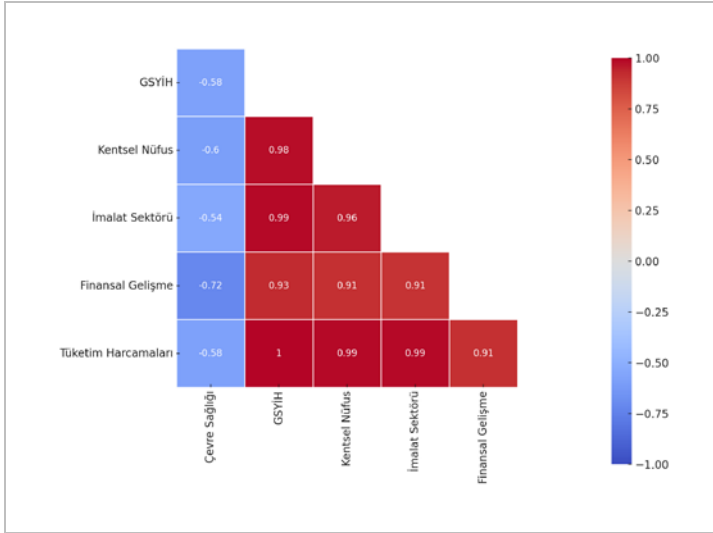

Şekil 5'te iklim değişikliği endeksi ile seçili sosyoekonomik göstergeler arasındaki korelasyon gösterilmektedir. Sonuçlara göre, iklim değişikliği ile bu ekonomik ve demografik göstergeler arasında negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Diğer yandan, GSYİH, kentsel nüfus, imalat sektörü, finansal gelişme ve tüketim harcamaları arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Bu durum, iklim değişikliği ile ekonomik büyüme ve kentsel gelişim arasındaki dengenin zorluğuna işaret etmektedir. Negatif korelasyon, ekonomik faaliyetlerin artmasıyla çevresel bozulmanın da arttığını yansıtmaktadır. GSYİH'nın yükselmesi, kentsel nüfusun artması, imalat sektörünün büyümesi ve finansal gelişmenin hızlanması, enerji tüketimini artırmakta ve daha fazla karbon emisyonuna yol

açmaktadır. Bu durum, iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkileri tetiklemektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınma ve çevre koruma arasında genellikle bir gerilim yaşanır.

Öte yandan, GSYİH, kentsel nüfus, imalat sektörü, finansal gelişme ve tüketim harcamaları arasındaki pozitif korelasyon, bu değişkenlerin birbirini desteklediğini göstermektedir. GSYİH'nın artışı, kentsel nüfusun artmasıyla ve imalat sektörünün büyümesiyle doğrudan ilişkilidir. Kentsel nüfusun artması, daha fazla üretim talebi yaratırken, imalat sektöründeki genişleme de GSYİH'nın büyümesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, finansal gelişme, hem imalat sektörünü destekleyen yatırımların artmasına hem de tüketim harcamalarının artmasına olanak tanır. Tüketim harcamaları ise, bu ekonomik büyüme sürecinin bir parçası olarak yükselir.

Şekil 6. Çevre Sağlığı Endeksi Korelasyonları

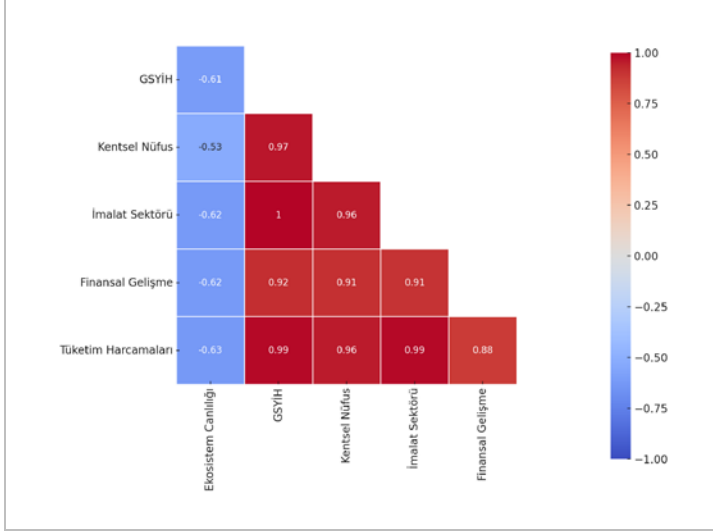

Şekil 6'da çevre sağlığı endeksi ile seçili sosyoekonomik göstergeler arasındaki korelasyon gösterilmektedir. Çevre sağlığı ile GSYİH, kentsel nüfus, imalat sektörü, finansal gelişme ve tüketim harcamaları arasındaki ilişkilerin genellikle negatif

olduğu görülmektedir. Bu durum, ekonomik büyüme ile çevresel sağlık arasındaki hassas dengeyi ve büyümenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Negatif korelasyonun en dikkat çekici sonucu, Türkiye’de ekonomik büyümenin çevre sağlığına zarar vermesidir. GSYİH’nın artışı ve buna paralel olarak imalat sektöründeki genişleme, şehirleşme ve tüketim harcamalarındaki artış, çevre üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Artan üretim ve tüketim, doğal kaynakların hızla tükenmesine, hava ve su kirliliğinin yükselmesine ve genel olarak çevresel bozulmaya yol açmaktadır. Türkiye’nin ekonomik kalkınma yolculuğunda, enerji tüketiminde fosil yakıtların baskın olması, sanayileşme süreçlerinde çevresel standartların yeterince uygulanmaması gibi etkenler çevre sağlığı üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Şehirleşme de çevre sağlığını tehdit eden önemli bir faktördür. Türkiye’de kentsel nüfusun artışı, şehirleşmenin hızlanmasına, yeşil alanların azalmasına ve bunun sonucunda hava kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Kentsel alanlardaki aşırı yapılaşma, altyapı yetersizlikleri ve plansız büyüme, çevre sağlığını doğrudan etkileyen unsurlardır. Nüfus yoğunluğunun artması ve çevre yönetimi politikalarının zayıf kalması, şehirlerin ekolojik dengeyi korumasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan, ekonomik göstergeler arasındaki pozitif korelasyonlar, Türkiye’nin büyüme modelinin birbirini destekleyen bir yapı içinde ilerlediğini göstermektedir. GSYİH, kentsel nüfus artışı, imalat sektörü ve finansal gelişme, tüketim harcamalarındaki artışla paralel olarak büyümeye devam etmektedir. Bu, ülkenin ekonomik gelişiminin bir yandan istikrarlı bir şekilde sürdüğünü, ancak diğer yandan bu gelişimin çevresel sürdürülebilirliği göz ardı etme riski taşıdığını ortaya koymaktadır. Ekonomik büyüme, çevre koruma önlemleriyle desteklenmediği sürece, uzun vadede ciddi çevresel bozulmalar ve doğal kaynak kaybı kaçınılmaz olacaktır.

Şekil 7. Ekosistem Canlılığı Endeksi Korelasyonları

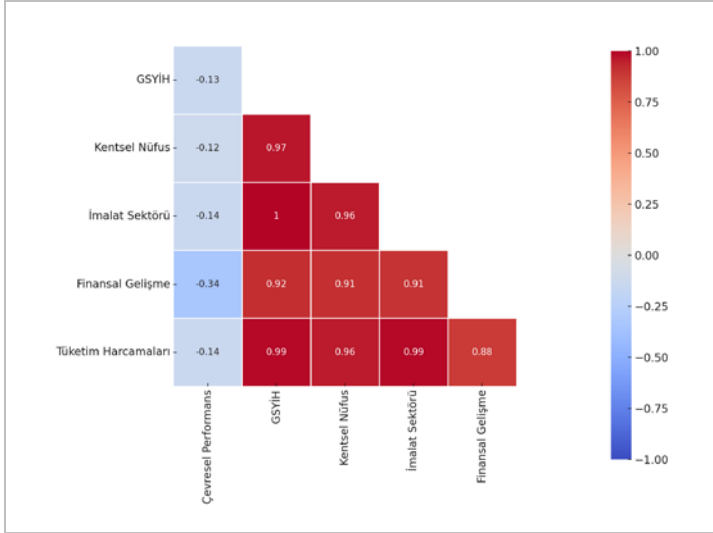

Şekil 7’de ekosistem canlılığı endeksi ile seçili sosyoekonomik göstergeler arasındaki korelasyon gösterilmektedir. Korelasyon analizine göre, ekosistem canlılığı ile bu ekonomik ve demografik göstergeler arasında karmaşık ve büyük ölçüde negatif korelasyonlar gözlemlenmektedir. Diğer yandan, ekonomik göstergelerin kendi aralarındaki pozitif korelasyonlar, Türkiye’nin ekonomik büyüme ve gelişim süreçlerinin birbirini desteklediğini ortaya koymaktadır.

Ekosistem canlılığı ile ekonomik göstergeler arasındaki negatif korelasyon, ekonomik faaliyetlerin ve şehirleşmenin çevresel sağlığa zarar verebileceğine işaret etmektedir. Özellikle, GSYİH ve imalat sektörü gibi büyüme odaklı faktörlerin artışı, doğrudan doğal kaynakların daha fazla tüketilmesine ve çevresel bozulmaya yol açmaktadır. Bu tür ekonomik genişleme, Türkiye’nin doğal ekosistemlerinin zayıflamasına ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına neden olabilir. Artan üretim ve şehirleşme ile doğal alanların tahribi, su kaynaklarının kirlenmesi ve hava kalitesinin düşmesi gibi olumsuz etkiler yaygınlaşabilir. Bu olumsuz korelasyonlar, Türkiye'nin mevcut büyüme modelinin

sürdürülebilir olmadığına işaret etmektedir. Ekonomik büyüme ve gelişme, doğa üzerindeki baskıyı artırdıkça, ekosistemlerin canlılığı tehlikeye girmektedir. Bu durum ise uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Özellikle imalat sektörünün büyümesi, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve çevre kirliliği ile ilişkilidir. Bu süreç, Türkiye'nin doğal zenginliklerinin erozyona uğramasına neden olabilir. Bununla birlikte, ekonomik göstergeler arasındaki pozitif korelasyonlar, GSYİH'nın artışıyla birlikte kentsel nüfus, imalat sektörü, finansal gelişme ve tüketim harcamaları gibi göstergelerin de olumlu yönde ilerlediğini göstermektedir. Bu ilişki, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin şehirleşme, finansal gelişme ve tüketim artışı ile desteklendiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu büyümenin çevresel etkileri, dikkatli bir şekilde ele alınmadığında, doğa üzerinde telafisi zor zararlara yol açabilir.

Şekil 8. Çevresel Performans Endeksi Korelasyonları

Şekil 8'de çevresel performans endeksi ile seçili sosyoekonomik göstergeler arasındaki korelasyon gösterilmektedir. Korelasyon analizine göre, çevresel performans ile bu ekonomik göstergeler arasında genel olarak zayıf ve negatif

ilişkiler bulunmaktadır. Bu durum, ekonomik büyümenin Türkiye'nin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini artırdığına işaret etmektedir. GSYİH'nın artışı, imalat sektörünün büyümesi ve şehirleşmenin hızlanması, doğal kaynakların tüketimini ve çevresel kirliliği artırarak çevresel performansın düşmesine neden olmaktadır. Özellikle Türkiye gibi hızlı ekonomik büyüme yaşayan ülkelerde, çevre koruma ile büyüme hedefleri arasında genellikle bir çatışma yaşanır. Bu negatif korelasyonlar, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye attığını göstermektedir. Ekonomik büyüme, doğrudan daha fazla enerji tüketimine, daha fazla üretim ve tüketim talebine yol açmakta, bu da çevresel kaynakların hızla tükenmesine ve ekosistemlerin zayıflamasına neden olmaktadır. İmalat sektöründeki büyüme ise özellikle sanayi üretiminin artmasıyla hava ve su kirliliğinin yükselmesine katkıda bulunabilir.

Öte yandan, ekonomik göstergeler arasında güçlü pozitif korelasyonlar bulunmaktadır. GSYİH, kentsel nüfus, imalat sektörü, finansal gelişme ve tüketim harcamaları birbirini destekler nitelikte ilerlemektedir. Bu da ekonomik gelişme süreçlerinin birbirine bağlı olduğunu ve büyümenin şehirleşme, üretim ve finansal gelişme ile el ele yürüdüğünü göstermektedir. Ancak, bu ekonomik büyüme çevresel performansın zarar görmesi pahasına gerçekleşiyorsa, uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından ciddi sorunlar ortaya çıkabilir.

6. SONUÇ

Çalışmanın sonuçları, Türkiye'nin ekonomik büyümesi ile çevresel performansı arasındaki karmaşık ve genellikle negatif ilişkileri ortaya koymaktadır. Bulgular, Türkiye'nin GSYİH, kentsel nüfus, imalat sektörü, finansal gelişme ve tüketim harcamalarının artışıyla beraber çevre sağlığı, iklim değişikliği ve ekosistem canlılığı üzerinde olumsuz etkiler yaşadığını

göstermektedir. Ekonomik büyüme, şehirleşme ve sanayileşme süreçleriyle enerji tüketimi ve doğal kaynak kullanımı artarken, çevresel bozulma ve kirlilik de artmaktadır.

Çevresel performans ile ekonomik göstergeler arasındaki negatif korelasyon, ekonomik faaliyetlerin çevreye zarar verdiği gerçeğini yansıtmaktadır. Bu durum, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ile çevre koruma arasında ciddi bir denge sorunu olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyüme, kısa vadede kalkınma ve refah sağlarken, uzun vadede çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye atmakta, doğal kaynakların tükenmesi ve ekosistemlerin zayıflaması gibi sorunlar yaratmaktadır. Öte yandan, ekonomik göstergeler arasındaki pozitif korelasyonlar, Türkiye'nin büyüme modelinin birbirini destekleyen bir yapı içinde ilerlediğini göstermektedir. GSYİH, kentsel nüfus, imalat sektörü ve finansal gelişme gibi faktörler birbirini tetikleyerek ülkenin ekonomik gelişimini sürdürmektedir. Ancak bu ekonomik büyüme, çevre koruma önlemleriyle desteklenmediğinde, uzun vadede çevresel bozulmalar ve doğal kaynak kayıpları kaçınılmaz hale gelmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında daha dengeli ve entegre bir politika benimsemesi önemlidir. Bu bağlamda, özellikle imalat sektörü, enerji tüketimi ve şehirleşme süreçleri, çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmalıdır. İmalat sektörü, verimlilik artırıcı teknolojilere ve yeşil üretim süreçlerine yönlendirilmelidir. Enerji tüketimi alanında ise fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş hızlandırılmalı ve enerji verimliliği ön planda tutulmalıdır. Şehirleşme ise yalnızca nüfus artışına değil, yeşil alanların korunmasına, sürdürülebilir altyapıya ve çevresel etkilerin en aza indirgenmesine yönelik stratejilerle yönetilmelidir.

Bu stratejiler, doğal kaynakların korunmasını ve çevresel bozulmanın minimize edilmesini sağlayacak, aynı zamanda ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir temelde ilerlemesine olanak tanıyacaktır. Türkiye'nin çevre yönetimi politikalarının güçlendirilmesi, doğa dostu teknolojilere yapılan yatırımların artırılması ve çevresel standartların uygulanması bu sürecin vazgeçilmez adımları olmalıdır. Ekonomik kalkınma, çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu bir şekilde planlandığında, Türkiye hem refah düzeyini artırabilir hem de gelecek nesiller için sağlıklı bir çevre ve zengin bir ekosistem bırakma hedefine daha yakın olabilir. Bu nedenle, kalkınma politikaları oluşturulurken kısa vadeli ekonomik çıkarların ötesine geçilerek uzun vadeli çevresel etkiler göz önünde bulundurulmalı, ekonomi ile çevrenin uyumlu bir şekilde büyümesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Al, İ. (2019). Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi: Türkiye için bir endeks önerisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 112-124
- Ateş, S. ve Usman, Ö. (2021). Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarının gri ilişkisel analiz yöntemiyle değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 225-248.
- Aytun, C., Akın, C., & Algan, N. (2017). Gelişen Ülkelerde Çevresel Bozulma, Gelir ve Enerji Tüketimi İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-11.
- Baettig, M. B., Wild, M., & Imboden, D. M. (2007). A climate change index: Where climate change may be most prominent in the 21st century. *Geophysical Research Letters*, 34(1).
- Bek, N. (2019). Çevresel performans endeksi ve sürdürülebilir yönetim göstergeleri kapsamında ülke karşılaştırması: Türkiye ve İsviçre Örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 3(2), 36-45.
- Bericat, E. (2012). The European gender equality index: Conceptual and analytical issues. *Social Indicators Research*, 108, 1-28.
- Block, S., Emerson, J. W., Esty, D. C., de Sherbinin, A., Wendling, Z. A., et al. (2024). *2024 Environmental Performance Index*. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy. epi.yale.edu.
- Chang, M., Derczynski, C., Freitas, M. A. V., Chou, S. C., Chang, M., Derczynski, C., Freitas, M. A. V., & Chou, S. C. (2014). Climate Change Index: A Proposed

- Methodology for Assessing Susceptibility to Future Climatic Extremes. *American Journal of Climate Change*, 3(3), 326–337.
- Fonseca, L. M., Domingues, J. P. and Dima, A. M. (2020). Mapping the sustainable development goals relationships. *Sustainability*, 12(8), 3359.
- García-Álvarez, M. T., & Moreno, B. (2018). Environmental Performance Assessment in the EU: A Challenge for The Sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 205, 266–280.
- García-Álvarez, M. T., Moreno, B., & Soares, I. (2016). Analyzing The Environmental and Resource Pressures from European Energy Activity: A Comparative Study of EU Member States. *Energy*, 115, 1375–1384.
- Guijarro, F. (2019). A Multicriteria Model for the Assessment of Countries' Environmental Performance. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(16).
- İskenderoğlu, Ö., Ünlübulduk, S. N. ve Karadeniz, E. (2023). Karbon salınımının belirleyicileri: Çevresel Performans Endeksi'ndeki ülkelerde bir araştırma. *Verimlilik Dergisi, Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilirlik*, 23-36.
- Jin, J., Zhou, D., & Zhou, P. (2014). Measuring environmental performance with stochastic environmental DEA: The case of APEC economies. *Economic Modelling*, 38, 80-86.
- Karaman, Y. E. (2018). Çevre performans endeksi kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'nin karşılaştırılması. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 10(1), 76-85.

- Madaleno, M., & Nogueira, M. C. (2023). How renewable energy and CO2 emissions contribute to economic growth, and sustainability-an extensive analysis. *Sustainability*, 15(5), 4089.
- Matsumoto, K. I., Makridou, G., & Doumpos, M. (2020). Evaluating environmental performance using data envelopment analysis: The case of European countries. *Journal of cleaner production*, 272, 122637.
- Nordhaus, W. D. (2010). Economic aspects of global warming in a post-Copenhagen environment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(26), 11721-11726.
- Raza, A., Sui, H., Jermisittiparsert, K., Żukiewicz-Sobczak, W. and Sobczak, P. (2021). Trade liberalization and environmental performance index: Mediation role of climate change performance and greenfield investment. *Sustainability*, 13(17), 1-16.
- Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G., Drumm, E. (2023). Implementing the SDG Stimulus. Sustainable Development Report 2023. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press, 2023. 10.25546/102924.
- Stoutenborough, J. W., & Vedlitz, A. (2014). The effect of perceived and assessed knowledge of climate change on public policy concerns: An empirical comparison. *Environmental Science & Policy*, 37, 23-33.
- Turhan, E., Cerit Mazlum, S., Şahin, Ü., Şorman, A. H., & Cem Gündoğan, A. (2016). Beyond special circumstances: climate change policy in Turkey 1992–2015. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 7(3), 448-460.

- Wolf, M. J., Emerson, J. W., Esty, D. C., de Sherbinin, A., Wendling, Z. A., et al. (2022). *2022 Environmental Performance Index*. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy. epi.yale.edu.
- Woo, C., Chung, Y., Chun, D., Seo, H., & Hong, S. (2015). The static and dynamic environmental efficiency of renewable energy: A Malmquist index analysis of OECD countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 367-376.
- Zhang, N., Zhou, P., & Kung, C. C. (2015). Total-factor carbon emission performance of the Chinese transportation industry: A bootstrapped non-radial Malmquist index analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 584-593.

EVALUATION OF THE COINTEGRATION RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN CAPITAL INFLOWS AND CARBON EMISSIONS IN GERMANY

Elif KOÇAK¹

1. INTRODUCTION

In the global economic system, foreign direct investment (FDI) plays an important role in national economies as a fundamental element of capital movements (Alfaro et al., 2004). Foreign investments contribute to the economic growth of the host country, the creation of employment, the transfer of technological innovations to the country and the increase in general welfare (Borensztein et al., 1998). Germany, as the largest economy in Europe, is a country that attracts significant foreign direct investment worldwide with its high-quality infrastructure, innovative workforce and strong industrial sector. However, in recent years, the environmental impacts of FDI, as well as its effects on economic development, have been increasingly discussed. In this context, the effects of FDI, especially on carbon emissions and environmental pollution, are of great importance.

Climate change and environmental sustainability are currently high on the agenda of both scientific debate and policy makers. Germany is one of the countries in the European Union that is most strongly committed to environmental protection and sustainable development goals. As part of international

¹ Dr, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, esevimlioglu@outlook.com, 0000-0003-2662-6565.

commitments such as the Kyoto Protocol and the Paris Climate Agreement, the German government is implementing comprehensive policies aimed at reducing CO₂ emissions and accelerating the transition to renewable energy sources. Germany's environmental policies and energy transition strategies (Energiewende) aim to gradually phase out fossil fuel-based energy production while promoting the use of renewable energy (Joas et al., 2016).

However, the impact of foreign direct investment (FDI) on these environmental policies is a complex and multifaceted issue (Zarsky, 1999; Cole et al., 2006; Pao & Tsai, 2011). FDI can have different environmental impacts depending on the economic structure of the host country and the sectors invested in. For example, FDI in sectors that consume high energy and produce CO₂ emissions, such as energy, construction, automotive and chemical, can lead to environmental degradation and increased emissions. On the other hand, foreign investments directed to innovative technologies and clean energy areas can increase environmental sustainability and reduce the carbon footprint in the host country. In this context, when examining the environmental impacts of FDI in advanced industrial countries such as Germany, the sectoral distribution of investment, technology transfer and energy policies should be taken into account.

Germany's strong industrial infrastructure and manufacturing power also mean that it consumes a lot of energy. Despite making significant strides towards reducing fossil fuel consumption, the country still produces significant amounts of CO₂ emissions from its industrial and transportation sectors (IEA, 2020). Therefore, the interaction of Germany's energy and industrial structure with FDI is critical to achieving the country's environmental sustainability goals. FDI can increase capital inflows into the country while simultaneously increasing

industrial production and thus affecting emission levels. Therefore, understanding the environmental impacts of FDI in Germany is essential both to assess the effectiveness of environmental policies and to understand the long-term consequences of FDI on environmental sustainability. When we look at the studies, it is seen that heterogeneous results are obtained between foreign direct investments and carbon emissions: (Shahbaz et al., 2013; Baek, 2016; Omri et al., 2014; Zhang et al., 2021; Zhou et al., 2016; Acharyya, 2009; Wang et al., 2021; Eskeland & Harrison, 2003).

This study aims to examine the relationship between FDI and CO₂ emissions in Germany. When analyzing the environmental impacts of foreign investments, Germany's economic growth model, energy consumption structure and climate change policies will be taken into account. In this context, the study seeks answers to the following fundamental questions: (i) Do foreign direct investments in Germany increase or decrease CO₂ emissions? (ii) In which sectors are the environmental impacts of FDI more pronounced? (iii) What are the factors shaping the environmental impacts of foreign investments? Finding answers to these questions is important both to evaluate Germany's environmental sustainability strategies and to provide a broader perspective on the impacts of foreign investments on the environment.

In other words, the study aims to make significant contributions to academic discussions on sustainable development and environmental policies by analyzing the environmental impacts of FDI in the case of Germany. The balance that Germany establishes at the intersection of FDI and environmental policies and the role of this balance in achieving the country's environmental goals constitute the main focal points of the study. The findings to be obtained within this framework

may provide important implications for both academics and policy makers.

2. EMPIRICAL STRATEGY

2.1. Model, Data and Methodology

This study, which investigates the Cointegration Relationship between Foreign Capital Inflows and Carbon Emissions in Germany, takes the 1990-2020 period as basis. In this direction, carbon emissions in metric tons per capita, gross domestic product per capita in dollars with 2015 fixed prices and Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) variables were used. All data were obtained from WDI.

$$CO_t = \beta_0 + \beta_1 \ln FDI_t + \beta_2 \ln GDP_t + \mu_t \quad (1)$$

In equation number 1, CO represents carbon emissions; FDI represents foreign direct investments; GDP represents gross domestic product; μ_t represents the error term. All variables are used in logarithmic form. In the study, ADF unit root test and Johansen cointegration test were used for the unit root test.

3. EMPIRICAL FINDINGS

While the ADF unit root test results showed that the series had a unit root in the level values, when the difference values of the series were examined, it was concluded that the series were stationary.

Table 1. Unit Root Test

Level Values	t-statistic	Prob.
lnCO	0.058945	0.9569
lnFDI	-2.186284	0.2150
lnGDP	-1.296281	0.6181
Difference values	t-statistic	Prob.
DlnCO	-5.912893	0.000***
dlnFDI	-6136531	0.000***
dlnGDP	-5.614586	0.001***

Note: ***, **, * indicate 1%, 5%, 10% significance level, respectively.

Table 2. Determining Appropriate Delay Lengths

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	29.72835	NA	2.97e-05	-1.909168	-1.766432	-1.865532
1	100.7059	121.6759*	3.58e-07*	-6.336138*	-5.765194*	-6.161595*
2	104.4548	5.623297	5.34e-07	-5.961057	-4.961904	-5.655606
3	111.8678	9.530967	6.40e-07	-5.847698	-4.420336	-5.411340

Note: * indicates optimal delay values.

The lag length was determined as 1 according to the LR (sequential modified LR test statistic) model lag number, AIC (Akaike information criterion) final prediction error criterion, HQ (Hannan-Quin information criterion) information criterion, FPE (final prediction error) sequential modified LR test statistic and SC (Schwarz information criterion) information criteria in Table 2.

Table 3. Johansen Cointegration Test

Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**	Max. Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
11.41397	29.79707	0.9503	9.230435	21.13162	0.8134
2.183540	15.49471	0.9921	2.177786	14.26460	0.9861
0.005754	3.841466	0.9388	0.005754	3.841466	0.9388

Note: ***, **, * indicate 1%, 5%, 10% significance level, respectively.

According to the analysis results for Germany, it was determined that there is no cointegration relationship between foreign direct investment (FDI) and CO2 emissions. This finding shows that the two variables are not in a stable relationship with

each other in the long run, meaning that FDI is not a factor that determines CO₂ emissions in Germany in the long run. This situation can be interpreted in various ways. In a developed country like Germany, a large portion of FDI may be directed to technology-intensive and environmentally friendly sectors. This may lead to foreign investments not causing a significant increase in CO₂ emissions. In particular, investments in renewable energy and environmentally friendly technologies can balance the environmental impact of FDI and keep CO₂ emissions limited. Germany is one of the countries that is most compliant with climate policies in the EU and has strict environmental regulations. These regulations can prevent foreign investments from having a negative impact on the environment. Emission limits, especially in the industrial and energy sectors, can make it mandatory for investors to use environmentally friendly technologies. It can also indicate a limited impact on CO₂ emissions. This could mean that FDI has not significantly increased industrial production or energy consumption in Germany, or that these investments are not concentrated in sectors that directly affect CO₂ emissions. This relationship could be explained by the fact that FDI is directed to areas with low energy consumption, such as the service sector. The determinants of CO₂ emissions include not only FDI but also factors such as local economic dynamics, energy resources and consumption habits. The main factors determining whether emissions increase or decrease in Germany may be local energy policies, industrialization level and energy transformation processes. In this case, the effect of FDI on CO₂ emissions may have been limited and therefore no cointegration relationship was detected. The absence of a cointegration relationship means that there may be short-term fluctuations between FDI and CO₂ emissions. Short-term effects can be seen between these two variables, but these effects do not turn into a stable relationship in the long term. For example, in some periods, an increase in FDI may cause

temporary fluctuations in CO₂ emissions; however, this effect stabilizes over time and no long-term cointegration relationship is formed. As a result, the absence of a cointegration relationship between FDI and CO₂ emissions in the analysis indicates that the long-term impact of foreign investments on environmental sustainability in Germany is limited and that the main determinants of emission increases are based on factors other than FDI. This finding also highlights the effectiveness of Germany's environmental policies and indicates that the environmental impacts of foreign investments can be mitigated depending on the country's regulatory structures and use of technology.

4. CONCLUSION

In this study, econometric methods were used to examine the long-term relationship between foreign direct investment (FDI) and CO₂ emissions for Germany, and as a result, it was determined that there was no cointegration relationship between the two variables. This finding indicates that FDI is not a long-term determinant of CO₂ emissions in Germany. In other words, the increase or decrease in FDI does not create a stable change in Germany's carbon emissions in the long run. This result is significant when Germany's environmental policies, energy transition strategies and sustainability goals are taken into consideration. In particular, Germany's developed industrial infrastructure and strict environmental regulations can limit the environmental impacts of foreign investments. The fact that foreign capital inflows are directed to technology, renewable energy and service sectors rather than energy-intensive and high-carbon sectors may also lead to a lack of a significant effect on CO₂ emissions.

This result shows the effectiveness of Germany's environmental sustainability policies and the potential to

minimize the environmental impacts of foreign investments. However, despite these findings, it should be noted that FDI may have short-term effects or different effects on a sectoral basis. Future studies should conduct more detailed sectoral analyses to deeply examine the environmental impacts of FDI and investigate possible short-term dynamics. In conclusion, this study shows that the impact of foreign direct investments in Germany on CO₂ emissions is limited and FDI is not a determining factor in terms of environmental sustainability. This finding supports the effectiveness of Germany's environmental policies and shows that the implementation of similar policies in other countries may have positive effects on environmental sustainability.

REFERECENSES

- Acharyya, J. (2009). FDI, growth and the environment: Evidence from India on CO₂ emission during the last two decades. *Journal of economic development*, 34(1), 43.
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). *FDI and economic growth: The role of local financial markets*. *Journal of International Economics*, 64(1), 89-112.
- Baek, J. (2016). A new look at the FDI–income–energy–environment nexus: dynamic panel data analysis of ASEAN. *Energy Policy*, 91, 22-27.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.
- Cole, M. A., Elliott, R. J., & Fredriksson, P. G. (2006). Endogenous pollution havens: Does FDI influence environmental regulations?. *Scandinavian Journal of Economics*, 108(1), 157-178.
- Cole, M. A., Elliott, R. J., & Fredriksson, P. G. (2006). Endogenous pollution havens: Does FDI influence environmental regulations?. *Scandinavian Journal of Economics*, 108(1), 157-178.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Eskeland, G. S., & Harrison, A. E. (2003). Moving to greener pastures? Multinationals and the pollution haven hypothesis. *Journal of development economics*, 70(1), 1-23.

- IEA, (2020). Energy policy review. *International Energy Agency*.
- Joas, F., Pahle, M., Flachsland, C., & Joas, A. (2016). Which goals are driving the Energiewende? Making sense of the German Energy Transformation. *Energy Policy*, 95, 42-51.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.
- Koçak, E. (2024). Ekolojik Ekonomi Üzerine Üç Makale: AB Ülkelerinde Ekonomik Büyüme, Çevresel Regülasyonlar ve Teknolojik İnovasyon. Özgür Publications.
- Omri, A., Nguyen, D. K., & Rault, C. (2014). Causal interactions between CO2 emissions, FDI, and economic growth: Evidence from dynamic simultaneous-equation models. *Economic Modelling*, 42, 382-389.
- Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger causality between CO2 emissions, energy consumption, FDI (foreign direct investment) and GDP (gross domestic product): evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries. *Energy*, 36(1), 685-693.
- Shahbaz, M., Tiwari, A. K., & Nasir, M. (2013). The effects of financial development, economic growth, coal consumption and trade openness on CO2 emissions in South Africa. *Energy policy*, 61, 1452-1459.
- Wang, Y., Liao, M., Xu, L., & Malik, A. (2021). The impact of foreign direct investment on China's carbon emissions through energy intensity and emissions trading system. *Energy Economics*, 97, 105212.
- Zarsky, L. (1999). Havens, halos and spaghetti: untangling the evidence about foreign direct investment and the

environment. *Foreign direct Investment and the Environment*, 13(8), 47-74.

Zhang, M., Yang, Z., Liu, L., & Zhou, D. (2021). Impact of renewable energy investment on carbon emissions in China-An empirical study using a nonparametric additive regression model. *Science of the Total Environment*, 785, 147109.

Zhu, H., Duan, L., Guo, Y., & Yu, K. (2016). The effects of FDI, economic growth and energy consumption on carbon emissions in ASEAN-5: evidence from panel quantile regression. *Economic Modelling*, 58, 237-248.

FORECASTING OF POST-PANDEMIC INFLATION IN TURKEY: BOX-JENKINS AND DOUBLE EXPONENTIAL SMOOTHING APPROACHES

Ayşegül Ladin SÜMER¹

1. INTRODUCTION

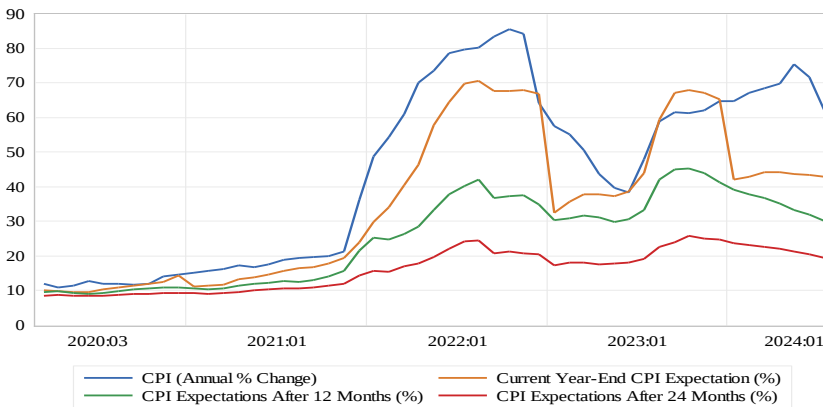
It has become difficult to explain the dynamics of inflationary trends and develop policies to ensure price stability after the COVID-19 pandemic. Therefore, inflation forecasts for future periods have become controversial. For this purpose, the study investigated the developments in post-pandemic inflation in Turkey up to the present day and its possible course over the next two periods. In this context, the consumer price index (CPI) is taken as the basis for wage and price adjustments, used as an indicator in national accounting calculations and in comparing inflation rates of different countries, and has a weight in determining monetary policies.

Figure 1 shows the course of the actual and expected CPI rates in Turkey from the post-pandemic period to the present day. Global uncertainties experienced since March 2020, when the pandemic was declared, have been rapidly reflected in prices; a significant increase in inflation rates was observed in the 2021-2022 period. During this period, the depreciation of the Turkish lira and the developments in question, which have a high power to affect price-setting behaviors, have also led to an increase in inflation expectations. A tight monetary policy has been adopted

¹ Lecturer Dr., Aydın Adnan Menderes University Söke Vocational School, Department of Foreign Trade, a.sumer@adu.edu.tr, ORCID 0000-0001-6507-3954.

to ensure that inflation will shift to a downward trend by the end of 2022. Within the framework of short-run forecasts, it is estimated that inflation will gradually converge to the target in the 2023-2024 period; a disinflation path has been created. On the other hand, there are basic assumptions that may be effective in shaping the inflation outlook for the end of 2024 and future periods. Accordingly, despite the easing of the impact of the pandemic, the continuation of global uncertainties, especially the high course of medium-run inflation expectations and the uncertainty of past indexation behavior, country-specific macroeconomic and geopolitical risks will be taken into account in the implementation of monetary policies aimed at ensuring sustainable price stability.

Figure 1. Actual and Expected CPI

Source: CBRT (2024) data was followed and created by the author

In summary, it has become critical to determine the breaking points for predicting inflation after global shocks such as the pandemic and to determine whether their interaction with the economy is linear.

The main motivation of this study is to contribute to the creation of dynamic macro models based on inflation forecasts instead of limited data and approaches focused on post-pandemic

pricing behaviors. For this purpose, the best forecast model for inflation in the period 2020:M3-2024:M7 for Turkey was investigated with Box-Jenkins Autoregressive Moving Average (ARIMA) Models, which eliminate the effect of non-stationary stochastic process by differentiation. Based on theoretical justifications, the Double Exponential Smoothing (DES) method was used to forecast inflation in the out-of-sample period 2024:M8-2026:12.

After this introduction, the article is organized into four sections: Section 2 presents the empirical literature. Section 3 consists of the empirical analysis covering data, methods, and findings. Section 4 discusses the results.

2. RELATED LITERATURE

Although the empirical literature covering Box-Jenkins and Exponential Smoothing methods for post-pandemic inflation forecasting modeling is limited, it can be summarized as follows:

Işığçok, Öz & Tarkun (2020) estimated the future inflation of Turkey based on consumer price index data with two alternative methods; compared both methods according to statistical and econometric criteria and investigated which one performed better. In this context, the period January 2002-March 2019 was examined with the Artificial Neural Networks (ANN) method; and the period April-December 2019 was examined with the Box-Jenkins method ARIMA model. It was observed that the ARIMA model performed successfully with its stationary structure in the event that the ANN method was not successful in the short term. Namin, Ghomi, Shojaie & Shavvalpour (2021) created different ARIMA models based on the Box-Jenkins approach using annual inflation data for Iran 1960-2019. It was determined that the most suitable model for this application was non-seasonal ARIMA(1,0,0). Febriyanti, Pradana, Saputra, &

Widodo (2021) investigated the best forecasting model for obtaining consumer price index (CPI) data in Indonesia during the COVID-19 pandemic and comparing it with the original data at the time of publication to make economic policy. The Double Exponential Smoothing (DES) method exhibited the best forecasting performance for the period of March 2020-August 2021 and the out-of-sample period of November 2021. Karadzic & Pejovic (2021) applied the ARIMA model, Holt-Winters method and Neural Network Autoregressive (NNAR) model comparatively in estimating the harmonized consumer price index (HICP) for the European Union countries and Montenegro, Serbia and North Macedonia in the Western Balkans. In this context, the observation period January 2010-March 2019 data and the forecast period April 2019-March 2020 data were used. The findings showed that the ARIMA model is the most accurate estimation model for the European Union countries, the NNAR model for the Western Balkan countries; and the Holt-Winters method is the second best estimation method for both country groups. Shinkarenko, Hostky, Shynkarenko, & Dolinsky (2021) modeled the behavior of the consumer price index (CPI) in Ukraine during the period January 2010-September 2020. For this purpose, the Box-Jenkins method, the ARIMA*ARIMAS model, and the Exponential Smoothing method with seasonality estimation of Holt-Winters were used. It was proven that the best estimation model is the Holt-Winters method, which gives the minimum error.

On the other hand, Baciú (2015); Jere & Siyanga (2016); Mustapha & Kubalu (2016); Dritsaki & Petrakis (2017); Özmen & Şanlı (2017); Aabeyir (2019); Muhammed, Bolarinwa & Ajao (2019) are examples of recent empirical literature before the pandemic.

3. EMPIRICAL RESEARCH

3.1. Data

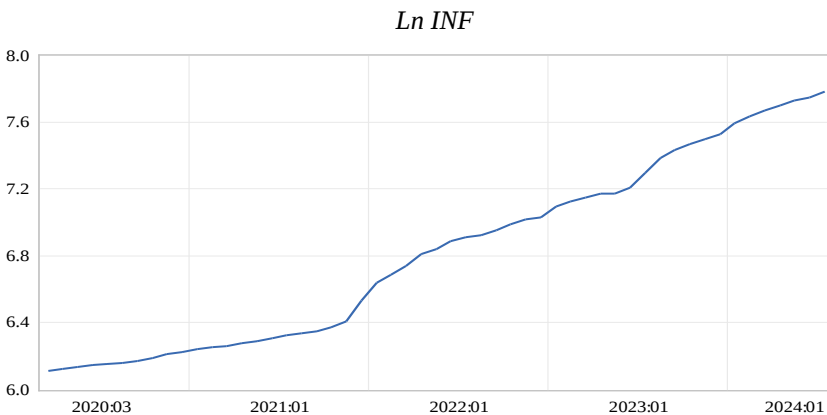
In order to estimate and determine the course of post-pandemic inflation in Turkey, the consumer price index (2003=100) data for the period 2020:M3-2024:M7, obtained from the CBRT Electronic Data Distribution System (EDDS), was used. The average, median, minimum, maximum and standard deviation (std. dev) values of the inflation ($Ln INF$) series, which were made suitable for analysis with logarithmic transformation, are presented in Table 1.

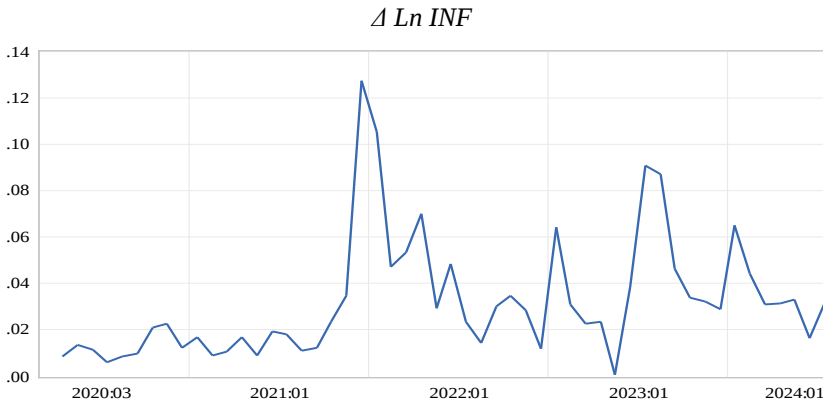
Table 1. Summary Statics of $Ln INF$

Mean	Median	Maximum	Minimum	Std. Dev.
6.818	6.837	7.781	6.111	0.553

In connection with the unit root test results, Figure 2 shows the stationarity graphs showing the difference between the stationary and non-stationary $Ln INF$ series. Accordingly, the $Ln INF$ series follows a downward trend at the level and moves around a certain value after the first difference.

Figure 2. Plots of the Variable, Sample 2020:M3-2024:M7

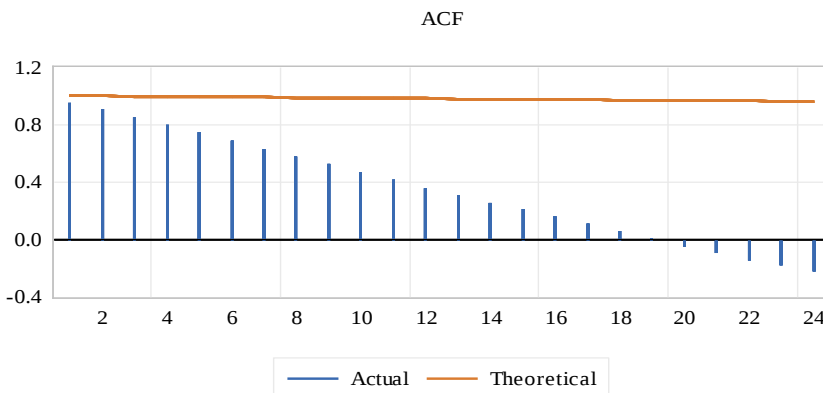

3.2. Methodology and Results

In order to estimate the ARIMA model, firstly the autocorrelation (AC) and partial autocorrelation (PAC) functions were created. In this way, whether the $\ln INF$ series is stationary or not, the autoregressive (p) and moving average (q) values were determined. Twenty-four lag ACF and PACF correlograms are presented in Figures 3 and 4. In both figures, it is seen that AC starts with a large and positive value and decreases gradually; PAC starts with a positive peak value and rapidly approaches zero after the first lag. Therefore, it is decided that the $\ln INF$ series is not stationary.

Figure 3. AR and MA Components of $\ln INF$

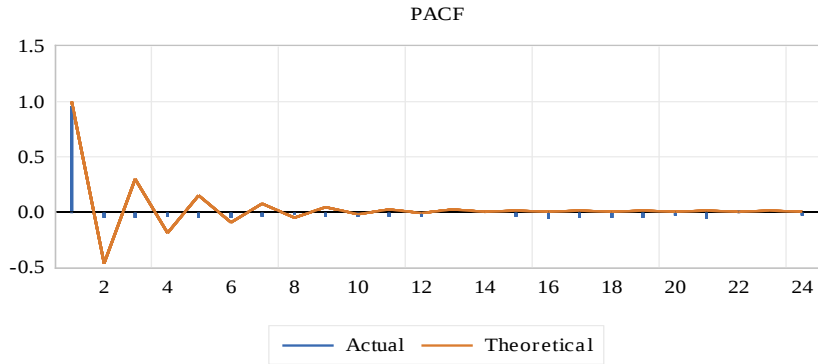
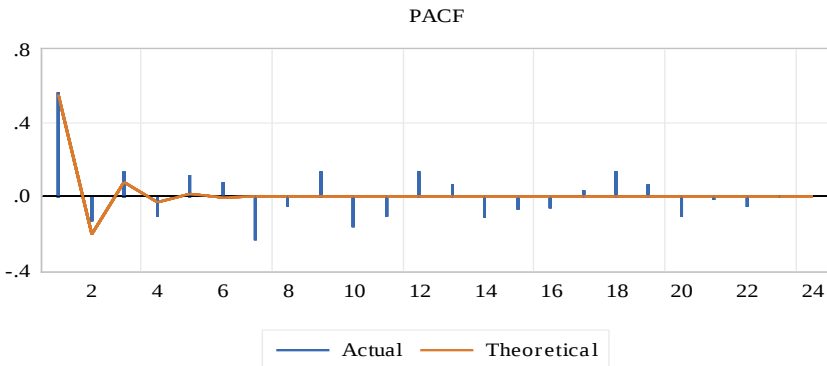
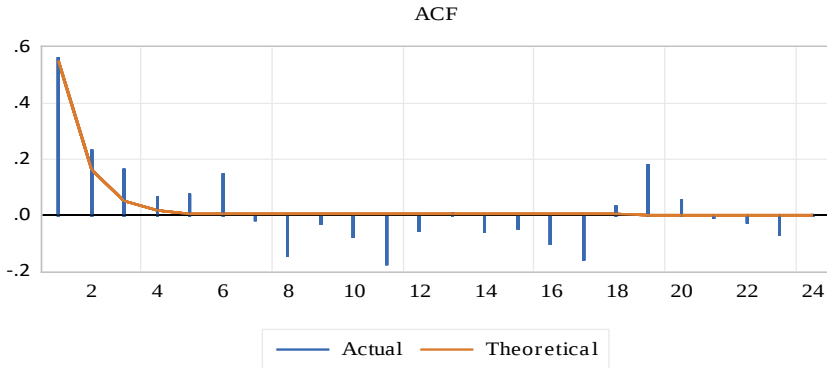

Figure 4. AR and MA Components of $\Delta \ln INF$

After the autocorrelation tests, stationarity tests were performed. According to the Augmented Dickey Fuller (ADF)

and Phillip-Perron (PP) unit root test results in Table 2, the *Ln INF* series is stationary in the first difference.

Table 2. ADF and PP Unit Root Tests

Variables	ADF Test		PP Test	
	Constant	Constant & Trend	Constant	Constant & Trend
<i>Ln INF</i>	0.646	-2.830	1.332	-2.430
Δ <i>Ln INF</i>	-3.740	-3.892	-3.811	-3.991

Notes: *Ln INF*; is the inflation rate. -4.171, -3.511, -3.186 for constant and trend unit root testing, respectively. Δ ; indicates that the first difference of the series is taken.

Finally, the best ARIMA (p,d,q) model for the *Ln INF* series was determined within the framework of the autocorrelation and stationarity test results. For this purpose, the theoretical *Ln INF* series ARIMA model based on the Box-Jenkins (1976) study was created; the obtained ARIMA (p,d,q) models were estimated and compared.

The ARIMA model is represented in the literature by the Box-Jenkins (1976) approach as a linear modeling of non-stationary time series. In this approach, the ARIMA model consists of autoregressive (AR), moving average (MA) and integrated (I) components of the historical and stochastic error terms of the time series. Based on the work of Box, Jenkins and Reinsel (1994:10-12), the ARIMA (p, d, q) process was created for the *Ln INF* series. The AR model represents the stochastic and finite linear sum of the current and past values of the variable. Accordingly, the estimated AR (p) value of the regression with constant and coefficient parameters $c, \alpha_1, \dots, \alpha_p$ is as follows:

$$Ln INF = c + \alpha_1 Ln INF_{t-1} + \alpha_2 Ln INF_{t-2} + \dots + \alpha_p Ln INF_{t-p} + e_t \quad (1)$$

where, e_t is the estimated error term. MA model is applied to estimate current and past error terms consisting of $\beta_1, \dots, \beta_q$. Based on the finite number of past e_t , the MA (q) model is written as:

$$\begin{aligned} Ln INF = e_t - \beta_1 \beta_{t-1} - \beta_2 \beta_{t-2} - \dots \\ - \beta_q \beta_{t-q} \end{aligned} \quad (2)$$

Finally, the ARIMA model provides integration between the non-stationary past values of the variable and its homogeneous behavior. If the unit root (d) is expressed as, the ARIMA (p,d,q) model will be written as:

$$\begin{aligned} \Delta^d Ln INF = c + \alpha_1 \Delta^d Ln INF_{t-1} + \alpha_2 \Delta^d Ln INF_{t-2} + \dots \\ + \alpha_p \Delta^d Ln INF_{t-p} + e_t - \beta_1 \beta_{t-1} - \beta_2 \beta_{t-2} - \dots \\ - \beta_q \beta_{t-q} \end{aligned} \quad (3)$$

where, Δ^d is the differentiation of order d.

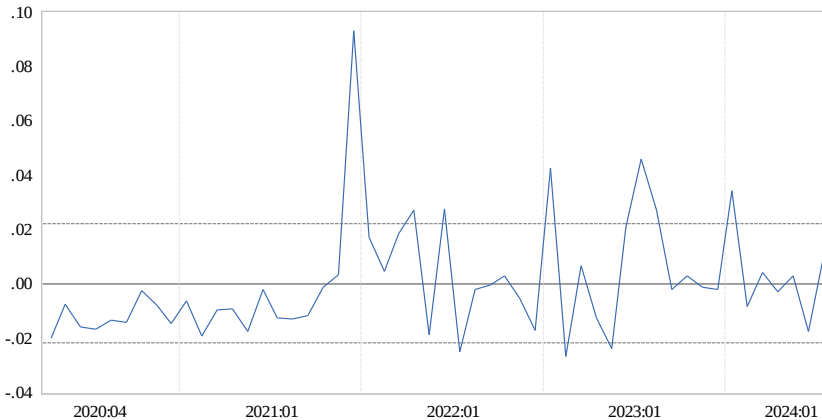
Table 3 presents the estimation results of the ARIMA (p,d,q) models. In determining the best ARIMA (p,d,q) model in terms of prediction performance, the statistical significance of the parameters, the root mean square error (RMSE) and the absolute mean error (MAE) criteria for the prediction statistics were taken as basis. When the dynamic and static prediction results are examined, it is seen that the RMSE and MAE values are close to zero. In this case, the ARIMA (0,1,1) model is successful in the future projection of the $Ln INF$ series.

Table 3. Estimating Equations of ARIMA (0,1,1) Models

Model	Parameters	Coefficient	t-Stat.
ARIMA(0,1,1)	Constant	0.032	4.553 (0.000)
	MA	0.602	4.182 (0.000)
	SigmaSQ	0.000	6.680 (0.000)
R^2	0.74	$\overline{R}^2$	0.73
Model	Dynamic Forecast	Static Forecast	
RMSE	0.026	0.021	
MAE	0.018	0.015	

To complete the model selection, the ARIMA (0,1,1) model was tested for stationarity of the MA process. As seen in Figure 5, the model error terms follow a stable process around a certain value.

Figure 5. White Noise Test for ARIMA (0,1,1) Model Residuals

The obtained estimation results show the moving average process for the $Ln INF$ series. Moving average is the linear regression of the current value of the series against current and past error terms or shocks. Accordingly, exponential smoothing methods, which are a special case of moving average, will be used to reduce possible short-run fluctuations in the $Ln INF$ series and to determine long-run trends. In the exponential smoothing method developed by Holt (2004), high weight is given to the last period values of the series, while low weight is given to the

previous period values; it has different applications depending on the trend of the series and whether there is seasonality.

As seen in Figure 2, since the $Ln INF$ series has a linear trend but does not show seasonality, the double smoothing method was used. The double exponential smoothing process for the $Ln INF$ series is as follows:

$$S_t = \alpha Ln INF_t + (1 - \alpha)S_{t-1} \quad (4)$$

$$D_t = \alpha S_t + (1 - \alpha)SD_{t-1} \quad (5)$$

where, S_t ; single smoothed series, D_t ; double smoothed series, α ; is the damping factor and $0 < \alpha \leq 1$.

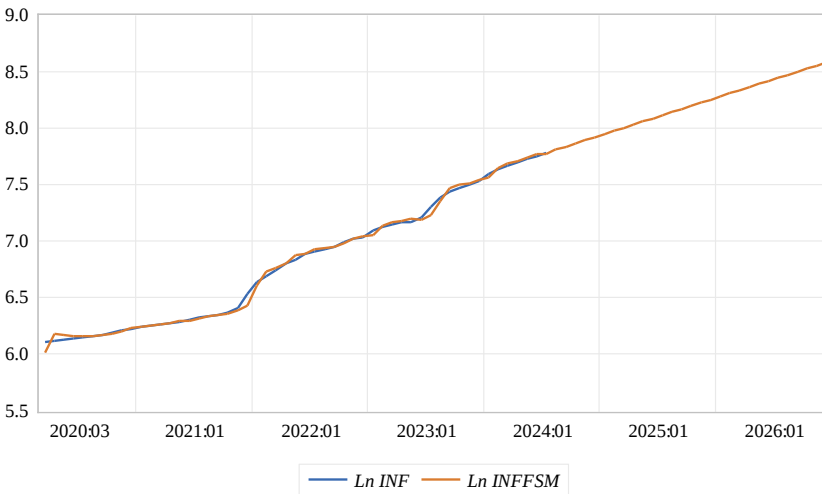
The $Ln INF$ series future period forecast is as follows:

$$Ln INF_{T+k} = \left(2 + \frac{\alpha k}{1 - \alpha}\right) S_T - \left(1 + \frac{\alpha k}{1 - \alpha}\right) D_T \quad (6)$$

where, T ; is the end of the estimation sample.

Finally, the out-of-sample forecast of the ARIMA (0,1,1) model for the period 2024:M8-2026:M12 under the double smoothing forecast forecast is shown in Figure 6.

Figure 6. Out of the Sample Forecasted $Ln INF$

The $Ln INF$ series will follow a linear trend with an intersection and positive slope over the next two periods. This situation, where inflation forecasts are on the rise, may be due to the depreciation of the Turkish lira and the simultaneous occurrence of developments that have a high power to affect price-setting behavior. Therefore, it is thought that the economic measures taken after the pandemic will continue to have an impact on the monetary policy stance and inflation, especially as a result of their reflection on medium-run inflation expectations.

4. CONCLUSION

Consumer, firm and market participants' inflation expectations for the upcoming period are of great importance in the functioning of the monetary transmission mechanism and the central bank's monetary policy stance. Consumers' inflation expectations, which constitute the main motivation of this study, are determinants of consumption-saving-investment decisions and preferences, while also directing the course of labor force participation. Accordingly, consumer inflation expectations affect the monetary transmission mechanism and monetary policy decisions through the aggregate demand level. When this situation is evaluated in terms of the conjuncture, it is observed that demand-driven inflation has shown a sharp upward trend after the pandemic. Although the pandemic and the negative supply shocks that followed restricted economic activity, the weight of demand-driven inflationary pressures was felt; efforts were made to gradually ease them in order to keep domestic demand alive.

On the other hand, when this situation is evaluated in terms of the empirical results of the study, it is thought to indicate inflation inertia. Inflation inertia is the slow convergence of inflation to the central bank target following the change in

inflation dynamics. Accordingly, although medium-term consumer inflation expectations, in particular, improved in the 2020:M3-2024:M7 period, they still remained at high levels, leading to an upward trend in the inflation forecast for the 2024:M8-2026:M12 period

REFERENCES

- Aabeyir, B. (2019). Forecasting the consumer price index of Ghana using exponential smoothing methods. *Mathematical Theory and Modeling*, 9(3), 1-10. <https://doi.org/10.7176/mtm/9-3-01>
- Baciu, I. C. (2015). Stochastic models for forecasting inflation rate. Empirical evidence from Romania. *Procedia Economics and Finance*, 20(2015), 44-52. [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00045-3](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00045-3)
- Box, G.E.P. and Jenkins, G.M. (1976). Time series analysis: forecasting and control. Holden-Day: S. Francisco.
- Box, G.E.P., Jenkins, G.M. & Reinsel, G.C. (1994). Time series analysis: Forecasting and Control. Prentice Hall, Englewood Cliff: New Jersey.
- Central Bank of the Republic of Turkey. (2024). Statistical data. Retrieved 10.08.2024 from <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Dritsaki, C. & Petrakis, L. (2017). Stochastic models for forecasting inflation rate: Empirical evidence from Greece. *Journal of Finance and Economics*, 5(3), 145-155.
- Febriyanti, S., Pradana, W. A., Saputra, M. J. & Widodo, E. (2021). Forecasting the consumer price index in Yogyakarta by using the double exponential smoothing method. *Parameter Journal of Statistics*, 2(1), 1-7. <https://doi.org/10.22487/27765660.2021.v2.i1.15641>

- Holt, C. C. (2004). Forecasting seasonals and trends by exponentially weighted moving averages. *International Journal of Forecasting*, 20(1), 5-10. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2003.09.015>
- Jere, S. & Siyanga, M. (2016). Forecasting inflation rate of Zambia using Holt's exponential smoothing. *Open Journal of Statistics*, 6(2), 363-372. <https://doi.org/10.4236/ojs.2016.62031>
- Işığışok, E., Öz, R. & Tarkun, S. (2020). Forecasting and technical comparison of inflation in Turkey with Box-Jenkins (ARIMA) models and the artificial neural network. *International Journal of Energy Optimization and Engineering*, 9(4):84-103. <https://doi.org/10.4018/ijeoe.2020100106>
- Karadzic, V. & Pejovic, B. (2021). Inflation forecasting in the Western Balkans and EU: A Comparison of Holt-Winters, ARIMA and NNAR models. *The AMFITEATRU ECONOMIC Journal*, 23(57), 517-532. <https://doi.org/10.24818/ea/2021/57/517>
- Muhammed, K. A., Bolarinwa, F. A. & Ajao, I.O . (2019). Exponential smoothing methods in forecasting Nigeria consumer price index. *Annals. Computer Science Series*, 17(2), 148-154. <https://doi.org/10.7176/mtm/9-3-01>
- Mustapha, A.M. & Kubalu, A.I. (2016) Application of Box-inflation dynamics. *Ilimi Journal of Arts and Social Sciences*, 2, 127-142.
- Namin, S. J., Ghomi, S. M. T. F., Shojaie, M. & Shavvalpour, S. (2021). Annual forecasting of inflation rate in Iran: Autoregressiveintegrated moving average modeling approach. *Engineering Reports*, 3(4), 1-11. <https://doi.org/10.1002/eng2.12344>

- Özmen, M. & Şanlı, S. (2017). Detecting the best seasonal ARIMA forecasting model for monthly inflation rates in Turkey. *Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 32(2), 143-182. <https://doi.org/10.24988/deuiibf.2017322602>
- Shinkarenko, V., Hostryk, A., Shynkarenko, L. & Dolinsky, L. (2021). Aforecasting the consumer price index using time series model. *SHS Web of Conferences*, 107, 1-6. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110710002>

CAUSALITY ANALYSIS BETWEEN PEACE, TOURISM AND ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM MIDDLE EAST COUNTRIES

İlyas BAYAR¹

1. INTRODUCTION

Tourism is one of the elements that will bring a country to its desire for growth and development. In addition, tourism has an important and strategic role in ensuring sustainable growth and development initiatives. Tourism development, characterised as a smokeless industry, serves primarily as a source/financing function, providing capital and intermediate goods that enable the manufacture of goods and services needed by local people. That means, it makes it possible to finance gross fixed capital formation, which allows production capacity to increase. In addition to increasing the foreign exchange revenues of a country, it contributes to the development of many sectors, especially accommodation, food and beverage and transport sectors, by revitalising economic sectors. It also enables new infrastructure investments (Hüseyini et al., 2017; Gövdeli, 2018:572; Dineri, 2019:107).

The studies carried out to assess causality between economic growth and tourism, and direction of this causality, if any, can be analysed in four categories. The first approach is the “tourism-led growth” hypothesis. The assumption is that tourism is causal for economic growth. The second approach is the “economic growth oriented” approach to the development of

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Ömerli Meslek Yüksekokulu, ilyasbayar@artuklu.edu.tr, ORCID:0000- 0003-1278-7309.

tourism. This approach shows that economic growth is causal agent of the tourism sector. The third approach assumes a two-way causal relationship between economic growth and tourism. This is also known as the "feedback hypothesis". Lastly, there is "neutral hypothesis". According to this view, tourism and economic growth are not interrelated (Saridoğan, 2020:833).

Tourism has the potential to affect economic growth through different channels. In addition to economic factors like economic growth, inflation and real exchange rate, social factors like geographical structure, language and religion are also among the determinants of tourism. Natural disasters and infectious diseases also have an impact on tourism indicators. Recently, in addition to the effect of institutional factors on economic growth, the impact of institutional factors on tourism has also started to be addressed (Artan et. al, 2018:635). One of the determinants of tourism activities (such as receipts and arrivals) is peace. In this context, it is necessary to provide information on the measurement of peace.

The Institute for Economics & Peace (IEP) is one of the institutions analyzing the peaceful state of countries on a global scale. Based in Australia, The Institute for Economics & Peace (IEP) is a non-profit, non-partisan think tank with an independent approach. With the global peace index created by this organization, it has been measuring the peaceful situation of countries since 2007. GPI ranks 163 independent states (99.7% of the world) according to their level of peacefulness. Each indicator is rated from 1 to 5. The closer to 1, the better peace environment; the closer to 5, worse the peace environment. The Global Peace Index is calculated on the basis of the weighted indices of the two sub-components. The first set of indicators is based on a country's internal peacefulness and the second on how peaceful it is externally. The Global Peace Index is a comprehensive index of 23 weighted indicators. Internal peace is weighted at 60% and

external peace at 40% in the overall composite score and index (GPI Report, 2024). The table below presents information on the peace levels of selected countries and the countries subject to the study based on the 2024 report.

Table 1. Global Peace Index Rankings (2024)

Top 6 Countries in the Ranking			Countries Considered in the Study			The 8 Countries at the Bottom of the Rankings		
Country	Score	Rank	Country	Score	Rank	Country	Score	Rank
Iceland	1.112	1	Kuwait	1.622	25	Syria	3.173	156
Ireland	1.303	2	Qatar	1.656	29	Russia	3.249	157
Austria	1.313	3	Oman	1.761	37	Democratic Republic of the Congo	3.264	158
New Zealand	1.323	4	United Arab Emirates	1.897	53	Ukraine	3.28	159
Singapore	1.339	5	Jordan	1.998	67	Afghanistan	3.294	160
Switzerland	1.35	6	Bahrain	2.072	81	South Sudan	3.324	161
			South Cyprus	2.101	88	Sudan	3.327	162
			Saudi Arabia	2.206	102	Yemen	3.397	163
			Egypt	2.212	105			
			Iran	2.682	133			
			Lebanon	2.693	134			
			Türkiye	2.78	139			
			Iraq	3.045	151			
			Israel	3.115	155			

The table above shows the global Peace Index rankings and scores of some selected countries for 2024. In the study based on 163 countries, it is seen that the countries in the top 6 ranks are developed countries, and these countries are in a very high state of peace. The most prominent feature of these countries is that they are conflict-free and far from chaos. Among the 14 countries included in the global peace index, United Arab Emirates, Qatar, Kuwait, and Oman have a high peace status, while Jordan, Bahrain, South Cyprus, Saudi Arabia and Egypt have a medium peace status. Iran, Lebanon and Turkey are at a low level in terms of the state of peace, while Iraq and Israel are at a very low level. In the countries at the bottom of the ranking, which are ranked very low in terms of the state of peace, the most prominent

situation is that they are in a state of international war or internal conflict.

This study has four sections. The first section discusses how tourism contributes to economic growth and how this is determined by institutional factors. A literature review is included in the second section. Third section describes model of study, descriptive information about the model, empirical tests and outcomes. The final chapter presents conclusions and policy recommendations.

2. LITERATURE REVIEW

There are a large number of studies that deal directly with relationship between economic growth and tourism. While some of the country-based and country group-based studies have found a causality relationship from tourism to economic growth (Balaguer and Cantavella-Jorda, 2002; Gunduz and Hatemi-J, 2005; Risso etc., 2010; Husein and Kara, 2011; Hüseyini and Doru, 2017; Hüseyini et al., 2017; Katircioğlu, 2010; Kreishan, 2011; Lee and Chang, 2008; Polat and Günay, 2012) some studies have found a causality relationship from economic growth to tourism (Odhiambo, 2011; Oh, 2005; Suresh and Senthilnathan, 2014; Kanca, 2015; Alhowaish, 2016; Kızılgöl and Erbaykal, 2008). While some studies in the literature conclude that a bi-directional causal relationship exists between economic growth and tourism (Dritsakis, 2004; Khalil et al., 2007; Cortés-Jiménez et al., 2009; Katircioğlu, 2009; Nissan et al., 2011; Samimi etc., 2011; Seetanah, 2011; Massidda and Mattana, 2013; Apergis and Payne, 2012; Çoban and Özcan, 2013; Samırkaş and Samırkaş, 2014; Aslan, 2016; Khoshnevis et al., 2017) some studies have argued that there is no causality relationship between these variables (Yavuz, 2006; Katircioğlu, 2009).

Institutional factors such as corruption, political stability, governance, economic freedom, civil unrest and peace have been shown to have an impact on tourism. Poprawe (2015) analyzed the impact of corruption on tourism for a panel of more than 100 countries for a period covering 16 years. Using Fixed Effect Estimations, Dynamic GMM and Hausman-Taylor Estimations, it was found that a decrease in corruption paves the way for an increase in tourist arrivals. Artan et al. (2018) tested relationship between institutional structure and tourism expenditure using Konya's (2006) panel causality analysis for nine Mediterranean countries, including Turkey. In the period covering 1995-2015, democratic accountability and corruption variables were used to represent the institutional structure. Institutional factors are found to be the causal factors of tourism expenditure, according to the results of the study. Akadiri et al. (2020) analyzed the direction of causality among geopolitical risk index, tourism and economic growth in Turkey use the Toda and Yamamoto (1995) method with quarterly frequency data from 1985Q1-2017Q4. Empirical findings show that the geopolitical risk index is a causal factor in both economic growth and tourism receipts.

Aydin (2022) has analyzed the impact of political stability on tourism by including renewable energy consumption and economic growth variables in the model based on the 1996-2018 period for Turkey. In the study where cointegration relationship between variables is determined to be valid, the causal direction is analysed using the Fourier Toda-Yamamoto causality test. The results of the causality tests indicate that there is a unidirectional causality from political stability to tourism and from tourism to economic growth. Pişkin and Ogretmenoglu (2022) investigated the relationship between institutional quality and tourism for 10 developing countries for the period 2001-2018. It is observed that institutional quality increases tourist arrivals.

Studies on the relationship between peace and tourism have started to increase in recent years. Becken and Carmignani (2016) wanted to analyze whether peace is a determinant of tourism. On the basis of data from 1995 to 2010, the analysis was conducted on 126 sample countries. The findings provide strong arguments that increased tourism inflows have the effect of strengthening the stability environment, which in turn increases the chances of peace. Pratt and Liu (2016) examined the relationship between tourism and peace. Using data from 111 countries from 2008 to 2012. Peace has a significant impact on tourism. Moreover, while there is no relationship between peace and tourism arrivals for low-income countries, this relationship is significant in middle-income countries and more important in high-income countries. Kollias and Papadamou (2019) empirically aimed to analyze the link between tourism and peace in a sample of 113 countries with data covering the period 2008-2014. The results derived from the PVAR Granger causality test show that there is no causality relationship between these variables in Upper-Middle & High Income countries, while a causality relationship from tourism to peace is found in Low & Lower-Middle Income countries.

Although there are studies that directly addressed the relationship between economic growth and peace, these studies have been limited in scope. Bayar and Gavriltea (2018) analyzed the relationship between economic growth, peace and terrorism with panel data analysis for 18 MENA countries for the period 2008-2014. The evidens indicated that peaceful environment has a positive effect on economic growth as terrorism has a negative effect on economic growth. Additionally, a bidirectional causality relationship was found between peace and economic growth and between terrorism and economic growth. Deyshappriya (2015) tests the effects of corruption and peace on economic growth over 126 countries in the period 2008-2012. The OLS estimates

indicate that corruption has a negative effect on economic growth while peace promotes economic growth. The study points out that a peaceful ambience is necessary for sustainable economic growth.

A literature search reveals research into the relationship among economic growth and tourism, economic growth and peace, and peace and tourism. However, there are very few studies on causal relationship among economic growth, peace and tourism. Filling this gap in the literature is the purpose of this study.

3. DATASET, METHODOLOGY AND RESULTS

This paper examines peace, tourism revenues and economic growth using panel data for Middle East states from 2008 to 2019. Data on the peace indicator were first published in 2007-2008. In addition, the negative reflections of the problems associated with the Covid-19 pandemic, which started in 2020 and was effective on a global scale, on the economy caused economic data losses. Although these issues were considered, the study was continued with the widest data range.

The mathematical representation of the model established in the present study is as below:

$$\ln gdp_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln tr_{it} + \beta_2 gpi_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

In the above equation, *i* represents the Middle East countries, *t* indicates the time dimension, μ shows the error term and $\beta_0, \dots, \beta_1$ parameter coefficients. Table 1 presents descriptive information on the variables subject to analysis and the countries that make up the panel in the study in which a semi-logarithmic model is constructed.

Table 1. Variables and Descriptive Data

Variables	Abbreviation	Source
Economic Growth (current \$)	lngdp	World Bank
Tourism Receipts (current \$)	lntr	World Bank
Global Peace Index	gpi	Institute for Economics and Peace

Table 2. Countries Included in the Analysis

Bahrain	Kuwait
South Cyprus	Lebanon
Egypt	Oman
Iran	Qatar
Iraq	Saudi Arabia
Israel	Türkiye
Jordan	United Arab Emirates

Note: Two countries in the Middle East, Syria and Yemen, were not included in the study due to insufficient data for the period.

The steps to be followed for estimating the model are as follows:

- (1) Testing cross-sectional dependence for model and variables.
- (2) Using Delta tests to test whether the series are homogeneous.
- (3) Testing the stationarity of series by means of the second-generation unit root test (CADF).
- (4) Application of Emirmahmutoğlu-Kose Causality analysis to determine the causality relationship between variables.

3.1. Cross-sectional Dependence and Homogeneity Tests

One of the primary issues in panel data analysis is to test for cross-sectional dependence. With increasing globalization, both trade and financial integration between countries has increased. Therefore, it is difficult to claim that a shock or crisis in a country affects only that country. One way to eliminate this

claim is to test for cross-sectional dependence. Moreover, if the presence of cross-sectional dependence is detected, second generation unit root tests should be used to ensure stationarity of the series.

Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} , Pesaran (2004) CD_{LM2} , Pesaran (2004) CD and Pesaran, Ullah and Yamagata (2008) tests are frequently used in the literature to test for cross-sectional dependence.

The hypotheses regarding the cross-sectional dependence tests are presented as follows:

H_0 : “There is no cross-sectional dependence.”

H_1 : “There is cross-sectional dependence.”

Table 3. Cross-Sectional Dependence of the Model

Test	PANEL	
	Statistic	Probability
LM (Breush, Pagan 1980)	233.7	0.000*
CD (Pesaran 2004 CD)	5.497	0.000*
LM_{adj} (Pesaran et al. 2008)	15.6	0.000*

Note: *, refers cross-sectional dependence at the 1% significance level.

Table 3 presents the results of the cross-sectional dependence test for the model using three different tests. The evidence shows that null hypothesis is being rejected at 1% significance level. This indicates the presence of cross-sectional dependence in the model. Therefore, shocks or crises in one of the Middle Eastern countries have an impact on other countries as well.

The delta tests improved by Pesaran and Yamagata (2008) are used to detect whether constant and slope coefficients are heterogeneous or homogeneous. Homogeneity or heterogeneity of the model parameters is important for the choice of cointegration, long-run coefficient estimator and causality test.

Hypotheses of this test are as follows:

H_0 : “ $\beta_i = \beta$ slope coefficients are homogenous.”

H_1 : “ $\beta_i \neq \beta$ slope coefficients are not homogeneous.”

Table 4 shows the results of the homogeneity test of the model.

Table 4. Delta Homogeneity Test Results

Test	Statistic	Probability
Δ	5.705	0.000*
Δ_{adj}	6.988	0.000*

Note: *, means that the slope coefficients are heterogeneous at the %1 significance level.

Homogeneity or heterogeneity of constant and slope coefficients of the model is measured by Delta and adjusted delta test statistics. Since the probability values of the test results are significant at 1% significance ($p < 0.05$), the null hypothesis is rejected. It demonstrates that the variables have heterogeneous characteristics. The CD test of Pesaran (2004) has been applied to test for the cross-sectional dependence of the variables that make up the data set. The test results are shown in Table 5.

Table 5. Cross-Sectional Dependence Results of Variables

Variable	CD Test Statistic	Probability
lngdp	15.57	0.000*
lntr	19.46	0.000*
gpi	7.42	0.000*

Note: *, represents cross-sectional dependence between cross-sections at 1% significance level.

The results obtained from the Pesaran (2004) CD cross-sectional dependence test for the variables in Table 4 show that the H_0 hypothesis is rejected at the 1% significance level and therefore there is cross-sectional dependence in the variables. Therefore, the CADF unit root test, which is one of the second

generation of unit root tests, is used to test for the stationarity of the series.

3.1.2. Panel Unit Root Test and Findings

The so-called "Cross-sectional Augmented Dickey Fuller" (CADF) test proposed by Pesaran (2007), which is a test of the second generation of unit root tests that considers cross-sectional dependence, proposes a simple method that aims to eliminate the correlation between units by eliminating the correlation between units instead of estimating factor loadings. This test, which is used to investigate if the series contain unit roots, considers the lagged cross-sectional averages of the ADF regression. After estimating the CADF unit root test, the CIPS statistic is averaged to identify the stationarity of the series (Yerdelen Tatoğlu, 2017).

The hypotheses for this test are defined as follows.

H₀: "There is a unit root in the series."

H₁: "There is no unit root in the series."

The coefficients calculated for CADF and CIPS tests are compared with the critical value table based on Monte Carlo simulations. If the statistical values obtained because of the analysis are greater than the critical value in absolute terms, the H₀ hypothesis is accepted. This indicates the presence of unit root.

Table 6. CADF Unit Root Test

Variables	Level (t-bar)	First Difference (t-bar)
lngdp	-2.484	-3.415*
lntr	-2.487	-2.683**
gpi	-2.764**	-2.802**

Note: The model includes a constant term and trend. Lag length is set as 1. Critical values are taken from Pesaran (2007) and are -3.07, -2.82 and -2.68 for 1%, 5% and 10%, respectively. *, ** and *** indicate 1%, 5% and 10% significance level, respectively.

Table 6 shows that lngdp and lntr series have unit root at the level. It can be seen that these variables are stationary in their

first differences at a significance level of 1 per cent. Gpi variable, on the other hand, is found to be unit root free at the level and therefore stationary at 5% significance level.

3.1.3.Emirmahmutoglu and Kose Causality Test

To determine the causality relationship between the variables, the panel causality test evolved by Emirmahmutoglu and Kose (2011), which is one of the new generation panel causality tests, is preferred. This test is based on heterogeneity and builds on the Toda-Yamamoto (1995) approach. One of the advantages of this test is that it eliminates deviations that may occur as a result of any pre-test.

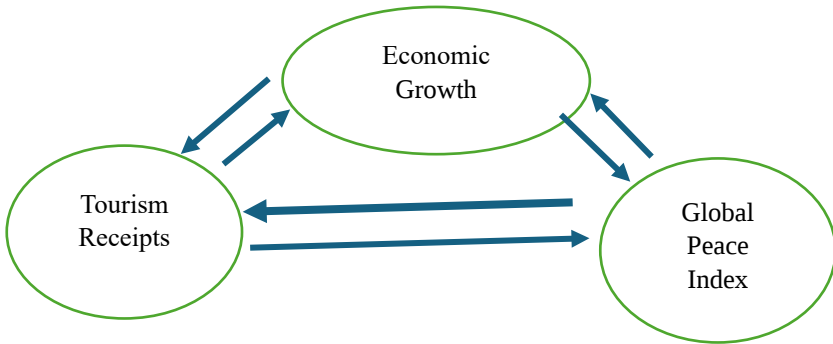
Table 8. Emirmahmutoglu and Kose Causality Test Results (Panel)

Null Hypothesis	Fisher Test Statistic	Probability Value
lngdp→lntr	56.224	0.001*
lntr→lngdp	49.289	0.008*
lngdp→gpi	157.376	0.000*
gpi→lngdp	258.331	0.000*
gpi→lntr	242.161	0.000*
lntr→gpi	62.836	0.000*

Note: *, means 1% significance level. The number of integration (dmax) is defined as 1 and the maximum lag length (pmax) is defined as 2.

The results derived from the causality test for the overall panel are as follows: i) A bidirectional causality relationship was discovered between economic growth and tourism revenues at 1% significance level. Therefore, the feedback hypothesis is valid for the whole panel ii) There is a bi-directional causal relationship between economic growth and world peace at the 1% level of significance. iii) Finally, there is a bidirectional causality relationship between global peace and tourism revenues at the 1% significance level.

Figure 1. Identified Causal Relationships

The causality relationship between variables by country is presented in Table 9, Table 10 and Table 11, respectively.

Table 9. Causality relationship between LNGDP and LNTR

Country	Lag	lnGDP=> lnTR	p-value	lnTR=> lnGDP	p-value
Bahrain	2	7.531	0.023**	8.394	0.015**
South Cyprus	2	0.227	0.892	0.739	0.691
Egypt	1	3.193	0.074***	16.158	0.000*
Iran	1	0.343	0.558	0.469	0.493
Iraq	2	5.781	0.056**	0.087	0.958
Israel	1	0.140	0.709	0.711	0.399
Jordan	1	0.023	0.880	1.085	0.298
Kuwait	2	13.254	0.001*	4.098	0.129
Lebanon	1	1.545	0.214	1.877	0.171
Oman	2	4.039	0.133	0.717	0.699
Qatar	2	5.000	0.082***	0.257	0.879
Saudi Arabia	2	2.417	0.299	0.500	0.779
Türkiye	2	5.530	0.063***	2.456	0.293
United Arab Emirates	2	2.039	0.361	3.330	0.189

Note: *, **, *** denote 1%, 5% and 10% significance levels, in that order.

Table 9 shows that there is a bidirectional causality relationship between economic growth and tourism revenues for Bahrain and Egypt. The feedback hypothesis is valid for these two countries. In Iraq, Kuwait, Qatar and Türkiye, a unidirectional causality relationship reported from economic growth to tourism revenues. That will be seen that “economic growth oriented”

approach is valid for all three countries in question. For the other 8 countries, the “neutral hypothesis” is valid in the period in question.

Table 10. Causality relationship results between LNGDP and GPI

Country	Lag	lnGDP=>GPI	p-value	GPI=>lnGDP	p-value
Bahrain	2	35.043	0.000*	9.100	0.011**
South Cyprus	2	10.170	0.006*	1.217	0.544
Egypt	2	1.700	0.427	5.678	0.058***
Iran	2	8.891	0.012**	3.630	0.163
Iraq	2	2.919	0.232	14.216	0.001*
Israel	2	3.066	0.216	22.438	0.000*
Jordan	1	1.965	0.161	0.133	0.716
Kuwait	2	2.291	0.318	1.889	0.389
Lebanon	2	12.535	0.002*	8.096	0.017**
Oman	2	0.844	0.656	175.524	0.000*
Qatar	2	65.500	0.000*	0.064	0.969
Saudi Arabia	2	3.132	0.209	6.386	0.041**
Türkiye	2	7.334	0.026**	6.565	0.038**
United Arab Emirates	2	0.298	0.862	2.860	0.239

Note: *, **, *** denote 1%, 5% and 10% significance levels, in that order.

Table 10 shows that there is a bidirectional causality relationship between peace and economic growth in Bahrain, Lebanon and Türkiye. A unidirectional causality relationship was found from economic growth to peace in South Cyprus, Iran and Qatar. In Egypt, Iraq, Israel and Saudi Arabia, a causal relationship from peace to economic growth was found.

Table 11. Causality relationship between GPI and LNTR

Country	Lag	GPI=>LNTR	p-value	LNTR=>GP	p-value
Bahrain	2	1.943	0.379	2.253	0.324
South Cyprus	2	0.245	0.885	1.942	0.379
Egypt	1	0.088	0.767	0.203	0.652
Iran	2	4.090	0.129	0.645	0.724
Iraq	2	0.250	0.882	0.466	0.792
Israel	2	5.770	0.056***	3.104	0.212
Jordan	2	5.217	0.074***	0.315	0.854
Kuwait	2	203.102	0.000*	24.805	0.000*
Lebanon	2	4.026	0.134	1.795	0.408
Oman	1	1.064	0.302	0.724	0.395
Qatar	2	13.191	0.001*	17.374	0.000*
Saudi Arabia	1	0.004	0.949	3.219	0.073***
Türkiye	1	0.025	0.875	0.261	0.610
United Arab Emirates	1	0.279	0.597	0.356	0.551

Note: *, **, *** denote 1%, 5% and 10% significance levels, in that order.

Table 11 shows that there is a causality relationship from peace to tourism revenues in Israel and Jordan. In Kuwait and Qatar, a bidirectional causality relationship was found between peace and tourism revenues; in Saudi Arabia, a causality relationship was found from tourism revenues to peace.

4. CONCLUSION

This research investigates the relationship among peace, tourism and economic growth in 14 selected Middle Eastern countries for period between 2008 and 2019. In the initial stage of the empirical analysis for panel both cross-sectional dependence and heterogeneity of the panel have determined. Later, cross-sectional dependence is tested with the Pesaran (2004) CD test on the basis of variables. Duo to the existence of cross-sectional dependence, to test the stationarity of the series, the Pesaran (2007) CADF test, one of the second generation unit root tests, is implemented. The causality relationship between the

variables is analyzed with the test proposed by Emirmahmutoglu and Kose (2011). For the overall panel, a two-way causality relationship was found between economic growth, tourism revenues and peace at the 1% significance level. Specific to the countries, a bidirectional causality relationship between economic growth and tourism revenues is found for Bahrain and Egypt, while a causality relationship from economic growth to tourism is found for Iraq, Kuwait, Qatar and Turkey. In Bahrain, Lebanon and Turkey, there is a bidirectional causal relationship between peace and economic growth. One-way causality from economic growth to peace was found in South Cyprus, Iran and Qatar. Egypt, Iraq, Israel and Saudi Arabia found causal link between peace and economic growth. There is a causal relationship from peace to tourism revenues in Israel and Jordan. Kuwait and Qatar found a bidirectional causal link between peace and tourism revenues; Saudi Arabia found a causal link from tourism revenues to peace.

The tourism sector has a crucial role in the economic growth and development of a country. The tourism sector is among the most important areas to focus on due to its employment-enhancing effect and its effect on reducing the current account deficit. A lasting peace in the Middle East, a region constantly linked to global war, is vital for tourism and economic growth in these countries. The tourism sector, which is affected by the negative repercussions of economic and social factors, can also be affected by weak institutional structures. In this context, policymakers should reorganize each country politically, economically and socially in a way that avoids internal and external conflicts. This is an expression of necessity rather than choice.

REFERENCES

- Akadiri, S. S., Eluwole, K. K., Akadiri, A. C., & Avci, T., (2020). Does causality between geopolitical risk, tourism and economic growth matter? Evidence from Turkey. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol.43, 273-277.
- Alhawaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence from GCC Countries. *Sustainability*, 8(7), s.1-10.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2012). Tourism and growth in the Caribbean—evidence from a panel error correction model. *Tourism Economics*, 18(2), 449-456.
- Artan, S., Hayaloğlu, P., & Demirel, S. K. (2018). Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerde kurumsal yapının turizme etkilerinin analizi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 5(3), 632-644.
- Aslan, A. (2016). Does tourism cause growth? Evidence from Turkey. *Current Issues in Tourism*, 19(12), 1176-1184.
- Aydin, M. (2022). The impacts of political stability, renewable energy consumption, and economic growth on tourism in Turkey: New evidence from Fourier Bootstrap ARDL approach. *Renewable Energy*, 190, 467-473.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.
- Bayar, Y., & Gavrilitea, M. D. (2018). Peace, terrorism and economic growth in Middle East and North African countries. *Quality & Quantity*, 52(5), 2373-2392.
- Becken, S., & Carmignani, F. (2016). Does tourism lead to peace?. *Annals of Tourism Research*, 61, 63-79.

- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cortés-Jiménez, I., Pulina, M., Prunera, C. R., & Artis, M. (2009). Tourism and Exports as a means of Growth. *Research Institute of Applied Economics*, 10, 1-28.
- Çoban, O., & Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Deyshappriya, N. R. (2015). Do corruption and peace affect economic growth? Evidences from the cross-country analysis. *Journal of Social and Economic Development*, 17(2), 135-147.
- Dineri, E. (2019). Türkiye’de Turizm Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 106-114.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a long-run economic growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis. *Tourism economics*, 10(3), 305-316.
- Emirmahmutoglu, F., & Kose, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Gövdeli, T. (2018). Ekonomik özgürlük, turizm ve ekonomik büyüme: BRICST ülkelerinde Konya Bootstrap Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 379-390.
- Gunduz L, Hatemi-JA. 2005. Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey? *Applied Economics Letters* 12: 499–504. <https://doi.org/10.1002/jae.951>

- Husein, J., & Kara, S. M. (2011). Research note: Re-examining the tourism-led growth hypothesis for Turkey. *Tourism Economics*, 17(4), 917-924.
- Hüseyini, İ., & Doru, Ö. (2017). Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Turizm Gelirleri ve GSYH Arasındaki İlişkinin Yeni Nesil Panel Veri Testleri ile İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 10(53), 739-746.
- Hüseyini, İ., Doru, Ö., & Tunç, A. (2017). The effects of tourism revenues on economic growth in the context of neo-classical growth model: in the case of Turkey. *Ecoforum Journal*, 6(1).
- Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2024: Measuring Peace in a Complex World, Sydney, June 2024. Available from: <http://visionofhumanity.org/resources> (accessed 18.07.2024).
- Kanca, O. C. (2015). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Türkiye Örneği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 1-14.
- Kar, M., Nazlioglu, S., & Agir, H. (2011). Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Economic Modelling*, 28(1-2): 685-693.
- Katircioğlu, S. Turan (2009). Revisiting the Tourism-led-growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration. *Tourism Management*, Vol. 30, 17-20.
- Katircioglu, S. (2009). Testing the tourism-led growth hypothesis: The case of Malta. *Acta Oeconomica*, 59(3), 331-343.
- Katircioğlu, S. (2010). Research note: Testing the tourism-led growth hypothesis for Singapore—an empirical investigation from bounds test to cointegration and

- Granger causality tests. *Tourism Economics*, 16(4), 1095-1101.
- Khalil, S., Kakar, M. K., Waliullah, & Malik, A. (2007). Role of tourism in economic growth: Empirical evidence from Pakistan economy [with comments]. *The pakistan development review*, 985-995.
- Khoshnevis Yazdi, S., Homa Salehi, K., & Soheilzad, M. (2017). The relationship between tourism, foreign direct investment and economic growth: evidence from Iran. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15-26.
- Kızılgöl, A. G. Ö., & Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kollias, C., & Papadamou, S. (2019). Peace and Tourism: A Nexus? Evidence from developed and developing countries. *The Singapore Economic Review*, 64(02), 323-339.
- Kreishan, F. M. (2011). Time-series evidence for tourism-led growth hypothesis: A case study of Jordan. *International Management Review*, 7(1), 89.
- Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic modelling*, 23(6), 978-992.
- Lee, C. C., & Chang, C. P. (2008). Tourism development and economic growth: A closer look at panels. *Tourism management*, 29(1), 180-192.
- Massidda, C., & Mattana, P. (2013). A SVECM analysis of the relationship between international tourism arrivals, GDP and trade in Italy. *Journal of Travel Research*, 52(1), 93-105.

- Menyah, K., Nazlioglu, S., Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach. *Economic Modelling*, 37: 386-394
- Nissan, E., Galindo, M. A., & Méndez, M. T. (2011). Relationship between tourism and economic growth. *The Service Industries Journal*, 31(10), 1567-1572.
- Odhiambo, N. M. (2011). Tourism Development And Economic Growth In Tanzania: Empirical Evidence From The Ardl-Bounds Testing Approach. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 45(3).
- Oh, C. O. (2005). The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. *Tourism management*, 26(1), 39-44.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers in Economics No. 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Pişkin, B., & Öğretmenoğlu, M. (2023). The Nexus between Tourism Sector Performance and Institutional Quality: Evidence from Ten Most-Visited Developing

- Countries. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 11(2), 277-293.
- Polat, E., & Günay, S. (2012). Türkiye'de turizm ve ihracat gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin testi: eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.
- Poprawe, M. (2015). A panel data analysis of the effect of corruption on tourism. *Applied Economics*, 47(23), 2399-2412.
- Pratt, S., & Liu, A. (2016). Does tourism really lead to peace? A global view. *International Journal of Tourism Research*, 18(1), 82-90.
- Risso, W. A., Barquet, A., & Brida, J. G. (2010). Causality between economic growth and tourism expansion: empirical evidence from Trentino-Alto Adige. *Tourismos: an international multidisciplinary journal of tourism*, 5(2), 87-98.
- Samırkaş, M., & Samırkaş, M. C. (2014). Turizm sektörünün ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.
- Samimi, A. J., S. Sadeghi ve S. Sadeghi (2011). "Tourism and economic growth in developing countries: P-VAR approach." *MiddleEast Journal of Scientific Research*, 10(1): 28-32.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye için yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 829-848.

- Seetanah, B. (2011). Assessing the dynamic economic impact of tourism for island economies. *Annals of tourism research*, 38(1), 291-308.
- Suresh, J., & Senthilnathan, S. (2014). Relationship between tourism and economic growth in Sri Lanka. *Published as the 7th chapter of a book entitled "Economic Issues in Sri Lanka" compiled by Dr. S. Vijayakumar*, 115-132.
- Toda, H. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Econometrica*, 66:225–250
- Yavuz Nilgün Çil (2006), "Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Neden sellik Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 7, S. 2: 162-171.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SANAYİLEŞME SÜRECİ: AMPİRİK BİR ANALİZ

Dilek KUTLUAY ŞAHİN¹

Levent ŞAHİN²

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme, ülkelerin toplumsal refahlarını yükseltebilmeleri için önemli bir amaçtır. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttırabilmek için ekonomik büyümeyi arttıran faktörlerin neler olabileceği araştırılmaktadır. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşme olgusunun ekonomik büyümenin kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Hem teorik hem de ampirik çalışmalar yapılarak sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde araştırılmaktadır. Ekonomik büyüme literatüründe Kaldor'un büyüme yasasının önemli bir yeri vardır. Sanayiye dayalı büyüme modeli Nicholas Kaldor'un iktisat teorisine yaptığı önemli bir katkıdır.

Post Keynesyen iktisatçı Nicholas Kaldor (1966), sanayileşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analizinde ekonomik büyümenin sanayi sektöründeki çıktı oranlarının artışı ile pozitif ilişki içerisinde olduğu sonucuna ulaşarak, sanayi sektörünün ekonomik büyümenin motoru olduğunu ifade etmiştir. Kaldor'un bu görüşü Kaldor'un birinci yasası olarak ifade edilmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, dilekkutluay@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0118-4329.

² Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, leventsahin@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7042-7964.

Kaldor'un üç temel yasası vardır. Bu yasalardan birincisi sanayi sektörünün büyüme hızı ne kadar hızlı olursa, gayri safi yurt içi hâsılanın büyüme hızı da o kadar hızlı olacaktır. İkincisi sanayi çıktısının büyüme hızı ne kadar hızlı olursa, ölçeğe göre artan getiriler sebebi ile sanayide emek üretkenliğinin büyüme oranı da aynı ölçüde hızlı olacaktır. Üçüncüsü ise; imalat üretiminin büyüme hızı ne kadar hızlı olursa, ekonominin diğer sektörlerinden işgücü transfer hızı o kadar hızlı olacak, bu da diğer sektörlerde ve bir bütün olarak ekonomide üretkenliği artıracaktır (Necmi, 1999).

Bu çalışma sanayileşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu doğrultuda Kaldor'un sanayinin iktisadi büyümenin temeli olduğunu ifade eden birinci yasasının Türkiye ekonomisi için geçerli olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye ekonomisi için 1968-2021 dönemi yıllık verileri kullanılarak, zaman serisi analizi yapılmıştır. Kurulan ekonometrik modelde bağımlı değişken ekonomik büyüme, bağımsız değişken olarak sanayi sektörü kullanılmıştır. Kaldor'un birinci yasasını test eden bu çalışmada öncelikle Türkiye ekonomisinde 1923 yılından günümüze kadar ki yüz yıllık süreç içerisinde uygulanan sanayileşme ve kalkınma planlarına yer verilmiştir. Literatürde Kaldor'un büyüme yasalarını test eden çalışmalar incelenmiştir. Sonrasında ise analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

2. 1923-1962 DÖNEMİ SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

1923-1932 arası Kurtuluş Savaşı sonrasında ekonomi ilkelerinin belirlendiği dönemdir. Lozan Antlaşması'na göre 1929 yılına kadar sürecek olan gümrük vergisi politikası nedeniyle sanayi ithalatına istenildiği kadar sınırlama getirilemediğinden yerli sanayi yeterince gelişmemiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde

yabancı şirketlerin kamulaştırılması başlamıştır. 1933-1945 arası dönemde ise özel sektörü desteklemek amacıyla uygulanan liberal politikaların yerini devletçilik politikası almıştır. 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ın kurulmasındaki yasa 1934 yılında uygulanan devletçilik ilkesi doğrultusunda ilk sanayileşme politikası olan 1933-1938 dönemini içeren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın oluşturulmasında rol oynamıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sektörel yapıda olup; yerli ekonomide kendine yeten bir üretim yapısını amaçlamaktadır. İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı birinciye göre daha geniş kapsamlı olup; yine birinci plandaki gibi milli sınırlar içerisinde hammaddesi var olan bir üretim yapısı amaçlanmıştır. 1923-1962 dönemi arasındaki dönem ithal ikameci sanayileşme döneminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. İthal ikamesi ile Türkiye'nin önceden ithal ettiği ürünleri iç pazara yönelik kendisinin üretmesi amaçlanmaktadır (Osman, 2019).

3. 1963-2023 KALKINMA PLANLARI

1963 yılında Türkiye planlı kalkınma dönemine geçmiştir. Planlı döneme Türkiye ideolojik sebeplerle değil, tamamen gerçekçi sebeplerle yani ekonomideki ve sosyal hayattaki problemleri çözmek amacıyla geçmiştir. 1961 anayasasıyla birlikte devlet, sosyal refah ve kalkınma politikalarına ağırlık vermeye başlamıştır. Planlı kalkınma politikalarının planlayıcısı Devlet Planlama Teşkilatı olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın görevi hükümete ekonomik ve sosyal problemleri çözmek için tavsiyelerde bulunmaktır. Devlet Planlama Teşkilatı'nda Yüksek Planlama Birimi bulunuyordu. Bu birime yüksek planlama denilmesinin nedeni birim başbakan başkanlığında üç bakandan (maliye, tarım ve sanayi), devlet planlama teşkilatı sekreteri ile devlet planlama teşkilatının üç departman başkanından oluşuyordu. Yüksek Planlama Birimi,

devlet planlama teşkilatının kısa ve uzun dönemli planlarını inceliyorlardı. Bu birimin dışında bir de orta düzeyde planlama birimi bulunuyordu. Birimin başkanlığını başbakan yapıyordu (Yalçıntaş, 2011, s. 163-164).

3.1.Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Bu kalkınma planı ile Türkiye planlı bir kalkınma dönemine girmiştir. Bu kalkınma planı ekonomik ve sosyal hayatın tamamını dikkate almaktadır. Türkiye'nin kaynakları göz önüne alınarak, yıllık ortalama yüzde 7 çerçevesinde bir kalkınma hızı hedeflenmiştir. Yüksek bir kalkınma hızına ulaşmak, geliri arttırmak tek amaç olarak görülmemiş toplum refahını ve insan mutluluğunu arttırmak temel hedef olarak belirlenmiştir. Kalkınma planı âdil bir gelir dağılımını sağlama amacı doğrultusunda hazırlanmıştır (DPT, 1963).

3.2.İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Bu kalkınma planının asıl amacı GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'yı 1967-1972 döneminde yüzde 40,3 artırmaktır. Ekonominin yıllık yüzde yedi oranında gelişmesi öngörülmüştür. Sanayi sektörü üretiminin yıllık ortalama yüzde on iki arttırılması ve GSMH içerisindeki payının arttırılması hedeflenmiştir. İstihdam olanaklarının genişletilmesi, tarımdaki fazla olan işgücünün tarım dışındaki sektörlerle kaydırılması ve yetişmiş işgücünün verimli bir şekilde kullanılması da hedefler arasındadır. Bunun yanında uzun vadede ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, dış kaynaklara bağıllığın önüne geçilmesi ve sanayileşme hızının arttırılması amaçlanmıştır (DPT, 1968).

3.3.Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Bu kalkınma planında GSMH'nin arttırılması yıllık ortalama yüzde 7,9 oranında bir büyüme hedeflenmiştir. Toplam yatırımların arttırılması amaçlanmış enerji, madencilik ve imalata ayrılacak yatırımla demir-çelik, kimya, makine imalat sanayi gibi

alanlarda üretimin en az iki kat arttırılması hedeflenmiştir. Özel kesime önem verilerek girişimcilerin bütün sektörlerde yoğun bir şekilde yatırım faaliyetleri içerisinde olmalarının teşvik edilmesi planlanmıştır (DPT, 1973).

3.4.Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Dördüncü Kalkınma Planı döneminde imalat sanayi teknoloji yaratmada önemli aşamalar geçerek, rekabetçi ve ileri bir sanayinin temellerinin oluşturulması ve sanayi girdileri açısından daha çok ulusal imkânlara dayanarak, genellikle yatırım ve ara malları üretimine yönelmek hedeflenmiştir. Ulusal savunma gücü ile hızlı ve sağlıklı sanayileşme arasında verimli etkileşim oluşturulması böylelikle ulusal savunmanın daha da güçlenmesi ve sanayileşmeyi hızlandıran bir etki yapması beklenmektedir (DPT, 1979).

3.5.Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu plan çerçevesinde refahın arttırılması, ihracat ve verimlilik artışının teşvik edilmesi, sanayi üretiminin oranının yükseltilmesi, istihdamın arttırılması ve genç işsizliğin azaltılması, düşük gelirli grupların lehine olmak üzere gelir dağılımının değiştirilmesi, sosyal ve ekonomik altyapının geliştirilmesi, kalkınmada öncelikli bölgelerde gelişmenin hızlandırılması amaçlanmıştır (DPT, 1985).

3.6.Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Enflasyon ile mücadelede talebin kontrol edilmesinin yanında arzın arttırılmasının önemli olduğu bu doğrultuda sanayinin optimum kapasitede çalışarak kısa dönem üretimi arttırmaya yönelik yatırımların hızlanması ile üretim ve verimlilik artışı sağlanması hedeflenmiştir. İmalat sanayide rekabet etme gücü olan ve dışa dönük bir yapı oluşturulması, ihracatın çeşitliliğinin ve sürekliliğinin sağlanması temelinde var olan tesislerde gerekli olan dönüşümün yapılması, verimliliğin

yükseltilmesi ve optimum ölçekli yeni yatırımların teşvik edilmesi amaçlar arasındadır (DPT, 1990).

3.7.Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci Kalkınma Planı, gelişmiş dünya ülkelerinin arasında Türkiye'nin yer almasını amaçlamakta ve bu doğrultuda sürdürülebilir hızlı bir büyüme, toplumun refahının yükseltilmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi, istihdamın artırılması, sanayileşmenin hızlandırılması, teknolojiye ileri gidilmesi, dünya refah düzeyinden daha fazla pay alabilmek için eğitim seviyesinin yükseltilmesi, kültürel gelişmenin sağlanması, sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması, çevrenin geliştirilmesi ve korunmasını hedeflemektedir (Kalkınma Bakanlığı, 1996).

3.8.Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Bu planda dünya standartlarında üretim yapılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, bilgi toplumuna dönüşüm sağlanması böylelikle dünya hasılasından daha fazla pay elde edilmesi, yaşam kalitesinin artırılması uzun dönemli kalkınma stratejisinin temel hedeflerindendir. Bunun yanında teknoloji yoğun, ihracata dönük, katma değeri fazla, uluslararası standartlara göre ve yerel kaynakları kullanan üretim biçimi amaçlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2001).

3.9.Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Bu dönemde sosyal kalkınma ve iktisadi büyümenin istikrarlı şekilde sürdürülmesi doğrultusunda; istihdamın artırılması, rekabet gücünün artırılması, sosyal dayanışma ve beşeri kalkınmanın güçlendirilmesi, kamu hizmetlerinde etkinlik ve kalitenin artırılması, bölgesel kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir (Resmi Gazete, 2006).

3.10. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Onuncu kalkınma planında uluslararası rekabet gücü ve Türkiye'nin dünya ihracatı içerisindeki payını arttırmak için

imalat sanayide katma değeri yüksek bir yapıya geçerek yüksek teknoloji sektörlerinin oranını arttırmak amaçlanmaktadır. İmalat sanayideki dönüşümün temel odağını oluşturan unsurlar; bölgelerin üretim sürecine etkili katılımı, firma becerileri ve yenilikçilik, sektörlerarası entegrasyon, üretim ve dış pazar çeşitliliği ve yeşil teknolojidir. Bunların gerçekleştirilmesi ile yurt içinde katma değerin ve verimliliğin arttırılması hedeflenmiştir. Bunun yanında dış pazarda çeşitlilik ve bölgesel üretim kapasitesinin geliştirilmesi ile de istikrarlı bir yüksek büyüme amaçlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

3.11. On birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

Bu plan, on beş yıllık perspektifin ilk beş yıllık dönemidir. Bu kalkınma planı bütün alanlarda değişim başlatarak, bu değişimin uzun vadede kararlı bir şekilde uygulanmasını öngörmektedir. Bu plan döneminde uzun vadede sürdürülebilir olacak şekilde ekonominin yapısında dönüşüm yapılarak, beşeri sermayenin ve teknolojinin arttırılması amaçlanmıştır. Bunun yanında imalat sanayide faaliyet gösteren firmaların uzun dönemli getiriye amaçlayarak risk almalarını sağlayacak, yenilikçi araçlar ile finansmana ulaşımını daha kolay hale getiren bir yapının oluşturulması temel hedeftir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

4. LİTERATÜR

Sanayi sektörünün önemini ilk defa Nicholas Kaldor (1966) ampirik olarak analiz etmiştir. Kaldor bu çalışmasında, on iki OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkesi için (ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada ve Norveç) 1954-1964 yılları verilerini kullanarak, yatay kesit regresyon yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. Kaldor analizine göre iktisadi büyüme ile sanayideki büyüme arasında

istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yine aynı çalışmada sanayi sektörünün ekonomik büyümeyi ve işgücü verimliliğini arttırdığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Kaldor bu çalışması ile iki yasasını literatüre katmıştır. Bunlar, Kaldor'un sanayinin ekonomik büyümenin motoru olduğunu belirten birinci yasası ile sanayi sektöründeki üretim artışının sektördeki verimliliği arttırdığını açıklayan ikinci yasasıdır.

Literatürde Kaldor yasasını analiz eden Türkiye ekonomisi ile ilgili çalışmalar şunlardır:

Yamak (2000) çalışmasında Türkiye ekonomisinde 1946-1995 dönemi verileri eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar Kaldor hipotezini desteklemektedir.

Terzi ve Oltulular (2004) çalışmalarında 1987 ikinci çeyrek ile 2001 üçüncü çeyrek dönemi için üçer aylık verileri kullanarak, Türkiye ekonomisinde sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda sanayileşme ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü ve pozitif bir nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Çetin (2009) çalışmasında 1981-2007 yılları arasında yıllık veriler kullanarak, Türkiye ve AB ülkeleri için Kaldor yasasının geçerliliğini araştırmıştır. Ekonomik büyüme ile sanayi sektörünün büyüme ilişkisi OLS ve Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre 15 ülkeden 11'inde sanayideki büyüme ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Sonuç olarak on AB ülkesi ve Türkiye için Kaldor büyüme yasasının geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Arısoy (2013) çalışmasında 1963-2005 dönemi verilerini kullanarak Kaldor yasasını Türkiye ekonomisi için eşbütünleşme ve nedensellik yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonuçları Kaldor yasasını kısmen desteklemektedir.

Erbelet (2016) çalışmasında Kaldor'un birinci yasası için Türkiye ekonomisinde 2004Q1-2015Q3 çeyrek dönem verileri ile EKK ve Granger nedensellik analizlerini yapmıştır. Çalışmada ekonomik büyüme ile sanayi üretimi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve sanayi üretiminden iktisadi büyümeye doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Altun ve İşleyen (2019) çalışmalarında 1991-2017 yıllık verileri ile ARDL eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yapmışlardır. ARDL analizi sonucunda ekonomik büyüme ile sanayi sektöründeki istihdam arasında uzun dönemli ilişki ortaya çıkarken Granger nedensellik analizine göre ise sanayi sektöründeki istihdamdan ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedensellik olduğu bulunmuştur.

Akgündüz (2020) çalışmasında Kaldor Yasası'nın ampirik geçerliliğini 1985-2018 dönemi için regresyon yöntemi ile test etmiştir. Analizde Türkiye, Güney Kore ve Amerika Birleşik Devletleri için Kaldor Yasası'nı destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Pata ve Zengin (2020) çalışmalarında 1980-2014 dönemi verileri ile Türkiye ekonomisi için Kaldor'un birinci ve ikinci yasalarını simetrik ve asimetrik nedensellik yöntemlerini kullanarak test etmişlerdir. Kaldor'un birinci ve ikinci yasasının simetrik nedensellik testlerine göre geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Asimetrik nedensellik testine göre ise Kaldor'un birinci yasasının geçerli olduğu ama ikinci yasasının geçerli olmadığı bulunmuştur. Çalışma sonucuna göre Kaldor yasalarının geçerliliği analiz yapılan yöntemle göre değişiklik gösterebilmektedir.

Sarıdoğan (2020) çalışmasında Türkiye için 1986-2018 dönemi verilerini kullanarak Kaldor'un birinci yasasını test etmiştir. Sanayi sektörü kendi içinde alt sektörler ayrışmış ve zaman serisi analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda ekonomik

büyüme ile imalat sanayi sektörü arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur.

Kopuk (2021) çalışmasında 1997-2018 dönemi verilerini kullanarak Almanya ve Türkiye ekonomisi için Kaldor'un birinci yasasını test etmiştir. Almanya ve Türkiye için iki farklı veri seti ile yapılan çalışmada ADF birim kök testleri ile durağanlıkları belirlenmiş ve ARDL sınır testi kullanılarak, katsayı ve eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarında Türkiye ve Almanya'nın GSYİH'leri ile sanayi üretim endeksleri arasında ilişki olduğu sanayi üretim endeksinde artışın Türkiye ve Almanya'nın GSYİH'lerini arttırdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla araştırılan dönem, ülke ve yıllar için Kaldor'un birinci yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sarı (2022) çalışmasında 2007-2021 dönemi için üçer aylık verileri kullanarak, Türkiye ekonomisi için Kaldor'un birinci yasasının geçerliliğini VAR yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada iktisadi büyüme ile sanayi üretim endeksi arasında pozitif ilişki olduğu, sanayi üretiminin ekonomik büyümeyi arttırdığı belirlenmiştir.

5. DATA VE METODOLOJİ

Çalışmada Türkiye'de ekonomik büyüme ile sanayileşme arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek amacıyla 1968-2021 dönemi verileri kullanılarak, zaman serisi analizi yapılmıştır. Veriler reel ve yıllık olup, Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Analizin güvenilirliğini sağlamak için sırasıyla birim kök testi, normallik testi, çoklu doğrusal bağıntı ve heteroskedasticity testleri yapılmıştır. En son aşamada da doğrusal bağıntı analiz uygulanmıştır.

Uygulamalı ekonometrik çalışmalara göre veriler durağan (ortalama ölçülerinde) ve varyansları zamandan bağımsız

olmalıdır. Başka bir ifadeyle durağan olmayan seriler anlamsız kabul edilmektedir (Kutlar, 2002, s. 3). Çalışmada durağanlığı tespit etmek amacıyla ADF testi kullanılmıştır. Dickey-Fuller denklemlerinin bağımlı değişkenin gecikmeli halinin modele eklenmesiyle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi elde edilmektedir. Burada bulunan amaç, otokorelasyonu ortadan kaldıracabilecek kadar hata terimini modele eklemektir. ADF testinin boyut nitelikleri ve gücü modele eklenen gecikme sayısı ile yakından ilişkilidir. ADF testinin eksik yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Gecikme sayısı sorunu vardır. Zaman serisinde yapısal kırılma durumu söz konusu olabilir. Çoklu birim kök durumu görülebilir. Zaman serisinde mevsimselliğin etkisi olabilir (Yorulmaz, 2017, s. 31-32).

Normallik testleri, normalliğin grafiksel değerlendirmesinin uygulamalı ifadesidir. Normalliğin değerlendirilmesi için kullanılan başlıca testler şunlardır: Anderson-Darling testi, Anscombe-Glynn Kurtosis testi, Cramer-von Mises testi, D'Agostino Çarpıklık testi, D'Agostino-Pearson Omnibus testi, Jarque-Bera testi, Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi, Lilliefors testi (düzeltilmiş K-S testi), Shapiro-Wilk testleridir. Bu testler, örneklemdeki puanları aynı ortalama ve standart sapmaya sahip normal dağılımlı bir puan kümesiyle karşılaştırır. Sıfır hipotezi "örneklem dağılımının normal olduğu" dur. Eğer test anlamlıysa, dağılım normal değildir (Ghasemi & Zahediasl, 2012). Bu çalışmada Jarque-Bera testi kullanılmıştır. Jarque-Bera testi, F-testi, t-testi, z-testi vb. yaygın standart istatistiksel testleri uygulamadan önce bir veri setinin normalliğini doğrulamak amacıyla kullanılmaktadır. Jarque-Bera testi, incelenen veriler ile normal dağılım arasında fark olmadığı şeklindeki sıfır hipotezine ve farkın var olduğu alternatif hipotezine dayanmaktadır. Jarque-Bera testinin test istatistiği, basıklığın ve çarpıklık bir fonksiyonudur (Aslam, Sherwani & Saleem, 2021).

İncelenmesi gereken diğer bir ekonometrik problem ise heteroskedasticity sorunudur. Heteroskedasticity problemi kesit, panel, zaman verilerinde görülmekle birlikte, bu problemle genellikle kesit verilerinde karşılaşılmalıdır. Heteroskedasticity probleminin sebepleri arasında şunları saymak mümkündür (Albayrak, 2008, s.113-114):

- (1) Bağımlı değişkenin ölçümünün ve tanımlanmasının hatalı olması,
- (2) Modelde bulunması gereken bağımsız değişkenlerin modele alınmaması,
- (3) Mevsimsellik taşıyan zaman serisinin modelde bağımlı değişken olması,
- (4) Türdeşlik yönü bulunmayan anakütlelerle çalışılması.

Ayrıca regresyon analizi yapılırken modelde bulunması gereken bağımsız değişkenler, genellikle modelde yer alan değişkenlerle aynı ölçüde ve yönde değişmektedir. Bu nedenle modelde heteroskedasticity problemi görülebilir (Albayrak, 2008, s. 114).

6. EKONOMETRİK BULGULAR

Analizde kullanılan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$\lg_{it} = \alpha + \beta_1 lm_{it} + \varepsilon_{it} + u_{it}$$

lg: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

lm: Sanayi sektöründeki üretim miktarı

Serilerin durağanlığını tespit etmek amacıyla ADF durağanlık testi yapılmıştır. Yapılan testlerin sonucuna göre değişkenlerin durağan olmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte değişkenleri durağan hale getirmek için uygulanacak fark düzeyi

için de ayrıca test yapılmıştır. Bu test sonucunda bir yıllık fark almanın daha uygun olacağı anlaşılmıştır.

Tablo 1. ADF Durağanlık Testi

Değişkenler	t-istatistiği	p-değeri
logg	-2.689	0.245
lg	-6.868	0.000
logm	-3.380	0.065
lm	-6.430	0.000

logg ve logm değerleri kritik değer 0,05'ten büyük oldukları için durağan değillerdir. Bu nedenle yapılan gecikme değeri testi neticesinde logg ve logm değişkenlerinin birinci farkının alınması uygun bulunmuş ve yeniden durağanlık testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda lg ve lm değerlerinin sonuçları (0.000) kritik değer 0,05'ten küçük oldukları için durağan kabul edilmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 2. Gecikme Değeri Tablosu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	49.13612	NA	0.000520	-1.885445	-1.808964	-1.856321
1	213.0913	308.2357*	8.66e-07*	-8.28365*	-8.05420*	-8.19627*
2	215.5530	4.431181	9.22e-07	-8.222121	-7.839717	-8.076499
3	216.7828	2.115275	1.03e-06	-8.111314	-7.575947	-7.907443
4	220.2911	5.753622	1.06e-06	-8.091646	-7.403318	-7.829527

En fazla yıldız birinci farkta olduğu için değişkenlerin birinci farkı alınmıştır (Tablo 2).

Tablo 3. Güvenirlilik Testleri

Testler	Değerler	Sonuç
Normallik Testi	Jarque-Bera	3.108
Çoklu Doğrusal Bağıntı	Centered VIF	1.000
Heteroskedasticity	White (prob-F statistic)	0.494

Jarque-Bera değeri (3.108), kritik değer 0,05'ten büyük olduğu için normal dağılmıştır. Centered VIF değeri, 1 ile 5 arasında olduğu için çoklu doğrusal bağıntı yoktur. Bununla birlikte Heteroskedasticity F-statistic prob değeri (0,494), kritik değer 0,05'ten büyük olduğu için değişen varyans problemi

belirlenmemiştir. Sabit varyans vardır. Ayrıca yapılan otokorelasyon testi sonucunda autocorrelation ve partial correlation değerleri kritik değerler içinde kaldığı için otokorelasyon problemi de tespit edilmemiştir. Bütün bu sonuçlar neticesinde basit doğrusal bağıntı analizinin yapılmasına karar verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 4. Doğrusal Bağıntı Analizi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	P değeri
lm	0.593	0.037	15.732	0.000
c	0.011	0.003	3.690	0.000
R-squared	0.829	Prob (F statistic)	0.000	

Bağımsız değişken lm'deki bir birimlik artış, bağımlı değişken lg üzerinde 0,59 birimlik artış sağlamaktadır. Prob (F-statistic) değerinin 0.000 olması analizin güvenilir olduğunu, R-squared değerinin 0.829 olarak gerçekleşmesi ise analizin açıklama gücünün yüksekliğini göstermektedir.

7. SONUÇ

Ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin en önemli amaçlarından biri ekonomik büyümedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin sanayi sektöründeki büyümeye dayandığı görüşü, iktisadi büyümeye ilişkin literatürde üzerinde yaygın olarak durulan konulardan biridir. Ekonomik büyüme ile sanayi sektörü arasındaki ilişkiyi açıklayan ilk çalışma Post Keynesyen iktisadın öncülerinden Nicholas Kaldor (1966) tarafından yapılmıştır.

Bu çalışma ekonomik büyümenin motorunun sanayi sektörü olduğunu belirten Kaldor'un birinci yasasının Türkiye ekonomisi için geçerliliğini test etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Kaldor'un birinci yasasına ilişkin model 1968-2021 dönemi yıllık verileri kullanılarak, zaman serisi methodu ile

analiz yapılmıştır. Analizde ulaşılan bulgular sanayi sektörünün iktisadi büyümenin temeli olduğunu belirten Kaldor'un birinci yasasını desteklemektedir.

Çalışmanın ampirik bulguları değerlendirildiğinde politika yapıcılarının sanayi sektörüne daha fazla önem vermesi gerektiği anlaşılmıştır. Sanayi sektörü iç ve dış talebi harekete geçirebilmektedir. Sanayi sektörüne daha çok yatırım yapılması, sektördeki işgücü verimliliğinin artırılması ekonomik büyümeyi artıracaktır. Sanayi sektörü ekonomik büyüme açısından bu kadar fazla önem arz ettiğinden sanayi sektörünün gelişmesini teşvik edecek politikalar uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, K. (2020). Kaldor büyüme yasası'nın analizi: Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Kore örneği (1985-2018). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 3(2), 24-34.
- Albayrak, A.S. (2008). Değişen varyans durumunda en küçük kareler tekniğinin alternatifi ağırlıklı regresyon analizi ve bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 111-134.
- Altun, Y. ve İşleyen, Ş. (2019). Türkiye’de iktisadi büyüme ile sanayi sektöründe istihdam arasındaki ilişkinin ARDL sınır testi yaklaşımı ile ekonometrik analizi: 1991-2017. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 657-676.
- Arısoy, İ. (2013). Kaldor Yasası çerçevesinde Türkiye’de sanayi sektörü ve iktisadi büyüme ilişkisinin sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 143-162.
- Aslam, M., Sherwani, R. ve Saleem, M. (2021). Vague data analysis using neutrosophicJarque–Bera test. *PLoS ONE*, 16(12). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260689>
- Çetin, M. (2009). Kaldor büyüme yasasının ampirik analizi: Türkiye ve AB ülkeleri örneği (1981-2007). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 355-373.
- Erbelet, E. (2016). Ekonomik büyüme ve sanayileşme arası ilişkide Kaldor yasasının Türkiye de 2004-2015 dönemi ekonometrik analizi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016 Özel Sayı , 312-328.
- Ghasemi, A. ve Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *Int J*

Endocrinol Metab. 10(2):486-489. DOI: 10.5812/ijem.3505

Kaldor, N. (1966). *Causes of the slow rate of economic growth of the United Kingdom. An Inaugural Lecture*. London: Cambridge University Press.

Kopuk, E. (2021). Kaldor yasasının geçerliliği: Türkiye ve Almanya'nın karşılaştırılması. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 7(2), 1-12.

Kutlar, A. (2002). *Eş-bütünleme (Cointegration) Türkiye’de Para Talebi ve Döviz Kuru Uygulaması*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Necmi, S. (1999). Kaldor’s growth analysis revisited. *Applied Economics*, 31, 653-660.

Oskan, K. (2019). *Türkiye ekonomisinde Kaldor’un büyüme yasası çerçevesinde sanayileşme ve büyüme ilişkisi: Ampirik bir çalışma (1960-2017)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çanakkale.

Pata, U. K. ve Zengin, H. (2020). Testing Kaldor’s growth laws for Turkey: new evidence from symmetric and asymmetric causality methods. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 713-729. <https://dx.doi.org/10.18074/ckuiibfd.625455>

Resmi Gazete, 1 Temmuz 2006 Cumartesi. Sayı: 26215. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

- Sarı, S. (2022). Kaldor hipotezinin Türkiye için var analizi ile incelenmesi. *Social Science Development Journal*, 7(33), 500-515.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Kaldor'un birinci yasası çerçevesinde sanayileşme ve büyüme ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1489-1496. <https://dx.doi.org/10.18506/anemon.647362>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967. Başbakanlık Devlet Matbaası. Ocak 1963. Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977. Yayın No. DPT: 1272. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983. Yayın No. DPT: 1664. Ankara-Nisan 1979. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Yayın No. DPT: 1974. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Beşinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1985_1989.pdf

content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994. Yayın No. DPT: 2174. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Ankara, 2013. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 100. Yıl Türkiye Planı Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Terzi, H. ve Oltulular, S. (2004). Türkiye’de sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.

- Yalçıntaş N. (2011). Planned development in Turkey. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(3-4), 163-182.
- Yamak, N. (2000). Cointegration, causality and Kaldor's hypothesis: Evidence from Turkey, 1946-1995. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4, 75-80.
- Yorulmaz, K. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Şartlarına Yaklaşımının Ekonometrik Analizi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YAŞLANAN TÜRKİYE’DE GÜMÜŞ EKONOMİ

Nur AYDIN¹

1. GİRİŞ

Dünya nüfusu, yaşam süresinin artması ve doğum oranlarının düşmesi nedeniyle giderek yaşlanmaktadır. Salgın hastalıklar, savaşlar ve teknolojik dönüşümler gibi ekonomik ve sosyal olgularla kıyaslandığında demografik değişiklikler, daha öngörülebilir bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, siyasi, sosyal ve ekonomik sistemler hızla değişen demografik yapının baskısı altındadır.

Ekonomik birimlerin yaşlanmanın etkileri konusunda hızlı harekete geçmesi, yaşlanmanın olumsuz sonuçlarını telafi etmesi ve ortaya çıkan yeni fırsatlardan yararlanması oldukça önemlidir. Bu nedenle, yaşlı bireylere çeşitli alanlarda ürün, hizmet, sermaye ve diğer çözümleri sağlamaya odaklanan ve yeni bir ekonomik sistem olan “*Gümüş Ekonomi*” kavramı doğmuştur. Gümüş ekonomi, yaşlı bireylerin mal ve hizmet harcamalarının yarattığı tüm ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır.

Dünyada 2023 yılında toplam nüfusun %9,8’inin, 2050 yılında %15,9’unun ve 2100 yılında %23’ünün 65 yaş ve üstü bireylerden oluşacağı tahmin edilmektedir. Bu oran, gelişmiş ülkelerde %18 iken, gelişmekte olan ülkelerde dünya ortalamasının altında %7’dir (Population Reference Bureau, 2024). Türkiye’de ise bu oranın 2030 yılında %12,9, 2050’de %20,2, 2080’de ise %25,6’ya yükseleceği beklenmektedir (TÜİK, 2024a). Bu bağlamda Türkiye’nin de engellenemeyen ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Serinhisar Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nuraydin@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7068-9400.

önüne geçilemeyen nüfus yaşlanma sürecine girdiği görülmektedir.

Avrupa Komisyonu Gümüş Ekonomisi Raporu (2018)'na göre, bu ekonominin doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olmak üzere üç etkisi bulunmaktadır. Yaşlı bireyler tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin tedarikiyle oluşan her türlü faaliyet doğrudan etkiyi; tedarikçilerden başlayarak tedarik zinciri ile ilgili oluşan faaliyetler dolaylı etkiyi; bu süreçte kadar oluşan ekonomik faaliyetler tarafından yaratılan istihdamın değeri ise uyarılmış etkiyi oluşturmaktadır. Bu bağlamda gümüş ekonomi, küresel bir olgudur.

2. GÜMÜŞ EKONOMİ

Yüksek doğum ve ölüm oranlarından, düşük doğum ve ölüm oranlarına geçiş anlamına gelen demografik geçiş, ekonomik kalkınmanın vazgeçilmezlerindendir (Dünya Ekonomik Forumu, 2016: 4; Podgórnai-Krzykacz, Przywojska ve Warwas; 2020: 4). Bu geçiş, modern tıbbi erişim, gelir güvenliği, emeklilik ve diğer sosyal yardımlar yoluyla yoksulluğun azaltılması, temiz su ve elektriğe erişim, artan gıda güvenliği, daha iyi beslenme ve sağlık hizmetleri gibi önemli sağlık, sosyal ve ekonomik ilerlemelere neden olabilmektedir (Oğlak, 2017; Laperche, vd. 2019; Yang ve Lin 2019). Fakat bu demografik geçiş sürecinde, nüfusun yaşlanması gibi temel demografik değişikliklerle de karşı karşıya gelinmektedir. Nüfus yaşlanması bu bireylerin ihtiyaç ve taleplerini hedef alan bir pazarın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu pazara literatürde “*Gümüş Ekonomi*” denmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015; Dünya Ekonomik Forumu, 2016; Erceg ve Bojanic, 2017; Kutlu Dönmez ve Say Şahin, 2022).

Gümüş ekonomi, 50 yaş üstü insanların özel ihtiyaçları ile ilgili artan kamu ve tüketici harcamalarıyla mevcut ve ortaya

çıkan fırsatlar olarak tanımlanabilir² (Avrupa Komisyonu, 2015). Oxford Economics'e göre ise gümüş ekonomi, 50 yaş üstü insanların ihtiyaçlarını karşılamak için tasarladığı tüm ekonomik faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin toplamıdır (Felix, 2016: 2). Bu pazar sağlık, bankacılık, enerji, otomotiv, konut, eğlence, telekomünikasyon ve turizm gibi birçok sektörü bir araya getirmektedir. Bu sektörler, 50 yaş üstü tüketicilerin talebini ürün ve hizmetlerle yanıtlarken, 50 yaş üstü çalışanların potansiyellerinden, ihtiyaçlarından ve bilgilerinden yararlanarak çözümler sunmaktadır. Aşağıda Tablo 1'de gümüş ekonomiden etkilenen kesimler gösterilmektedir.

Tablo 1. Gümüş Ekonominin Etkilediği Kesimler

Medya	Eğitim Sistemi	Turizm, Sağlık Turizmi	Moda	Gerontoloji, Sağlık hizmetleri
Ev Hizmetleri	Emlak, Akıllı Evler	Huzurevi, Yardımlı Yaşam	Fitness	Kozmetik
Finans, Sigorta	Kültür, Rekreasyon	Mimari	Tasarım	Toplu Taşıma
Yerel Marketler	Robotik	Bilgi İletişim, Yenilikçi Teknoloji	Hareketlilik	Eve Teslim

Kaynak: Avrupa Komisyonu, 2015: 8; Zsarnoczky, 2016a: 2.

Tablo 1'de görüldüğü gibi gümüş ekonomi, ekonominin tüm kesimlerini etkilemektedir. Özellikle yaşlanan nüfus ile birlikte sağlık ve bakım hizmetleri ve turizmin (sağlık turizmi, yaşlı bakım turizmi, üçüncü yaş turizmi) gümüş ekonomisine katkı potansiyeli oldukça yüksektir. Sağlık ve turizm

² Literatürde yaşlı bireyler için farklı yaş eşikleri kullanılmaktadır. Örneğin; 50 yaş ve üzeri (Avrupa Komisyonu, 2018) ile 65 yaş ve üstü (Birleşmiş Milletler, 2019) arasında bu yaş eşikleri değişmektedir. Bu çalışmada, belirsizliği gidermek için 65 yaş ve üstü kişiler için "yaşlı nüfus" ifadesi kullanılmış olup kronolojik yaştan tek başına yaşlı bir kişiyi tanımlamak için yeterli olmadığı da kabul edilmiştir.

sektörlerinin, ortak amaçlar doğrultusunda birbirlerinin kaynaklarını ortaklaşa kullanmaları, gelecekte bu iki sektörün gümüş ekonomisinde küresel bir pazar oluşturacağı öngörüsünü desteklemektedir.

Bu doğrultuda gümüş ekonominin amaçları; aktif ve sağlıklı yaşlanmayı teşvik etmek, yaşlıların topluma ekonomik ve sosyal yönden katılımını sağlamak, yaşam kalitelerini ve refah seviyesini yükseltmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek ürün ve hizmetlerin oluşturulmasını sağlamaktır (Eatock, 2015: 2; Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017: 18). Dünya Sağlık Örgütü (2002: 19), yaşlı bireylerin sağlığını, yaşam kalitesini, güvenliğini geliştirmek ve yaşlanmaya fırsat penceresinden bakabilmek adına aktif yaşlanmanın belirleyicilerini dikkate almanın üzerinde durmuştur. Bu belirleyiciler arasında bireysel, sosyal, ekonomik ve davranışsal unsurlar, fiziksel çevre ile sağlık ve sosyal hizmetler yer almaktadır. Kısacası, aktif yaşlanmanın her bir unsuru (inovasyon endüstrisi, çevresel faktörler, yaşam tarzı, sosyal statü, boş zamana erişim, duygusal ve bilişsel gelişim, ahlaki ve etik değerler, davranışlar) yaşlanma ve yaşam beklentisi üzerinde etkilidir (Zsarnoczky, 2016b: 106).

2.1.Gümüş Ekonomide Fırsatlar

Nüfusun yaşlanması; bireyler, işletmeler, toplum ve politika yapıcılar üzerinde büyük etkileri olan ve ekonomideki sektörleri derinden etkileyen küresel bir demografik değişimdir. Gümüş ekonomi, bu heterojen pazarın değişen ihtiyaçlarına yönelik mal ve hizmetlerin sağlanmasını amaçlayan tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler; turizm, sağlık, teknoloji, eğitim, yerel hizmetler, enerji, finans, telekomünikasyon, inşaat, altyapı ve kozmetik gibi sektörleri etkilemektedir (Heinze ve Naegele 2009: 41; Klimczuk 2012: 52; Beblavý vd. 2015: 11; Colurcio, Vigolo ve Edvardsson; 2022: 149). Aslan, Gültekin ve Irmak (2023)'e göre, toplumsal yapıda

demografik geçişle birlikte ekonomik değişimi zorunlu kılan üç faktör bulunmaktadır. Bu faktörler şunlardır:

1. İşgücü Piyasası: Yaşlanan nüfus, toplumda işgücü piyasasında değişikliğe neden olabilir. Azalan genç nüfus, işgücü piyasasında daralmaya ve işsizlik oranlarında artışa yol açarak işgücü maliyetlerini arttırabilir.

2. Tüketim ve Pazarlama: Yaşlanan nüfus, tüketim alışkanlıklarında ve pazarlama stratejilerinde değişikliğe neden olabilir. Örneğin; yaşlılara yönelik özel ürün ve hizmet üretimi, genç nüfus için yeni istihdam alanları yaratabilir.

3. Politikalar: Artan yaşam süresi ile toplumda yaşlanma sürecine uygun politikalar uygulanabilir. Bu politikalar; sağlık ve bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak, yaşlı işgücünü arttırmaya yönelik politikalar olabilir. Böylece yaşlı bireylerin hem yaşam kalitesi artar hem de yaşlılık süreci sürdürülebilir hale gelmiş olmaktadır.

Bu faktörler, yaşlılığın ekonomik avantaja dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin; yaşlı işgücünü arttırabilmek için esnek emeklilik politikaları, yaşlı tüketicilere yönelik pazarlama stratejileri ve sağlık turizmine yönelik faaliyetler ekonomik büyümeyi destekleyen, katma değer yaratan unsurlar olabilir. Bu doğrultuda Iberdrola (2024)'ya göre gümüş ekonomisinin sunduğu temel fırsatlar; sektörlerin gümüşleştirilmesi, yeni mesleklere destek verilmesi ve stratejik planlara yatırım yapılması şeklindedir.

Görüldüğü gibi gümüş ekonomi, yaşlanan nüfus ve yaşlıların özel ihtiyaçlarının yol açtığı kamu harcamaları ve tüketici harcamalarının artmasına bağlı olarak yeni ekonomik fırsatlar oluşturmaktadır. Nüfusun yaşlanması, ekonominin birçok sanayi ve sektörün gelişmesi için ek fırsatlar yaratmakta; üretim süreçlerinin karmaşıklığını azaltmayı, yaşlılara yönelik hizmetlerin otomasyonu ve robotizasyonunu amaçlayan yenilik

süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu nedenle gümüş ekonomisinin gelecekte ekonomik büyüme ve inovasyonun en önemli faktörlerinden biri haline geleceği, bu sürecin yeni kaynağının da yaşlılar olacağı düşünülmektedir (Zhukovska, Dluhopolskyi, Zheliuk, Shushpanov, Brechko, Kryvokulska ve Horiachko; 2021: 10).

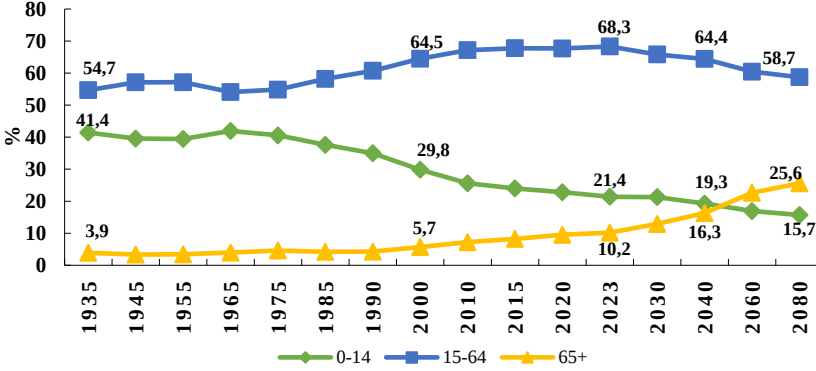
3. TÜRKİYE’DE YAŞLI NÜFUS VE GÜMÜŞ EKONOMİ

21. yüzyılda öne çıkan demografik olgulardan birisi nüfusun yaşlanmasıdır. Doğum oranlarının azalması ve yaşam süresinin uzaması, bu demografik süreci hızlandırmış ve süreç her ülkede aynı olmamakla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranını arttırmıştır. Yaşlı nüfus oranında yaşanan bu artış ekonomik, sosyal ve kültürel değişim/dönüşümleri de beraberinde getirmiş, mal ve hizmet talebi, işgücü piyasası, finans ve sağlık sistemleri, bilgi iletişim teknolojileri, turizm, kentsel planlama ve altyapı dâhil çoğu sektörü etkilemektedir. İşte nüfusun yaşlanması ve bunun yol açtığı sonuçlar, “*Gümüş Ekonomi*” olarak adlandırılmakta ve ekonominin hızlı gelişimine katkı sağlamaktadır.

Küresel dünyada, yaşlı nüfusun 2030 yılında 994 milyona, 2050 yılında ise 1,6 milyara ulaşacağı öngörülmektedir (population.un.org). Bu oranlar, dünya nüfusunun giderek yaşlandığının göstergesidir. Yaşlanma olgusu, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde daha belirgin olan yaşlanma olgusu, gelişmekte olan ülkelerde de giderek önemli hale gelmektedir. Türkiye de bu demografik değişim sonucunda, 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payını hem sayısal hem de oransal olarak arttırmıştır. Türkiye’de nüfus yaşlanmasının

değerlendirilmesinde kullanılan göstergelerden bazıları aşağıda sunulmuştur. Şekil 1’de Türkiye’deki yaş gruplarının yüzdesel dağılımları gösterilmiştir.

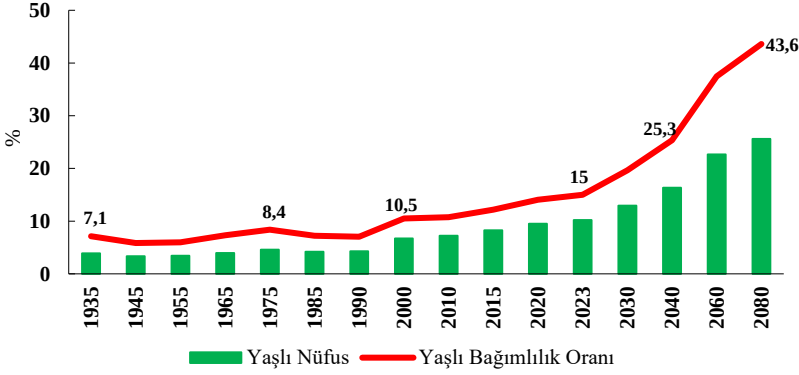
**Şekil 1. Türkiye’de Yaş Gruplarının Yüzde Dağılımları
(1935-2080)**

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar 2023.

Şekil 1’de görüldüğü gibi, Türkiye’de yaşlı nüfus, diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bir oranda artış göstermiştir. 65 yaş ve üstü nüfus oranı 2000 yılında %5 iken, bu oranın 2030 yılında %12,9’a, 2040 yılında %16,3’e ve 2080 yılında %25,6’ya ulaşacağı öngörülmektedir. Demografik değişim sürecinde olan Türkiye, genç bir nüfusa sahip gibi görünse de, yaşlı nüfusun %10’u geçmesi nüfusun yaşlandığının önemli bir göstergesidir. Bu bağlamda, Türkiye’de artan yaşlı bağımlılık oranındaki değişim Şekil 2’de belirtilmiştir. Çalışma çağındaki her yüz kişiye düşen yaşlı birey sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı, 1935 yılında %7 iken, 2023 yılında bu oran % 15’e yükselmiştir. Yaşlı bağımlılık oranının 2040 yılında %25,3’e, 2060 yılında %37,5’e ve 2080 yılında %43,6’ya ulaşacağı tahmin edilmektedir. Özellikle 2020 yılı sonrasında artan yaşlı bağımlılık oranı ile birlikte, yaşlılara yönelik sosyal güvenlik gibi önlemler alınmalı ve yaşlı nüfusun ekonomide oluşturacağı sosyal ve ekonomik fırsatlar üzerinde durulmalıdır.

Şekil 2. Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlı Bağımlılık Oranı (1935-2080)

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar 2023.

Yaşlılığın değerlendirilmesinde kullanılan bir diğer gösterge de ortanca yaştır. Nüfusu meydana getiren kişilerin yaşları küçükten büyüğe sıralandığında ortadaki yaşa ortanca yaş denmektedir. Yani ülke nüfusunu iki eşit bölüme ayıran yaştır. Dünya’da ve Türkiye’de ortanca yaştan değişimi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Dünya ve Türkiye’de Ortanca Yaş

	2010	2015	2023	2030	2040	2060	2080
Dünya	27,3	28,5	30,5	32,1	34,0	37,6	39,9
Gelişmiş	38,9	40,0	41,7	43,4	45,5	47,3	48,1
Gelişmekte Olan Ülkeler	25,2	26,5	28,6	30,2	32,4	36,3	39,0
Avrupa	39,3	40,4	42,2	44,2	46,8	48,0	48,7
Asya	27,6	29,1	31,9	34,4	37,2	42,3	44,8
Afrika	18,0	18,2	18,8	19,9	21,8	23,9	30,9
Türkiye	27,1	28,8	31,8	34,8	38,5	44,0	48,0

Kaynak: <https://population.un.org/wpp/>

Tablo 2’de görüldüğü gibi, 2080’ yılında Afrika dışında küresel ekonomide ortanca yaştan yüksek olacağı öngörülmektedir. Avrupa nüfusunun yarısı 48 yaştan üzerinde olacağı bir dönemde, Afrika’nın nüfusunun yarısı ancak 30 yaştan olacaktır. Türkiye’nin ortanca yaşı ise 2023 yılı itibariyle 31,8’dir. Tahminler, 2040 yılına gelindiğinde ortanca yaştan 38,5, 2060 yılında 44 ve 2080 yılında 48 olacağı şeklindedir. Görüldüğü gibi, Türkiye’de yaşlanma süreci, gelişmiş ülkelere

göre daha kısa bir sürede gerçekleşmektedir. Yaşlanma süreci, gelişmiş ülkelerde genellikle daha ileri yaşlarda ve daha yavaş şekilde gerçekleşirken, gelişmekte olan ülkelere daha genç yaşlarda ve daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin yaşlanma politikalarının odak noktası da değişmektedir. Gelişmiş ülkelere, yaşlıların bağımsız şekilde yaşamalarını destekleyen, aktif ve sağlıklı yaşlanmayı teşvik eden politikalar öncü iken, gelişmekte olan ülkelere yaşlı bakımı ve yaşlı yoksulluğunun önlenmesi gibi temel konular önceliklidir (Türkiye Yaşlı Hakları Raporu, 2022: 53). Bu sebeple, yaşlanma süreci ile kalkınma düzeyinin kesiştiği nokta önem taşımakta ve her iki olgu birbirini karşılıklı etkilemektedir.

Gümüş ekonomisinin etkilediği sektörlerden bazıları sağlık ve bakım hizmetleri, turizm, işgücü piyasası ve bilgi iletişim teknolojileridir. Bu sektörler ile gümüş ekonomi arasındaki ilişki aşağıda belirtilmiştir.

1. Sağlık ve Bakım Hizmetleri ve Gümüş Ekonomi:

Gümüş ekonominin etkilediği en önemli sektörlerden biri sağlık ve bakım hizmetleridir. Yaşlı nüfus, beraberinde sağlık hizmetlerine talebi, sağlık harcamalarında artışı, sağlık teknolojilerindeki gelişimi (yaşlı dostu ev teknolojileri, sağlık izleme cihazları, mobil uygulamalar) ve istihdam fırsatlarını da getirmektedir. Artan yaş ile birlikte sağlık hizmetleri tüketimi artacak ve bu durum, sağlık sistemi ile bakım hizmetlerinin gelişimini teşvik edecektir. Artan sağlık hizmeti talebi, bu alanda çalışacak işgücünü (doktor, hemşire, yaşlı bakım uzmanları, fizyoterapistler) de arttıracaktır.

Türkiye’de 2012 yılında 74 milyar TL olan toplam sağlık harcamaları 2022 yılında 606 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu harcamaların 556 milyar TL’si (yaklaşık %92) uzun dönemli bakım ve cari sağlık ihtiyaçlarını temsil etmektedir (TÜİK, 2024b). Sağlık harcamalarındaki bu artış, yaşlanan nüfusun sağlık

hizmetlerine artan talebi ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca bu durum, Türkiye için yaşlı bakım sektörünün giderek bir fırsat haline geldiğini göstermektedir. Türkiye’de bulunan yaşlı bakım hizmetlerine ait göstergeler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Huzurevleri ve Rehabilitasyon Merkezlerinin Sayısı

Yıl	Huzurevi Sayısı	Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne Bağlı Rehabilitasyon Merkez Sayısı	Özel Bakım ve Rehabilitasyon Merkez Sayısı
2020	443	104	286
2021	449	104	294
2022	456	107	305

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar, 2023.

Tablo 3’te görüldüğü gibi, artan yaş ile birlikte Türkiye’de bakım hizmetleri tüketimi önemli ölçüde artmakta ve bu artış devam edecektir. Bu durum, ileriki yıllarda bakım hizmetlerine ihtiyaç duyacak yaşlı nüfusun ciddi ölçüde artacağını ve bakım hizmetleri sektöründe bir baskı oluşturacağını göstermektedir. Bu nedenle, devlet ve özel sektör, yaşlı bakım hizmetlerinin kalitesini arttırmak ve erişilebilirliğini sağlamak için destek ve teşvikler sunabilir; yaşlı bakım merkezleri ve huzurevleri gibi yatırımlarla sektördeki rekabeti arttırabilir. Tüm bu faktörler, Türkiye’de yaşlı bakım hizmetleri pazarının gelecekte ülke ekonomisine fayda sağlayacaktır. Özellikle sağlık ve bakım hizmetlerinin orta ve uzun vadede gümüş ekonominin lokomotif olacağı öngörülebilir

2. Turizm ve Gümüş Ekonomi: Gümüş ekonominin fırsat oluşturacağı önemli alanlardan biri de turizm sektörüdür. Yaşlı nüfusun giderek artması, gelecekte turizm faaliyetlerini ve yönünü belirleyecektir. Çalışma yaşamından uzaklaşan yaşlı nüfus, turizmde önemli bir niş pazar oluşturduğundan, bu pazardan yararlanabilmek için çaba harcanmalı ve yaşlı nüfusun ihtiyaç duyacağı altyapıya yatırım yapılmalıdır.

Yaşlı turistler genelde sağlık turizmini (termal turizmi, medikal turizm, gümüş turizmi, yaşlı turizmi, üçüncü yaş turizmi,

geriatri turizmi) tercih etmektedir. Sağlık turizmine yönelik talep ve yatırımlar, yaşlanan nüfusun ihtiyaçlarına uygun hizmet çeşitliliğinin ve kalitesinin artırılmasına katkı sağlayarak, ülkelerin özellikle sağlık turizm sektörüne katkıda bulunacaktır. Bu durum, turizmin geleceği ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Açıklanan veriler kapsamında, Türkiye'ye gelen sağlık turistlerinin sayısı, sağlık turizmi gelirleri ve sağlık turizminin turizm gelirleri içindeki payı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 65 Yaş Üstü Seyahate Çıkanların Seyahat Sayısı, Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler ve Sağlık Turizmi Gelirleri (2017-2023)

65 Yaş üstü Seyahate Çıkanların Sayısı		Sağlık ve Tıbbi Nedenler (1 yıldan az)	Sağlık Turizmi Gelirleri (Bin \$)	Sağlık Turizmi Gelirlerinin Toplam Turizm Gelirleri İçerisindeki Payı (%)
Yıl	Seyahat Sayısı	Toplam Sağlık Turisti ³		
2017	4965	491 055	910 088	2,9
2018	4783	656 320	1 007 239	2,8
2019	5243	756 926	1 459 132	3,4
2020 ⁴	2299	435 691	1 371 189	9
2021	3280	729 592	2 016 262	6,6
2022	3582	1 381 807	2 206 750	4,4
2023	3783	1 538 643	3 006 092	5,3

Kaynak: TÜİK (2024c), Hanehalkı Yurt İçi Turizm.

Tablo 4'e göre, gelişmiş sağlık hizmetleri altyapısı, uygun fiyatları ve kapsamlı rehabilitasyon ve bakım hizmetleri ile Türkiye, yaşlı bireylerin sağlık turizmi için tercih ettiği bir destinasyondur. Türkiye'de yaşanan demografik değişim ve yaşlanan nüfus, sağlık hizmetlerine olan talebi arttırmış ve özellikle sağlık turizmini daha belirgin hale getirmiştir. Gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun ekonomik etkilerini ele alırken, sağlık

³ Mevcut istatistiklerde yaşlı nüfusa (yaş grupları ve harcama türlerine göre turizm geliri, Türkiye'ye gelen sağlık turistlerinin yaş gruplarına göre dağılımı vs.) ve gümüş ekonomisine (yaşlı bakım hizmetlerinin pazar büyüklüğü, yaşlı bireylerin sağlık ihtiyaçlarına ayrılan pay vs.) ait veri yetersizliğinden dolayı bu kısma ait istatistiki veriler yapılamamıştır. Bu verilerin toplanılması, yaşlı sağlık ve bakım turizmi açısından yapılacak çalışmalara önemli katkılar sunacaktır.

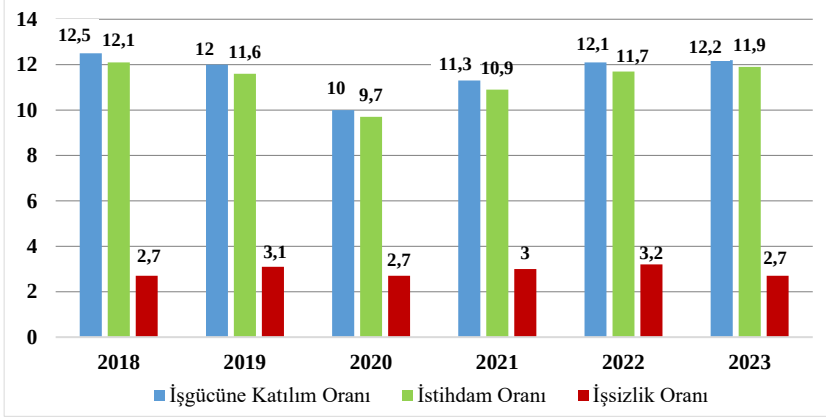
⁴ 2020 yılı 2. çeyreğe ilişkin veriler, Koronavirüs pandemisi nedeniyle sınır kapılarında anket yapılamadığından Bankalararası Kart Merkezi verilerinden oluşmaktadır.

turizmi bu kesimin sağlık ve bakım ihtiyaçlarını karşılayan bir araçtır.

Dolayısıyla, yaşlanan nüfusun ekonomik gücünü ifade eden gümüş ekonomi, sağlık turizm sektörüne talebi arttırmakta; Türkiye’de bulunan termal oteller ve rehabilitasyon merkezleri sayesinde yaşlı bireylerin bakım ihtiyaçlarını karşılamakta ve bu yaş grubuna yönelik yüksek kalite ve uygun fiyatlı sağlık hizmeti sunarak Türkiye’yi gümüş ekonomi açısından önemli bir pazar haline getirmektedir. Bu bağlamda, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)’nda Türkiye’nin 2053 yılında ileri ağ teknolojileriyle donatılmış, robotik sağlık hizmeti uygulamaları öncülüğünde dünyanın sağlık turizmi başkenti olacağı hedeflenmektedir.

3. İşgücü Piyasası ve Gümüş Ekonomi: Gümüş ekonomi, aktif yaşlanmayı, güçlenmeyi ve toplumsal aidiyet duygusunu teşvik etmenin bir yolu olarak, yaşlılara basit görevleri yerine getirebilecekleri ve hizmet sunabilecekleri işlerde işgücüne yeniden entegre olma fırsatları sunmaktadır (Jiménez, Requejo, Foces, Okumura, Stampini ve Castillo, 2021: 20). Artan yaşlı nüfus, işgücü eksikliği ve emeklilik harcamalarında artışa neden olacağından, bu bireylerin işgücüne katılımı teşvik edilmelidir. Bu yaş grubunun işgücünde kalmaya devam etmesi, hem bireysel hem de toplumsal ve ekonomik refahı artırır. Ayrıca, yaşlı bireylerin işgücüne katılımı, ülke ekonomisindeki üretim kapasitesini arttırabilir, sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki yükü hafifletebilir ve ekonomik sürdürülebilirliği destekleyebilir. Bu bağlamda, gelişen gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun istihdamının desteklenmesi, iş hayatında yaş ayrımının engellenmesi ve aktif işgücü programlarının geliştirilmesine odaklanmalıdır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021: 16). Türkiye’de yaşlı nüfusun işgücü durumu Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3. Yaşlı Nüfusun İşgücü Durumu (2018-2023)

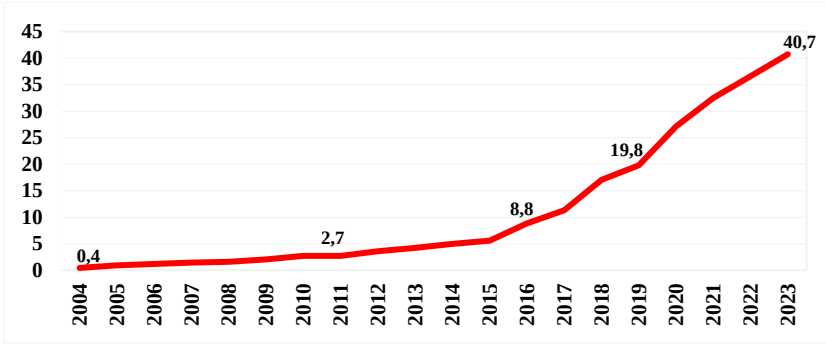
2023 yılında Türkiye’de yaşlı nüfusun yaklaşık %12’sinin istihdam edildiği görülmektedir. Bireylerin genç yaşta işgücü piyasasına katılma isteği, bireyleri erken yaşta emeklilik hakkına sahip olmasına neden olmaktadır. Bu durum, yaşlı nüfusun işgücü piyasasından uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Türkiye’de yaşam beklentisindeki artış ve nüfus artış hızındaki azalma, yaşlı nüfusun istihdamını giderek azaltacağını göstermektedir. Türkiye’de gümüş ekonomi ve yaşlıların işgücüne katılımı arasındaki ilişki, yaşlı nüfusun işgücü piyasasına sağladığı önemli katkılarla güçlenebilir. Yaşlı bireylerin deneyim, bilgi birikimi ve ekonomik faaliyetleri, bireysel refah ve ekonomik büyümenin önemli bir unsuru haline gelebilir. Bu ilişkiyi destekleyen politikalar ve programlar, yaşlı bireylerin işgücünde aktif kalmalarını teşvik ederek gümüş ekonomisinin sürdürülebilirliğini sağlayabilir.

4. Bilgi İletişim Teknolojileri ve Gümüş Ekonomi:

Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve özellikle internetin sunduğu olanaklara dayanan dijitalleşme, gümüş ekonominin tüm sektörlerine dokunan umut verici gelişim alanlarından biridir (Jiménez vd, 2021: 22). Bilgi iletişim teknolojilerinin gümüş ekonomisine katkıları şunlardır: Dijital sağlık uygulamaları ve uzaktan izleme sistemleri ile yaş

bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırır. Akıllı ev sistemleri, robotik ve ev otomasyonu, yaşlıların bağımsız yaşamaları, güvenliğini ve konforunu artırır. Bilgi iletişim teknolojileri, yaşlı bireylerin sosyal katılımlarına, aile ve arkadaşları ile iletişimlerine imkan verir. Özellikle pandemi sonrası, digital araçlar da yaşlılar için sosyal hayatlarının bir parçası haline gelmiştir. Bu bireylerin dijital bankacılık hizmetleri aracılığıyla finansal işlemleri kolaylaştırır. Yaşlı bireylere çevrimiçi eğitim fırsatları sunulabilir. Yeni iş modellerinin doğmasına yol açabilir (sağlık teknolojileri, dijital platform ekonomisi gibi).

Şekil 4. Yaşlı Nüfusun Son Üç Ay İçinde İnternet Kullanım Oranı (%) (2004-2023)

Kaynak: TÜİK (2024d), Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması.

Şekil 4'e göre Türkiye'de yaşlı nüfusun internet kullanımı, özellikle pandemi sonrası giderek artmıştır. Yaşlı nüfusun 2004 yılında internet kullanımı yaklaşık %1'ken, 2023 yılında bu oran %40'a yükselmiştir. Görüldüğü gibi, Türkiye'de bilgi iletişim teknolojileri, gümüş ekonomi kapsamında hem yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artıran bir araç hem de ekonomik büyüme ve inovasyon için yeni pazarlar sunan itici bir güç olarak değerlendirilebilir. Böylece, yaşlılar sağlık, sosyal katılım ve bağımsızlık ihtiyaçlarını karşılayarak, daha aktif ve etkin bir şekilde topluma ve ekonomiye katılabileceklerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Demografik değişim sonucunda yaşlanan bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan “Gümüş Ekonomi”, yaşlanmanın getirdiği fırsatları ele almaktadır. Küresel dünyada giderek artan yaşlanma olgusu, yaşlı bireylerin ekonomiye yön verebilecek güçlü bir kitleyi oluşturduğu ve önemli bir tüketim potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Yaşlanmayı bir sorun olarak görmek yerine fırsata dönüştüren gümüş ekonominin, ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağlayacağı açıktır. Bu nedenle, her ülkenin kendi ekonomik, sosyal ve demografik dinamiklerine göre gümüş ekonominin boyutunu belirlemesi kritik bir öneme sahiptir.

Gümüş ekonominin ülkelerin ekonomik büyümesindeki rolü iki açıdan önemlidir: Birincisi; ülke politika yapımcılarının, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini, refah seviyesini ve toplumsal katılımını artırmak amacıyla yeni ürün ve hizmetlerin piyasaya sunumunu sağlaması, ikincisi; politika yapımcılarının bu ürün ve hizmetlerin yaygınlaştırılmasını nasıl destekleyecekleridir. Bu kapsamda, sürdürülebilir kalkınma bakımından yaşlı nüfusun sosyal ve ekonomik yükünün avantaja çevrilmesi, sorunların çözüm maliyetinin artmaması ve toplumsal ilişkilerin zarar görmemesi oldukça önemlidir. Bugünün ve geleceğin yaşlı bireylerini kapsayan yatırım ve politikaların yapılması, yaşlanan nüfusun refah ve kalkınmasında kilit rol oynayacaktır (On Birinci Kalkınma Planı, 2018).

Avrupa Birliği, OECD, ILO ve WEF gibi birçok uluslararası kuruluş, gümüş ekonominin fırsat ve zorluklarına yönelik alınması gereken politika önerilerine⁵ yer vermiştir. Bu öneriler özetlenecek olursa (Avrupa Komisyonu, 2015; OECD, 2019, Karakaya 2020); aktif yaşlanmayı destekleyen politikalar

⁵ Türkiye’nin yaşlanma ile ilgili politikaların oluşturulmasına yönelik ayrıntılı çözüm önerileri için WEF (2016), On Birinci Kalkınma Planı (2018), ILO ve OECD (2019) incelenebilir.

uygulamak, sağlık ve bakım hizmetlerini iyileştirmek ve bu hizmetlere kolay erişim sağlamak, bilgi iletişim teknolojilerinin yaşlı bakımında etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve buna yönelik teknoloji okuryazarlığı eğitimi ve teşvikin sunulması, yaşlı nüfusun bakım iş gücünün oluşturmak ve desteklemek, emeklilik reformları gerçekleştirmek, yaşlı bireylerin bağımsız yaşamlarını sağlayan teknolojik ürün ve hizmetleri geliştirmek (yaşlı dostu kentler, akıllı evler, sürücüsüz araçlar ve robotik bakım hizmetleri) ve yaşlı nüfusun işgücü piyasasında kalmasını teşvik eden önlemler almaktır.

G20 ülkeleri tarafından 2015 yılında düzenlenen “Gümüş Ekonomi ve Aktif Yaşlanma Çalıştayı” sonrası “Gümüş Ekonomi İlkeleri” gümüş ekonomi için en önemli politika belgelerinden biridir. Çalıştayda, politikaların kapsayıcı olması ve ayrımcılığı önleyici özelliklerin taşınması gerektiği vurgulanmıştır. Ele alınan politika önerileri yukarıdakilerle benzerlik gösterse de, farklı olan bazı politikalar şunlardır (2015 G20 Antalya Summit): Yaşlıların topluma entegre edilmesi gerekliliği, gümüş ekonomisinin fırsatlarından KOBİ’lerin de yararlanması ve yerel, ulusal, uluslararası siyasi ve kurumsal gündemlerle uyumunun sağlanması, dijital ürün ve hizmetlerin yaş ayrımı gözetmeksizin üretilmesi, yaşlı nüfusun değişen ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hayat boyu öğrenmenin teşvik edilmesi, gümüş ekonomiye yönelik politikalar geliştirilirken, kamu, özel sektör, sivil toplum ve yaşlı temsilcilerin aktif katılımının sağlanması gerektiği üzerinde önemle durulmuştur.

KAYNAKÇA

- 2015 G20 Antalya Summit (2015). Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2024, <https://g20.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ek-6.pdf>.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). 2020 Yılı Yaşlı Nüfus İstatistik Bülteni, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Müdürlüğü, https://www.aile.gov.tr/media/89041/yasli_nufus_istatistik_bulteni.pdf.
- Aslan, Ö., Gültekin, T. ve Irmak, H. S. (2023). Gümüş Ekonomi Üzerine SWOT Analizi, *Sosyal Güvençe Dergisi*, 23, 951-968, Doi: 10.21441/sosyalguvence.1326321.
- Avrupa Komisyonu- European Commission (2015). Growing The European Silver Economy. <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/silvereco.pdf>.
- Avrupa Komisyonu- European Commission (2018). Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, Worthington H., Simmonds P., Farla K. ve Varnai, P. , The Silver Economy: Final Report, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2759/685036>.
- Beblavý, M., S, Hudácková, D. Wiedenhofer, W. Haas, ve M. Fischer-Kowalski (2015). Green, Pink & Silver? The Future of Labour in Europe, 2, *Centre for European Policy Studies Brussels*.
- Colurcio, M.; Vigolo, V. ve Edvardsson, Bo, (2022). Fifty Years of Research on Silver Economy: A Bibliometric Analysis. *Sinergie Italian Journal of Management*, 40(3), 149-171, Doi:10.7433/s119.2022.07.

- Demirbilek, T. ve Öktem Özgür, A. (2017). Gümüş Ekonomi ve Aktif Yaşlanma Bağlamında Yaşlı İstihdamı. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(1), 14-28.
- Dünya Ekonomik Forumu - World Economic Forum (WEF) (2016). *The Silver Economy: How 21st-Century Longevity Can Create Markets and Drive Economic Growth*. Geneva: WEF.
- Dünya Sağlık Örgütü- World Health Organization (WHO) (2002). *Active Ageing a Policy Framework*. Erişim Tarihi: 17.02.2024, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/67215/1/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf.
- Eatock, D. (2015). *The Silver Economy Opportunities from Ageing. Briefing, European Parliamentary Research Service*.
- Erceg, A. ve Bojanic, I. B. (2017). *Silver Economy: Demographic Change and Economic Opportunity. İçinde Interdisciplinary Management Research*, Mayıs.
- Felix, J. (2016). *Silver Economy: Opportunities and Challenges to Brazil Adopt the European Union's Strategy, Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Doi: 10.1080/13511610.2016.1166937.
- Heinze, R. G., ve Naegele, G. (2009). *Silver Economy in Germany- More Than Only the Economic Factor: Old Age!*, *Geroblim*, 2(9), 37-52.
- IBERDROLA (2024), 14 Ağustos 2024, <https://www.iberdrola.com/innovation/silver-economy> adresinden erişilmiştir.
- ILO ve OECD. (2019). *New Job Opportunities in An Ageing Society. Paper prepared for the 1st Meeting of the G20 Employment Working Group*. Tokyo, Japan.

- Jiménez, C., Requejo, J., Foces, M., Okumura, M., Stampini, M. ve Castillo, A. (2021). Silver Economy: A Mapping of Actors and Trends in Latin America and the Caribbean, Inter-American Development Bank.
- Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). *Yaşlanma, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Kalkınma Bakanlığı, *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Karakaya, H. (2020). *Gümüş Ekonomi ve Aktif Yaşlanma Bağlamında İşkur'un Rolü ve Alınması Gereken Önlemler*. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.
- Klimczuk, A. (2012). Supporting the Development of Gerontechnology as Part of Silver Economy Building. *Journal of Interdisciplinary Research*, 2, 52-56.
- Kutlu Dönmez, Ö. ve Say Şahin, D. (2022). *Gümüş Ekonomi: Yaşlanan Dünya İçin Potansiyel Bir Güç*, 1. International Congress of Gerontology (konferans), 54-60.
- Laperche, Blandine, Sophie Boutillier, Faridah Djellal, Marc Ingham, Zeting Liu, Fabienne Picard, Sophie Reboud, Corinne Tanguy, ve Dimitri Uzunidis (2019). Innovating for Elderly People: The Development of Geront'innovations in the French Silver Economy, *Technology Analysis & Strategic Management*, 31(4), 462-476, Doi:10.1080/09537325.2018.1520975.
- OECD (2019). *Working Better with Age. Ageing and Employment Policies*, OECD Publishing, Paris.

- Oğlak, S. (2017). Yaşlı Bakımında Görünmeyen İşgücü: Aile Bakımı ve Ekonomik Değeri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 73-87.
- Podgórnai-Krzykacz, A; Przywojska, J. ve Warwas, I. (2020). Silver Economy as a Response to Demographic Challenges in Polish Regions: Realistic Strategy or Utopia?, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Doi:
- Population Reference Bureau (2024). *World Population Data*, <https://2024-wpds.prb.org/> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2023), *İstatistiklerle Yaşlılar 2023*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2024a). *Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080*. Sayı: 30567, 18.08.2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2018-2080-30567> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2024b). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri*, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2022-49676> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2024c). *Hanehalkı Yurt İçi Turizm*, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2024d). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki->

Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2024-53492 adresinden erişilmiştir.

United Nations-UN (2024). *Department of Economic and Social Affairs, Population Division*, <https://population.un.org/> adresinden erişilmiştir.

Yang, Heng-Li ve Shiang-Lin, L. (2019). The Reasons Why Elderly Mobile Users Adopt Ubiquitous Mobile Social Service. *Computers in Human Behavior* 93, 62-75. Doi:10. 1016/j.chb.2018.12.005.

Zhukovska, A., Dluhopolskyi, O., Zheliuk, T., Shushpanov, D., Brechko, O., Kryvokulska, N. ve Horiachko, K. (2021). “Silver Economy”: Analysis of world trends and forecast for Ukraine. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 24(7), 1-12.

Zsarnoczky, M. (2016a), *The New Hope for the EU- Silver Economy*, RSA Conference University of Graz, Graz.

Zsarnoczky, M. (2016b). Innovation Challenges of The Silver Economy. *Vadyba Journal of Management*, 28(1),105-109.

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI

Çetin ÜNEN¹

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet eşitliği, sadece bir insan hakları meselesi değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez bir unsurudur. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), toplumsal cinsiyet eşitliğini hem bir hedef (Hedef 5) olarak belirlemiş hem de diğer kalkınma amaçlarının gerçekleştirilmesi için kritik bir unsur olarak tanımlamıştır (Panda, 2019; UN, 2021). Türkiye de bu çerçevede, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yolunda çeşitli adımlar atmış, ulusal kalkınma stratejilerini SKA ile uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Ancak, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda hala yapısal engeller ve toplumsal normların etkisiyle çözülmesi gereken sorunlar mevcuttur (UNDP, 2020). Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili ilerlemeleri ve zorlukları incelemek, bu bağlamda SKA ile ilişkisini analiz etmektir.

1.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kavramının Tanımı

Toplumsal cinsiyet eşitliği, bireylerin cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalmaksızın eşit haklara, fırsatlara ve sorumluluklara sahip olmasını ifade eder. Bu eşitlik, sadece hukuki anlamda değil, ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda da kadınların ve erkeklerin eşit temsil edilmesini ve kaynaklara eşit

¹ Öğr. Gör. Dr. Kayseri Üniversitesi, Pınarbaşı Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cetin.unen@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9097-9088

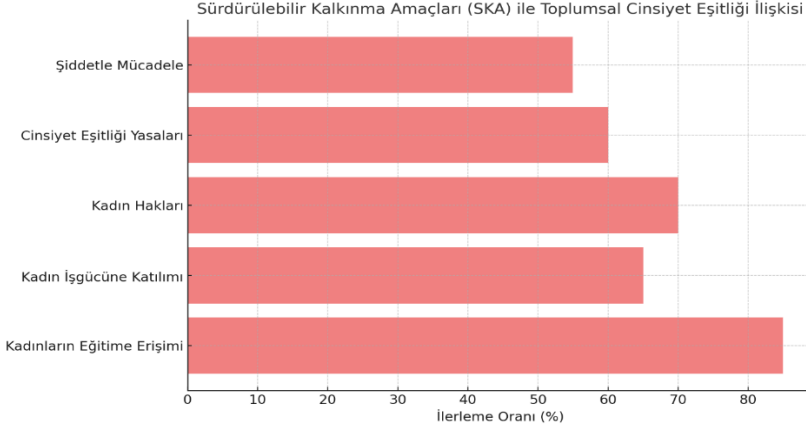
erişimini kapsar (Abendroth, 2014; WEF, 2021). Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların işgücü piyasasında eşit şartlarda yer alması, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi hedeflerle de desteklenmektedir. Ancak bu kavram, yalnızca kadınlara yönelik eşitlik talebini değil, tüm bireylerin cinsiyet temelli ayrımcılıktan korunmasını da içerir (UN Women, 2019; United Nations, t.y.).

1.2.Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İlişkisi

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına küresel bir çerçeve sunmaktadır. SKA 5, cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın sona erdirilmesi, kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesi, şiddetin önlenmesi gibi somut hedefler içermektedir (United Nations, 2021). Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliği (SKA 4), sağlık hizmetlerine erişim (SKA 3) ve ekonomik kalkınma (SKA 8) gibi diğer amaçların da başarılması için kritik öneme sahiptir. Türkiye, bu amaçlar doğrultusunda çeşitli ulusal stratejiler geliştirmiş ve uluslararası iş birliklerine katılım sağlamıştır. Ancak, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili bazı alanlarda, özellikle kadına yönelik şiddet ve işgücüne katılım konularında daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir (Toksöz vd., 2022; UNDP, 2020).

Bu çalışma, Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki durumunu, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile ilişkisi çerçevesinde analiz ederek bu alandaki fırsatları ve zorlukları değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Şekil 1. SKA ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Şekil 1, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki ilişkiyi beş ana başlık altında göstermektedir. Bunlar; kadınların eğitime erişimi, kadınların işgücüne katılımı, kadın hakları, cinsiyet eşitliği yasaları ve şiddetle mücadeledir. Grafik, bu alanlardaki ilerleme oranlarını değerlendirmekte ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına kaydedilen gelişmeleri ortaya koymaktadır.

Kadınların Eğitime Erişimi başlığı altında en yüksek ilerleme oranı (%85) görülmektedir. SKA kapsamında, eğitime erişimin artırılması için yapılan küresel ve yerel girişimler, özellikle kadınlar ve kız çocukları açısından büyük başarı sağlamıştır. Eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmek için kritik bir unsur olduğundan, bu alandaki başarı, cinsiyetler arasındaki fırsat eşitsizliklerinin azalmasına katkıda bulunmaktadır (Unesco, 2020).

Kadınların İşgücüne Katılımı oranı ise %65 seviyesinde kalmaktadır. Bu, kadınların ekonomik hayata katılımında kayda değer bir gelişmenin sağlandığını gösterse de işgücü piyasasında hâlâ önemli engellerin bulunduğu işaret etmektedir. Ücretsiz bakım yükümlülükleri, esnek olmayan çalışma koşulları ve

cinsiyet ayrımcılığı, kadınların işgücüne katılımını sınırlayan başlıca faktörlerdir (International Labour Organization (ILO), 2018).

Kadın Hakları başlığında %70’lik bir ilerleme oranı kaydedilmiştir. Bu oran, kadın hakları konusunda önemli bir mesafe alındığını ancak yasal düzenlemelerin tam anlamıyla uygulanmasında zorlukların devam ettiğini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların toplumsal hayatta karşılaştıkları ayrımcılık ve hak ihlalleri bu alanda daha fazla ilerlemeye ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır (United Nations, 2021).

Cinsiyet Eşitliği Yasaları ve Şiddetle Mücadele başlıklarında ise sırasıyla %60 ve %55 oranında ilerleme sağlanmıştır. Kadına yönelik şiddetle mücadelede yasal düzenlemelerin yapılmış olmasına rağmen, uygulama noktasında karşılaşılan zorluklar ve farkındalık eksikliği bu alandaki ilerlemeyi sınırlamaktadır. Şiddetle mücadelede daha etkili politikalar geliştirilmesi ve cinsiyet eşitliğine yönelik yasal reformların güçlendirilmesi gerekmektedir (United Nations, 2022).

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği ile SKA arasındaki ilişki, bu hedeflerin birbirini tamamladığını ve desteklediğini göstermektedir. Ancak, cinsiyet eşitliğinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için özellikle işgücü katılımı, şiddetle mücadele ve yasal düzenlemelerde daha fazla ilerleme kaydedilmelidir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Küresel Perspektifler

Toplumsal cinsiyet eşitliği, küresel ölçekte uzun yıllardır tartışılan ve sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından biri olarak kabul edilen bir kavramdır. Birleşmiş Milletler’ in 1948’de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde, kadın ve

erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ifade edilmiş, bu belge küresel anlamda toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin temelini oluşturmuştur (United Nations, 2021). Özellikle 1995 yılında düzenlenen Pekin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli bir dönüm noktası olmuş ve birçok ülke bu hedef doğrultusunda politikalarını geliştirme yoluna gitmiştir (UN Women, 2019).

Toplumsal cinsiyet eşitliği sadece kadınların sosyal, ekonomik ve politik alanlardaki fırsat eşitliğini kapsamamakta; aynı zamanda cinsiyet temelli ayrımcılığı, cinsiyetçi söylemleri ve şiddeti ortadan kaldırmayı da hedeflemektedir. Kadınların işgücüne katılımı, eğitimde fırsat eşitliği ve siyasetteki temsili, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kritik alanlar olarak öne çıkmaktadır (WEF, 2021). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi, sadece bir kadın hakları hareketi olmaktan çıkarak, tüm bireylerin fırsat eşitliği elde edebildiği bir toplumsal dönüşümü hedeflemektedir.

2.2.Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tarihçesi ve Politikaları

Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda köklü bir geçmişe sahip olup, kadınların haklarını elde etmeleri yönünde erken dönemden itibaren adımlar atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, kadınların toplumda eşit bireyler olarak yer alması gerektiğini vurgulamış ve 1930’lu yıllarda kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Arıg, t.y.). Ancak, bu erken dönem kazanımlarına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda Türkiye’de hala ciddi yapısal sorunlar bulunmaktadır.

Son yıllarda Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliği politikasını uluslararası normlarla uyumlu hale getirme çabasına girmiştir. Özellikle 2011 yılında imzalanan İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda önemli bir adım

olmuş, bu sözleşme çerçevesinde Türkiye, hukuki düzenlemelerini kadın haklarını koruma doğrultusunda şekillendirmiştir (Council of Europe, 2024; Gunes, 2021). Ancak, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili uygulamalarda, özellikle kırsal kesimlerde ve geleneksel toplumsal normların güçlü olduğu bölgelerde hâlâ büyük engeller bulunmaktadır (Kurtege Sefer, 2020).

2.3.Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ve Türkiye’nin Uyum Süreci

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve 2030 yılına kadar sürdürülebilir bir dünyayı hedefleyen 17 amaçtan oluşan küresel bir kalkınma planıdır. Bu amaçlar arasında toplumsal cinsiyet eşitliği, SKA 5 olarak bağımsız bir hedef şeklinde yer almakta ve kadınların toplumsal hayata tam ve eşit katılımını öngörmektedir (UNDP, 2015). Türkiye, bu hedeflere ulaşma sürecinde önemli adımlar atmış ve özellikle yasal düzenlemelerde bu amaçlara uyum sağlamayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, uygulama noktasında toplumsal normlar, ekonomik faktörler ve kültürel engeller Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmaktadır (UNDP, 2020).

Türkiye’nin SKA’lara uyum sürecinde karşılaştığı temel zorluklar arasında, kadınların işgücüne katılımındaki düşük oran, kadınların eğitim olanaklarına erişimdeki bölgesel farklılıklar ve kadına yönelik şiddetle mücadeledeki yetersizlikler bulunmaktadır. Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi hayatta daha güçlü bir şekilde yer alması büyük önem arz etmektedir. Kadın istihdamının artırılması konusunda, sivil toplum kuruluşlarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve özel sektörün iş birliği içerisinde uyguladığı

sosyal sorumluluk projeleri, kadınların ekonomik hayata katılımını ve güçlenmesini destekleyerek sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Arkan & Murat, 2021; Karaca & Kocabaş, 2011; Özen Atabey, 2019; Yesil & Balci Karaboga, 2021).

3. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ KONUSUNDA ELDE EDİLEN BAŞARILAR

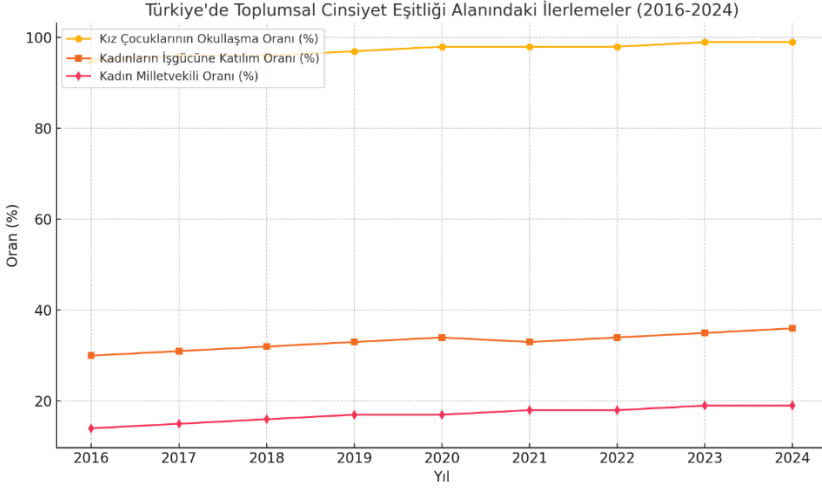
3.1.Eğitim ve Sağlık Alanındaki İlerlemeler

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda son yıllarda eğitim ve sağlık alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Eğitim, kadınların toplumsal hayata tam katılımını sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye, özellikle kız çocuklarının eğitime erişimini artırmak amacıyla birçok ulusal ve uluslararası projeyi hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, "Haydi Kızlar Okula" kampanyası gibi projelerle, kırsal bölgelerde yaşayan kız çocuklarının eğitim olanaklarına erişimi büyük ölçüde iyileştirilmiştir (Unicef, 2005). Türkiye’de ilköğretimde okullaşma oranı, özellikle kız çocukları için son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. 2000’li yılların başında %87 olan kız çocuklarının okullaşma oranı, 2020’lerde %98’e yükselmiştir (T.C Milli Eğitim Bakanlığı, n.d.).

Sağlık alanında da kadınlara yönelik önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Anne sağlığı ve çocuk sağlığı hizmetlerinin iyileştirilmesi, doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetlerine erişimin artırılması gibi uygulamalar sayesinde Türkiye’de anne ölüm oranı büyük ölçüde düşmüştür. 2000 yılında 100.000 doğumda 70 olan anne ölüm oranı, 2020 yılında 17’ye düşmüştür (Elkin, 2019; Türkiye İstatistik Kurumu, 2021). Ayrıca, doğumda kadınlara sağlanan sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli bir

adım attığını göstermektedir. Bununla birlikte, kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki sağlık hizmetlerine erişim farkı hâlâ çözülmesi gereken bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil 2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Alanındaki İlerlemeler

Şekil 2’de Türkiye’de 2016-2024 yılları arasında kız çocuklarının okullaşma oranı, kadınların işgücüne katılım oranı ve kadın milletvekili oranındaki değişimler gösterilmiştir. Bu grafik, toplumsal cinsiyet eşitliği alanında kaydedilen ilerlemeleri özetlemektedir. İlerlemeler özellikle eğitim ve siyasi temsilde gözlemlenirken, işgücüne katılım da artışlar görülmektedir.

3.2.İşgücüne Katılım ve Ekonomik Güçlenme

Kadınların ekonomik hayata katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında en önemli göstergelerden biridir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı, 2000’li yılların başında %23 seviyelerinde iken, bu oran 2020’lerde %34’e yükselmiştir (Arkan & Murat, 2021). Bu artış, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanması açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Türkiye, kadınların işgücü piyasasına katılımını artırmak için teşvik politikaları uygulamaktadır. Özellikle kadın girişimciliğini destekleyen programlar, kadınların ekonomik

hayatta daha fazla yer almalarını sağlamaya yönelik olumlu adımlar arasında yer almaktadır (Çinkir, 2020).

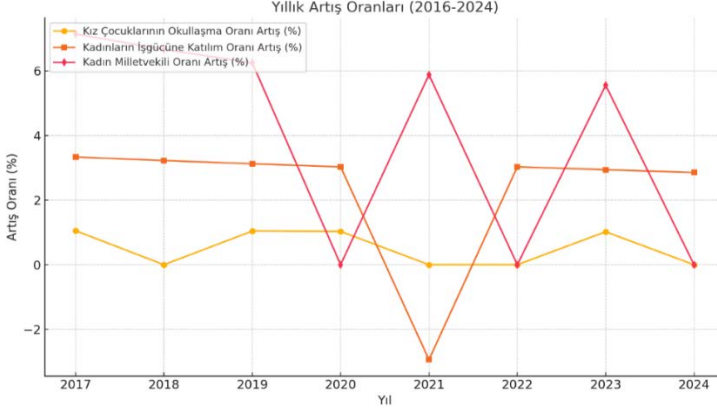
Bununla birlikte, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı, hala erkeklerin çok gerisindedir. Ayrıca, kadınlar genellikle düşük ücretli ve güvencesiz işlerde istihdam edilmektedir. Kadınların işgücüne katılımını etkileyen diğer bir faktör de bakım yükümlülükleridir. Türkiye’de, kadınların ücretsiz bakım ve ev içi işlere ayırdığı zaman, erkeklerden üç kat daha fazladır (Aksoy, Felek, Yayla, & Çeviş, 2019). Bu durum, kadınların ekonomik fırsatlara eşit şekilde erişmesini zorlaştırmaktadır. Çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve iş-aile dengesi sağlayan politikaların geliştirilmesi, kadınların işgücüne katılımını artırmada önemli bir etken olacaktır.

3.3.Kadınların Siyasi Temsiliyeti

Türkiye’de kadınların siyasi temsiliyeti, toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşılması açısından kritik öneme sahiptir. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, Türkiye’de kadınların siyasette yer almasının önünü açmıştır. Ancak, kadınların siyasal alandaki temsiliyeti uzun yıllar düşük seviyelerde kalmıştır. 2000’li yıllardan itibaren bu alanda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. 2020 yılı itibarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki kadın milletvekili oranı %17’ye yükselmiştir (Undp, n.d.).

Bununla birlikte, bu oran hala küresel ortalamanın altındadır ve kadınların karar alma mekanizmalarındaki temsili sınırlıdır. Kadınların yerel yönetimlerdeki temsiliyeti de benzer şekilde düşüktür. Belediye başkanlıkları ve yerel meclislerde kadın oranı %10’un altındadır (WEF, 2021). Kadınların siyasal temsiliyetinin artırılması, sadece kota uygulamalarıyla değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen politikalarla mümkün olacaktır.

Şekil 3. Okullaşma, İşgücüne Katılım ve Milletvekili Artış Oranları

4. KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR VE ENGELLER

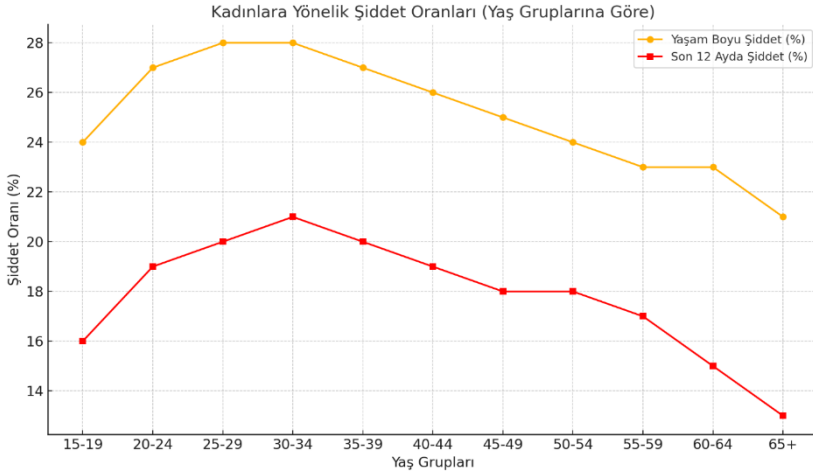
4.1. Toplumsal Normlar ve Geleneksel Rollerin Etkisi

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda en büyük engellerden biri, köklü toplumsal normlar ve geleneksel cinsiyet rolleri olmaya devam etmektedir. Kadınların genellikle ev içi rollerle sınırlandırılması ve erkeklerin ekonomik üretkenlik merkezinde görülmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önündeki en büyük yapısal engellerden biridir (Dedeoglu, 2012). Özellikle kırsal kesimlerde, kadınların eğitim ve işgücü piyasasına katılımı, kültürel normlar nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Bu normlar, kadınların toplumsal yaşama ve kararlara eşit şekilde katılımını engellemektedir. Bu tür geleneksel normlar, kadınların eğitim ve iş gücüne katılımının artmasına rağmen, kadınların gerçek anlamda toplumsal cinsiyet eşitliğini yaşamalarını zorlaştırmaktadır.

4.2.Kadınlara Yönelik Şiddet ve Hukuki Düzenlemelerin Yeterliliği

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önündeki en büyük zorluklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de, 2011 yılında imzalanan ve kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik hukuki düzenlemeleri içeren İstanbul Sözleşmesi, bu alanda önemli bir adım olmuştur. Ancak, 2021 yılında Türkiye’nin bu sözleşmeden çekilmesi, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde hukuki düzenlemelerin yeterliliği ve etkinliği konusunda endişelere yol açmıştır (Genç, 2021). 2020 yılı itibarıyla Türkiye’de kadınların %38’i yaşamları boyunca fiziksel ya da cinsel şiddete maruz kalmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021). Şiddetle mücadelede hukuki altyapının güçlendirilmesi, farkındalığın artırılması ve mağdurların korunması için daha etkin politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Şekil 4. Kadınlara Yönelik Şiddet Oranları

Şekil 4’ de gösterildiği üzere kadınların farklı yaş gruplarında partner şiddetine maruz kalma oranlarını iki farklı ölçütle değerlendirmektedir. Bu ölçütler yaşam boyu şiddet ve son 12 ayda şiddettir. Kadınların partnerleri tarafından yaşam

boyu şiddete maruz kalma oranlarının, genç yaşlardan itibaren (15-19 yaş) nispeten yüksek olduğunu (%24) ve 25-34 yaş aralığında zirveye ulaştığını (%28) göstermektedir. Bu yaş grubundan sonra, oranlar hafif bir düşüş göstererek ileri yaş gruplarında (%21) azalmaktadır. Bu eğilim, şiddet olaylarının yoğunlukla genç ve orta yaş kadınları etkilediğini, yaş ilerledikçe şiddet maruziyetinin azaldığını göstermektedir.

Son 12 ayda partner şiddetine maruz kalma oranları incelendiğinde, benzer bir eğilim görülmektedir. 20-34 yaş aralığında en yüksek oranlara ulaşan bu şiddet türü, %21 seviyesine kadar yükselmektedir. İleri yaş gruplarında ise partner şiddetine maruz kalma oranları %13'e kadar düşmektedir. Bu durum, özellikle genç ve orta yaş grubundaki kadınların partner şiddetine daha fazla maruz kaldığını, ancak yaş ilerledikçe bu şiddetin azaldığını ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında yaş gruplarına yönelik farkındalık yaratılması gerektiğini göstermektedir. Kadına yönelik şiddetle mücadelede genç ve orta yaş grubundaki kadınların hedef alınması, şiddetin önlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, yaşlı kadınların maruz kaldığı şiddet türlerinin de göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

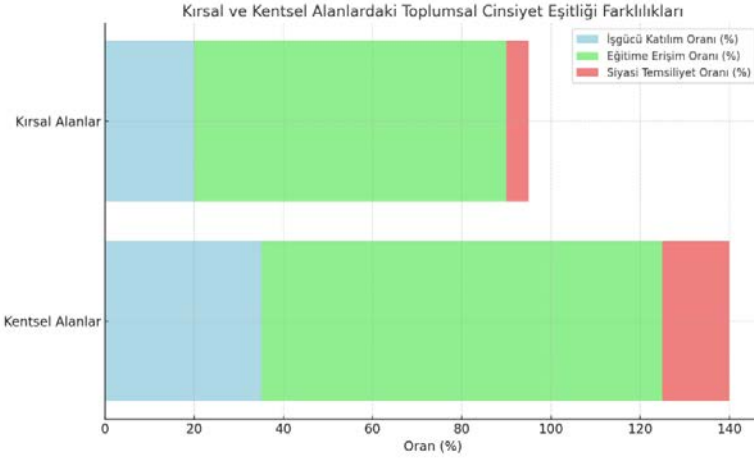
Bu eğilimler, Türkiye'deki toplumsal cinsiyet eşitliği hedefleri doğrultusunda, şiddetin önlenmesi ve kadınların korunması için kapsamlı politikaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

4.3.Kırsal ve Kentsel Alanlardaki Farklılıklar

Kırsal ve kentsel alanlar arasında kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği deneyimlerinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kırsal alanlarda kadınlar, geleneksel rollerin daha baskın olduğu, eğitim ve iş imkanlarının sınırlı olduğu bir ortamda yaşamaktadırlar. Bu durum, kırsal kesimde yaşayan

kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla zorluk yaşamasına neden olmaktadır (Kutsmus & Kovalchuk, 2020). Kentsel alanlarda ise kadınların işgücü piyasasına katılımı ve eğitim fırsatlarına erişimi daha yüksek olmakla birlikte, cinsiyet temelli ayrımcılık ve iş-aile dengesini kurmada yaşanan zorluklar devam etmektedir. Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki bu eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerinin başarılması için kritik önem taşımaktadır.

Şekil 5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Farklılıkları

Şekil 5 kırsal ve kentsel alanlar arasındaki toplumsal cinsiyet eşitliği farklılıklarını işgücü katılımı, eğitime erişim ve siyasi temsiliyet oranları açısından karşılaştırmaktadır. Kentsel alanlarda kadınların toplumsal hayata katılımının kırsal alanlara kıyasla daha yüksek olduğunu açıkça göstermektedir.

Öncelikle, kentsel alanlarda kadınların işgücüne katılım oranı %35 iken, kırsal alanlarda bu oran %20 seviyesindedir. Bu fark, kentsel alanlardaki ekonomik olanakların daha geniş ve erişilebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimlerde ise, kadınların ev içi rollerle sınırlandırılması ve geleneksel toplumsal normlar, işgücüne katılımın düşük olmasına neden olmaktadır (UN Women, 2019).

Eğitime erişim oranlarında da benzer bir farklılık gözlenmektedir. Kentsel bölgelerde kadınların eğitime erişim oranı %90 iken, kırsal alanlarda bu oran %70'e düşmektedir. Eğitim olanaklarına erişim, kentsel alanlarda daha fazla olmasına rağmen kırsal kesimlerde bu fırsatlar sınırlı kalmaktadır. Eğitimdeki bu farklılıklar, kırsal alanlardaki altyapı eksiklikleri ve geleneksel toplumsal yapıların etkisini yansıtmaktadır (Unicef, 2020).

Siyasi temsiliyet açısından bakıldığında, kentsel alanlarda kadınların siyasi temsiliyeti %15 oranında iken, kırsal alanlarda bu oran %5 ile sınırlıdır. Kadınların karar alma mekanizmalarındaki temsil oranının kırsal bölgelerde düşük olması, bu bölgelerdeki geleneksel normlar ve kadınların toplumsal rollerinin sınırlandırılması ile ilişkilendirilebilir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021).

Sonuç olarak, kırsal ve kentsel alanlar arasında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farkların giderilmesi, kırsal alanlarda yaşayan kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasi hayata katılımlarının artırılması için özel politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir. Kadınların kırsal kesimlerde eğitime ve işgücü piyasasına erişimlerinin iyileştirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik atılacak en önemli adımlardan biridir.

5. TÜRKİYE’NİN GELECEĞİ: TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNİ GÜÇLENDİRME

5.1.Politikalar ve Stratejilerin Güçlendirilmesi

Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği alanında kaydettiği ilerlemelere rağmen, gelecekte bu eşitliği daha da güçlendirmek için politikaların ve stratejilerin yenilenmesi gerekmektedir. İlk adım olarak, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi alanda daha

güçlü bir şekilde yer almasını sağlayacak kapsamlı ve sürdürülebilir politikaların uygulanması kritik öneme sahiptir. Mevcut politikalar gözden geçirilmeli ve özellikle kadınların işgücüne katılımını artırmak, cinsiyet eşitliği farkındalığını artırmak ve kadınlara yönelik şiddeti önlemek amacıyla daha etkin uygulamalar geliştirilmelidir.

Bunun yanı sıra, kadınların ekonomik hayata daha fazla katılımını sağlayacak programlar geliştirilerek iş-aile dengesi kurulmasına destek verilmelidir. Çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kadınların işgücüne katılımını artırmada önemli bir strateji olacaktır (International Labour Organization (ILO), 2018). Aynı zamanda, kadın girişimciliğini teşvik eden programlar genişletilerek kadınların iş kurma ve ekonomik bağımsızlık elde etme olanakları artırılmalıdır.

5.2. Toplumsal Farkındalık ve Eğitimin Artırılması

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için sadece hukuki düzenlemeler ve politikalar yeterli değildir; toplumun tüm kesimlerinde farkındalığın artırılması da büyük önem taşır. Bu amaçla, eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen içeriklerin müfredata entegre edilmesi gerekmektedir. Öğrencilere erken yaşlardan itibaren cinsiyet eşitliği, kadın hakları ve ayrımcılık gibi konularda eğitim verilmesi, gelecekte eşitlikçi bir toplum inşa edilmesine katkı sağlayacaktır (Unesco, 2020).

Medya da bu farkındalığı artırmada önemli bir araçtır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden kampanyalar, kadınların toplumdaki rolünü güçlendiren olumlu modellerin medya aracılığıyla yaygınlaştırılması toplumsal normların dönüşümünde etkili olacaktır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınlar için farkındalık kampanyaları, onların sosyal ve ekonomik fırsatlara erişimini artıracaktır.

5.3.Uluslararası İş birlikleri ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Uyum

Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki gelişimini sürdürebilmesi, uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile uyumlu politikalar geliştirmesine bağlıdır. SKA 5'in hedeflerine ulaşmak, Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda küresel standartlarla uyum sağlamasını gerektirmektedir (United Nations, 2021). Türkiye, uluslararası kuruluşlarla iş birliğini artırarak, kadınların ekonomik ve sosyal yaşamda daha fazla yer almasını teşvik eden projelere yatırım yapabilir.

Özellikle Avrupa Birliği (AB) ile iş birliği çerçevesinde geliştirilen kadın haklarına yönelik projeler, Türkiye'nin bu alandaki hedeflerine ulaşmasını hızlandırabilir. Uluslararası fonlar, kadınların güçlendirilmesi için çeşitli projelerin hayata geçirilmesine katkı sağlayabilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin uluslararası platformlarda kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda liderlik rolü üstlenmesi, bölgesel iş birliklerini de güçlendirebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1.Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yönünde Atacağı Adımlar

Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiş olsa da sürdürülebilir kalkınma hedeflerine tam anlamıyla ulaşabilmek için daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir. Eğitimde ve sağlık alanında sağlanan iyileşmeler, kadınların toplumsal hayata katılımını güçlendirmek adına atılan adımların olumlu sonuçlarını göstermektedir. Kız çocuklarının okullaşma oranının artışı ve anne ölüm oranlarının düşüşü, bu başarıların somut örneklerindendir. Ancak, kadınların işgücü

piyasasına katılımı, karar alma mekanizmalarındaki temsiliyeti ve şiddetle mücadele gibi alanlarda daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir.

Kadınların ekonomik hayata daha fazla entegre olmasını sağlamak için iş-aile dengesi sağlayacak politikalar ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, işgücü katılımını artırabilir. Bunun yanı sıra, siyasi temsiliyetin artırılması, karar alma süreçlerine kadınların daha fazla dahil olmasını sağlayacaktır. Ayrıca, kadına yönelik şiddetle mücadeleye yönelik hukuki düzenlemelerin güçlendirilmesi ve toplum genelinde farkındalığın artırılması, Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmasında kritik öneme sahiptir.

6.2.Geleceğe Yönelik Çıkarımlar ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İçin Öneriler

Toplumsal cinsiyet eşitliği, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının başarılması için vazgeçilmez bir unsurdur. Türkiye, SKA 5'e uygun olarak kadınların güçlendirilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikalarını daha da geliştirmelidir. Bunun yanı sıra, uluslararası iş birlikleri çerçevesinde geliştirilecek projeler, Türkiye'nin bu alandaki hedeflerine ulaşmasını hızlandırabilir.

Öneriler şu şekilde özetlenebilir:

Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Güçlendirilmesi: Kız çocuklarının eğitime yönelik projeler devam ettirilmeli ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen müfredat programları yaygınlaştırılmalıdır.

Kadınların Ekonomik Güçlenmesinin Desteklenmesi: Kadınların işgücüne katılımını artıracak teşvikler ve iş-aile dengesi sağlayacak politikalar geliştirilmelidir.

Siyasette Kadın Temsiliyetinin Artırılması: Kadınların siyasi karar alma süreçlerine katılımı artırılmalı ve bu yönde kota uygulamaları gibi teşvik edici politikalar gözden geçirilmelidir.

Şiddetle Mücadele: Kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik hukuki düzenlemeler güçlendirilmeli ve farkındalık kampanyaları artırılmalıdır.

Uluslararası İşbirliklerinin Güçlendirilmesi: Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında uluslararası iş birlikleri ve fonlar aracılığıyla projeler geliştirilmelidir.

Bu adımlar, Türkiye'nin hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda ilerlemesini sağlayacaktır. Geleceğe yönelik politikalar, toplumun her kesimini kapsamalı ve eşitlik ilkesine dayalı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N., & Çeviş, İ. (2019). Türkiye’ De Kadın İstihdamı Ve Etkileyen Faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 146–163. <https://doi.org/10.11611/yead.594124>
- Arkan, N., & Murat, G. (2021). Çalışma Hayatında Kadınlara Yönelik Sosyal Koruma. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 175–194. <https://doi.org/10.32331/sgd.952575>
- Çinkir, S. (2020). Sustainable development through lifelong learning: A good practice about women entrepreneurship from Turkey. *Andragoske Studije*, (2), 201–220. <https://doi.org/10.5937/AndStud2002201C>
- Council of Europe. (2024). Action against violence against women and domestic violence Istanbul Convention. Retrieved October 6, 2024, from Democracy and Human Dignity website: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention>
- Dedeoglu, S. (2012). Equality, Protection or Discrimination: Gender Equality Policies in Turkey. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 19(2), 269–290. <https://doi.org/10.1093/sp/jxs004>
- Elkin, N. (2019). The Importance Of Newborn Screening Programs. *International Journal of Family, Child and Education*, (17), 0–0. <https://doi.org/10.17359/ACED.2019.17.2>
- Genç, K. (2021). Turkey withdraws from treaty on violence against women. *The Lancet*, 397(10283), 1433–1434. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00837-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00837-0)
- Gunes, A. (2021). Legal Implications of Turkey’s Accessions to the Istanbul Convention by Enacting and Refining Its Laws on Violence Against Women. *Women & Criminal*

Justice, 31(3), 210–224.
<https://doi.org/10.1080/08974454.2019.1697792>

International Labour Organization (ILO). (2018). Women at Work: Trends 2016. Geneva: International Labour Organization. In *Economist* (Vol. 401). Retrieved from <https://www.ilo.org/publications/women-work-trends-2016-summary>

Karaca, N. G., & Kocabaş, F. (2011). The Position of Women in Social and Economic Life: A Comparison between the EU and Turkey. *Eurasian Economic Review*, 1(1), 66–94. <https://doi.org/10.14208/BF03353825>

Kurtege Sefer, B. (2020). A gender- and class-sensitive explanatory model for rural women entrepreneurship in Turkey. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 12(2), 191–210. <https://doi.org/10.1108/IJGE-07-2019-0113>

Kutsmus, N., & Kovalchuk, O. (2020). Gender Challenges For Rural Development Policy. *Rural Development 2019*, 2019(1), 419–423. <https://doi.org/10.15544/RD.2019.030>

Özen Atabey, A. (2019). Kadın İstihdamını Arttırmaya Yönelik Sosyal Sorumluluk Projelerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü. *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6(44), 3761–3772. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1584>

T.C Milli Eğitim Bakanlığı. (n.d.). Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2019-2020. Retrieved October 6, 2024, from https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=396

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). TÜİK Kurumsal. Retrieved October 6, 2024, from Türkiye İstatistik Kurumu website:

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Birth-Statistics-2022-49673&dil=2>

- UN Women. (2019). In focus: Women and the Sustainable Development Goals (SDGs) | UN Women – Headquarters. 2019, p. 24. Retrieved from <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/women-and-the-sdgs>
- UNDP. (n.d.). Kadınlar lider olarak parlıyor, ancak kamu hizmetinin üst düzeyinde yer almamaları, küresel salgından toparlanmayı tehdit ediyor | United Nations Development Programme. Retrieved October 6, 2024, from <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/kadinlar-lider-olarak-parliyor-ancak-kamu-hizmetinin-ust-duzeyinde-yer-almamalari-kuresel-salgindan-toparlanmayi-tehdit-ediyor>
- UNDP. (n.d.). Yıllık Rapor 2014-2015 | United Nations Development Programme. Retrieved October 6, 2024, from <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/yillik-rapor-2014-2015>
- Unesco. (2020). *Global Education Monitoring Report – Gender Report: A new generation: 25 years of efforts for gender equality in education*. <https://doi.org/10.54676/IBSP9880>
- Unicef. (2005). *Come on girls, let's go to school project*.
- Unicef. (2020). Every child learns. Every child succeeds . *Global Annual Results Report 2020*, 118. Retrieved from <https://www.unicef.org/media/102271/file/Global-annual-results-report-2020-goal-area-2.pdf>
- WEF. (2021). Global Gender Gap Report 2021 | World Economic Forum. Retrieved October 6, 2024, from World Economic Forum website:

<https://www.weforum.org/publications/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality/>

Yesil, A., & Balci Karaboga, F. A. (2021). Gender Equality Awareness among Middle School Students. *Journal of Qualitative Research in Education*, 21(28). <https://doi.org/10.14689/enad.28.3>

ENERGY CONSUMPTION AND CO2 EMISSIONS: THE CASE OF INDONESIA ON THE PATH TO SUSTAINABLE GROWTH

Elif KOÇAK¹

1. INTRODUCTION

Today, energy consumption has become an indispensable part of economic development and prosperity, and is one of the most critical resources for the global economy. However, the rapid increase in energy demand creates major problems in terms of environmental sustainability. In particular, the intensive use of fossil fuels in energy production and consumption is the main source of carbon dioxide (CO₂) emissions released into the atmosphere, which deepens the climate change problem (Sadorsky, 2014). The relationship between energy consumption and CO₂ emissions has become an important issue to be examined not only globally but also regionally and nationally. In this context, developing countries with growing economies are struggling to establish a balance between economic growth and environmental sustainability (Khan et al., 2019). Indonesia is one of the countries that provides an important example of this process.

The relationship between energy consumption and CO₂ emissions is of great importance for both developed and developing countries. While developing countries increase their energy consumption to accelerate their economic development, developed countries are trying to direct their increasing energy

¹ Dr, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, esevimlioglu@outlook.com, 0000-0003-2662-6565.

needs to sustainable sources during the industrialization process (Apergis & Payne, 2009). In this context, it is frequently emphasized that the transition to low-carbon and renewable energy sources should be encouraged in order to reduce the environmental impacts of energy consumption. However, the fact that many countries are still dependent on fossil fuels for energy production makes it difficult to achieve sustainable development goals. When the existing literature is examined, the effects of energy consumption on CO₂ emissions have been frequently discussed: (Al-Mulali et al., 2013; Chen et al., 2016; Mirzaei & Bekri, 2017; Koçak, 2024; Kander, 2022; Yuan et al., 2014; Koçak, 2024; Gu et al., 2019; Zhang & Lin, 2012; Yin et al., 2015; Wang et al., 2016; Zhang & Zhang, 2021; Wang et al., 2016).

Indonesia's high reliance on coal for energy production contradicts global climate change goals. While the country has made emissions reduction commitments under the Paris Climate Agreement, significant structural changes are needed to meet these commitments. Indonesia's dependence on fossil fuels for energy production and industrial activities, particularly coal, keeps emissions at high levels (Febriyanti et al., 2023). However, Indonesia's economic growth targets could contribute to deepening environmental impacts by increasing energy demand. Indonesia's continued use of fossil fuels to meet its energy demand will not only increase CO₂ emissions but will also inevitably cause various environmental problems such as air pollution, water pollution and deforestation. This strong relationship between energy consumption and CO₂ emissions seriously impacts Indonesia's sustainable development journey.

This study will examine in detail the relationship between energy consumption and CO₂ emissions in Indonesia. In addition, the country's potential for transition to renewable energy sources and the impact of this transition on economic development will

be assessed. These challenges facing Indonesia have an important role not only at the national level but also in the fight against global climate change.

2. EMPIRICAL STRATEGY

2.1. Model, Data and Methodology

In this study examining the relationship between energy consumption and CO₂ emissions, the period between 1990 and 2014 was taken as basis for Indonesia. All data were obtained from WDI.

$$CO_t = \beta_0 + \beta_1 \ln EC_t + \beta_2 \ln GDP_t + \mu_t \quad (1)$$

In equation number 1, CO_t represents carbon emissions; EC_t energy consumption; GDP_t represents gross domestic product; μ_t represents the error term. All variables are used in logarithmic form. In the study, ADF unit root test and Johansen cointegration test were used for the unit root test. Finally, FMOLS-DOLS long-run coefficient estimators are used.

3. EMPIRICAL FINDINGS

While the ADF unit root test results showed that the series had a unit root in the level values, when the difference values of the series were examined, it was concluded that the series were stationary.

Table 1. ADF Unit Root Test

Level Values	t-statistic	Prob.
lnCO	-2.075040	0.2556
lnEC	-2.560998	0.1165
lnGDP	0.034754	0.9531
Difference Values	t-statistic	Prob.
dlnCO	-5.170000	0.0004***
dlnEC	-4.529432	0.0020***
dlnGDP	-3.489817	0.0178**

Note: ***, **, * indicate 1%, 5%, 10% significance level, respectively.

Table 2. Johansen Cointegration Test

Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**	Max. Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
45.67913	29.79707	0.0004***	29.48945	21.13162	0.0027***
16.18968	15.49471	0.0393**	15.88666	14.26460	0.0275**
0.303017	3.841466	0.5820	0.303017	3.841466	0.5820

Note: ***, **, * indicate 1%, 5%, 10% significance level, respectively.

It has been determined that there is a cointegration relationship between the variables for Indonesia. In this direction, the coefficient estimation stage can be started.

Table 3. Long-Term Coefficient Estimation Results

FMOLS			DOLS		
	Coefficient	Prob.		Coefficient	Prob.
EC	1.634360	0.0000***	EC	1.485135	0.0000***
GDP	0.069500	0.5304	GDP	1.087726	0.2965

Note: ***, **, * indicate 1%, 5%, 10% significance level, respectively.

The findings show that the effect of energy consumption on CO₂ emissions is positive and statistically significant, indicating that an increase in energy consumption directly increases CO₂ emissions. This indicates that energy consumption is largely based on fossil fuels and that more energy is used, releasing more carbon into the atmosphere. Increased energy consumption, especially if it is due to energy production based on fossil fuels, can lead to a significant increase in CO₂ emissions. In developing countries such as Indonesia, energy resources may be largely provided by fossil fuels such as coal, oil and natural gas. This means that increasing energy consumption directly increases CO₂ emissions. This finding indicates the need for environmental policies that emphasize energy efficiency and the transition to renewable energy sources. The fact that the effect of GDP on CO₂ emissions is positive but statistically insignificant indicates that there is no direct relationship between economic growth and environmental impacts or that this relationship is not

evident at a significant level. In addition, it may mean that the Indonesian economy is undergoing a structural transformation and is shifting to less carbon-intensive sectors. For example, the higher share of the services sector compared to industry may lead to CO₂ emissions not increasing rapidly despite GDP growth. This can also be explained by the environmental Kuznets curve hypothesis, which states that a clear relationship between CO₂ emissions and economic growth may not emerge until a country reaches a certain level of economic growth. Indonesia may not have reached this critical point yet, so the environmental impacts of growth have not been significantly observed.

4. CONCLUSIONS AND POLICY IMPLICATIONS

This study examines the impact of energy consumption on CO₂ emissions in Indonesia, revealing a significant and positive relationship between energy consumption and environmental pollution. The analysis results show that energy consumption increases CO₂ emissions. These results clearly demonstrate that energy production and consumption are largely based on fossil fuels, threatening environmental sustainability.

Indonesia's rapidly increasing energy demand supports economic growth, but it also comes with environmental costs. Increased greenhouse gas emissions could exacerbate the impacts of climate change and increase the country's vulnerability to climate change. Therefore, a more sustainable balance needs to be struck between energy consumption and the environment. These findings provide important recommendations for policymakers. Measures should be taken to increase energy efficiency and more investment should be made in renewable energy sources. In addition, environmental taxes and carbon pricing policies can be implemented to limit carbon emissions. In the long term, reducing dependence on fossil fuels and switching

to environmentally friendly energy solutions will contribute to Indonesia achieving both its economic and environmental goals.

The results show the importance of Indonesia investing in technologies that will increase energy efficiency. Reducing fossil fuel dependency can be achieved by switching to renewable energy sources. Greater use of resources such as solar, wind, geothermal and hydropower can mitigate the environmental impacts of energy production. Policies such as carbon pricing or environmental taxes could be considered to control rising emissions from energy consumption. Such taxes could guide energy-intensive industries toward environmentally friendly practices. Increasing energy demand in countries like Indonesia necessitates ensuring energy security. However, this must be consistent with environmental sustainability goals. Since the continued increase in energy consumption may lead to environmental disasters in the long term, it is vital that energy policies consider these two balances. In conclusion, the positive and significant impact of energy consumption on CO₂ emissions clearly demonstrates that Indonesia needs a transformation in energy policies. Environmental costs must be minimized while achieving economic growth and development goals. In this context, both the government and the private sector should focus on sustainable energy solutions.

REFERENCES

- Al-Mulali, U., Fereidouni, H. G., Lee, J. Y., & Sab, C. N. B. C. (2013). Exploring the relationship between urbanization, energy consumption, and CO₂ emission in MENA countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 23, 107-112.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2009). Energy consumption and economic growth: evidence from the Commonwealth of Independent States. *Energy Economics*, 31(5), 641-647.
- Chen, P. Y., Chen, S. T., Hsu, C. S., & Chen, C. C. (2016). Modeling the global relationships among economic growth, energy consumption and CO₂ emissions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 65, 420-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Febriyanti, A. H., Al Murtadho, S., & Almattushyva, Y. Not So Ambitious? Indonesia's Coal Dependence Amidst The Era of Energy Transition. *Global South Review*, 5(1), 47-61.
- Gu, W., Zhao, X., Yan, X., Wang, C., & Li, Q. (2019). Energy technological progress, energy consumption, and CO₂ emissions: empirical evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 236, 117666.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.
- Kander, A. (2002). Economic growth, energy consumption and CO₂ emissions in Sweden 1800-2000.

- Khan, M. K., Teng, J. Z., Khan, M. I., & Khan, M. O. (2019). Impact of globalization, economic factors and energy consumption on CO2 emissions in Pakistan. *Science of the total environment*, 688, 424-436.
- Koçak, E. (2024). Ekolojik Ekonomi Üzerine Üç Makale: AB Ülkelerinde Ekonomik Büyüme, Çevresel Regülasyonlar ve Teknolojik İnovasyon. Özgür Publications.
- Koçak, E. (2024). Yenilenebilir Enerjinin Ekolojik Ayak İzi Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(1), 256-265.
- Mirzaei, M., & Bekri, M. (2017). Energy consumption and CO2 emissions in Iran, 2025. *Environmental research*, 154, 345-351.
- Sadorsky, P. (2014). The effect of urbanization on CO2 emissions in emerging economies. *Energy economics*, 41, 147-153.
- Wang, Q., Zeng, Y. E., & Wu, B. W. (2016). Exploring the relationship between urbanization, energy consumption, and CO2 emissions in different provinces of China. *Renewable and sustainable energy reviews*, 54, 1563-1579.
- Wang, S., Li, Q., Fang, C., & Zhou, C. (2016). The relationship between economic growth, energy consumption, and CO2 emissions: Empirical evidence from China. *Science of the Total Environment*, 542, 360-371.
- Yin, X., Chen, W., Eom, J., Clarke, L. E., Kim, S. H., Patel, P. L., & Kyle, G. P. (2015). China's transportation energy consumption and CO2 emissions from a global perspective. *Energy Policy*, 82, 233-248.
- Yuan, J., Xu, Y., Hu, Z., Zhao, C., Xiong, M., & Guo, J. (2014). Peak energy consumption and CO2 emissions in China. *Energy Policy*, 68, 508-523.

- Zhang, C., & Lin, Y. (2012). Panel estimation for urbanization, energy consumption and CO2 emissions: A regional analysis in China. *Energy policy*, 49, 488-498.
- Zhang, J., & Zhang, Y. (2021). Tourism, economic growth, energy consumption, and CO2 emissions in China. *Tourism Economics*, 27(5), 1060-1080.

TÜRKİYE’DE UYGULANAN PARA POLİTİKALARININ MAKRO İHTİYATİ POLİTİKA ARAÇLARI İLE ETKİLEŞİMİ¹

Yağmur RENÇBER²

1. GİRİŞ

Dünya ekonomilerinde para politikalarının uygulanmasından birincil derecede sorumlu kuruluşlar olarak addedilen merkez bankaları, ekonominin karar alıcı mercii olarak ekonomik büyüme, fiyat istikrarı ve istihdamı artırma hedeflerine ulaşmak için faiz politikası, açık piyasa işlemleri, karşılıklar politikası araçları aracılığı ile makro iktisadın ana amaçlarına yönelik kontrol sağlamaktadırlar. Para politikalarının bütününe temsil eden bu bileşim, söz konusu amaçlara ek olarak paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini kontrol etmek üzere geliştirilen stratejileri ifade etmektedir (TCBM, 2024). Yıllar içinde gelişmiş ekonomilerin likidite bolluğunun yüksek faiz oranlarına sahip gelişmekte olan ekonomilere kısa vadeli sermaye akımlarını taşıması söz konusu ekonomilerin finansal kırılganlığını arttırmış, ülke para birimlerinin değerlenmesi üzerinde baskı oluşturmuş, bu durum ise ithalatlarını arttırarak reel ekonomilerini cari açık ve ödemeler dengesi sorunları ile kronikleşmiş bir iktisadi kırılganlık olarak karakterize etmiştir. 2008 küresel krizinin ardından da özellikle fiyat istikrarı temel hedefinin makroekonomik ve finansal istikrarı sağlamada yetersiz oluşunun kabul edilmesi (Hahm vd, 2012) yeni politika

¹ Kitap Bölümü, Yağmur RENÇBER’in şu an İstanbul Üniversitesi İngilizce İktisat bölümünde devam etmekte olan doktora tezinden üretilen çalışmanın ürünüdür.

² İstanbul Üniversitesi İngilizce İktisat Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi yagmur.rencber@ogr.iu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-7533-553X

arayışlarını gündeme getirmiş, bunun üzerine tüm dünyada makro ihtiyati politika kavramı geliştirilmiştir. Makro ihtiyati politikalar, finansal istikrara hizmet eden misyonu ile her ne kadar 2008 sonrası finansal piyasalarda istikrarı sağlamak adına uygulanan politikalar olarak literatürde yerini alsada kavramın ilk ortaya çıkışı 1979 yılında Cooke Komitesi'nin³ yaptığı toplantı kayıtlarına kadar dayanmaktadır. Toplantıda '*Krediyi sınırlamanın alternatif yollarından biri*' olarak tanımlanan makro ihtiyati politikalar, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun ECSC⁴ ve BIS başkanının öncülüğünde düzenlenen toplantılarda da dile getirilmiş hatta o tarihlerden bu yana politikaya ait araçların oluşumu ve kapsamı bir dizi tartışmaları da literatürde barındırmıştır. Bu tartışmaların en temeli makro ihtiyati politikaların merkez bankalarının temel amaçlarını gerçekleştirmek için izledikleri para politikalarını destekleyici mi yoksa tamamlayıcı mı olması gerektiği üzerine olup hala fikir birliğine varılamadığı da görülmektedir. Çünkü küresel finansal kriz sonrasında sistem için bir çözüm önerisi olarak geliştirilmesi, finansal istikrar ile doğrudan ilişkilendirilmesi ve sistemik risklere karşı koruyucu misyonları mevcutken, diğer taraftan para politikaları ile eş zamanlı kullanımı esnasında literatür tarafından özellikle reel ekonomi açısından bir takım çelişkili sonuçları da doğurduğu düşünülmektedir. Örneğin deflasyonist bir atmosferde takip edilen düşük faiz oranları süreç içinde kredi genişlemesi ve varlık balonlarının oluşumunu meydana getirirken bu durumun bir uzantısı olarak çoğu zaman da finansal istikrarın olumsuz etkilenmesi sonucu ile karşılaşmaktadır. Diğer taraftan enflasyonist ortamda faiz oranının arttırılmasının sermaye girişlerine ve bunun da ülke parasının değerlenmesine dolayısıyla cari açık gibi ekonomik olumsuzluklara neden olduğu görülmektedir. Bu durumu çözmek için ise iç talebi canlı tutmak

³ Cooke Komitesi, Basel Bankacılık Denetim Komitesi.

⁴ ECSC, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, bugünkü Avrupa Birliği.

adına yapılan faiz indirimlerinin çoğunlukla kısa vadeli sermaye girişlerine ters etki yaptığı ve yabancı sermayenin eş zamanlı çıkışına sahne olduğu beraberinde finansal kırılganlıklara sebebiyet verdiği gözlenmektedir (Doğan, 2018: 12). Bu çalışma ile söz konusu çelişkinin mevcudiyeti araştırılacak olup istatistiki verilerle tüm boyutları gözlemlenerek literatüre yeni bir bakış açısı getirilmesi hedeflenmektedir.

Finansal istikrar sürecinin öneminin kavranmasının ve makro ihtiyati politika uygulamalarının başlamasının istisnalar olmakla birlikte, dünya ekonomilerinde özellikle 2008 krizinden sonra gündeme geldikleri görülmektedir. Öncesinde de finansal istikrar kavramı literatürde yerini alsada kavramı tanımlayacak genelleştirilmiş bir model ya da açıklayacak iktisadi bir değişken olmaması üzerine Schinasi (2004) kavramın çerçevesini çizmeye odaklanmıştır. Bu noktada finansal piyasalarda aktör olan kurumların dayanıklılığı, oynaklık durumundaki müdahale hızları gibi göstergeler ele alınarak finansal sistemde faaliyet gösteren kuruluşların finansal istikrarı kendiliğinden sağlayıp sağlayamayacağı aksi durumda kamunun rolünün olup olmayacağı üzerinde tartışmalar geliştirmiş, neticede kavramın genel kabul görür bir tanımlaması olması gerektiğine vurgu yapmıştır. İlk etapta reel ekonomi ile bağlantısına işaret edip eğer finansal piyasalarda meydana gelen aksaklıklar reel piyasalara sıçramıyorsa finansal istikrar devam etmektedir görüşünü öne sürmüş, varlık fiyatlarındaki oynaklıkların mobilite yaratmasının aslında aksaklığın sistem içinde temizleniyor olduğunun göstergesi olarak yorumlamıştır. Oynaklığın belli bir eşikten sonra istikrarsızlık oluşturup oluşturmayacağının tespiti burada önem kazanmaktadır. Neticede hem finansal istikrarının unsurlarını oluşturan finansal varlık, varlığı satın alanlar, araçlar, varlığın riskleri, riski fiyatlayan diğer birimler ve hepsinin ötesinde ekonominin konjonktürü içinde piyasanın kapsadığı alan bir bütün olarak tanımlamanın önündeki güçlükleri

oluşturmaktadır. Bu anlamda Crockett'in (1997) finansal aktörlerin dışarıdan bir müdahaleye gerek kalmaksızın işlemlerini sürdürebilmesi ve reel ekonomiye yansıyan bir aksama olmaması finansal istikrarın genel tanımını oluşturmuştur. Crockett'in buradaki örneğinde oynaklığın arttığı dönemlerde finansal piyasaların reel ekonomi üzerinde yarattığı hassasiyet dikkat çekmektedir. Bakıldığında bankaların yükümlülüğü özellikle artan varlık fiyatları oynaklığında sistem içinde yerine getirilemeyip reel ekonomiye sızdırılırsa, bu durum finansal istikrarı tehdit edici noktalara ulaştıracaktır. Zira 2008 küresel finansal krizinin temel noktasının da reel ekonomilere finansal piyasalar kanalı üzerinden yayılması, finansal piyasalarda mevcut olan kıymetli kağıtların sahip olduğu fiyat oynaklıklarının reel piyasalara yansması yolu ile makro ekonomik etkilere negatif uzanması olmuştur (Tüzün, 2014: 3). Kredi temerrütlerinin hane halkı borçluluğunu arttırması, borçluluğu artan hane halkının tüketimi azaltması bu sayede mal ve hizmet sektörünün yavaşlaması ve beraberinde üretimin düşmesi ile işsizliğin artışı gibi reel ekonomiye uzun vadede yansımaları olmuştur. Dolayısıyla kavramın dar kapsamda; finans piyasalarındaki fiyatlamaların ekonomideki birimlerin yatırım, tasarruf ve tüketim kararlarında yanılısına yaratmayacak şekilde oluşturulması ve işlem görmesi olarak tanımlanması söz konusu iken; geniş kapsamda karşılığı ise ekonominin etkin işleyebilmesi için finansal sistemde biriken tasarrufların dağılımının sağlanması ve sürdürülebilirliği anlaşılmaktadır (TCMB, 2006: 1).

Tartışma alanını oluşturan araştırma sorusu; finansal istikrarı sağlayacak olan makro ihtiyati politikaların para politikalarını kapsayıcı ve tamamlayıcı mı yoksa zıt yönlerde koordine edilen politika açmazlarını mı temsil ettiği üzerine olup, cevap hakkında literatürde fikir birliğine ulaşılamadığı gözlemlenmektedir. Bakıldığında geçmiş deneyimlerden elde

edilerek gelineen süreçte, yıllar boyu enflasyon hedeflemesi perspektifini ana öncelik olarak belirleyen, bu anlamda fiyat istikrarını ön planda tutan merkez bankasının, kriz sonrası finansal istikrarı da gözeterek izlediği politikaların eşliğinde şekillenen finansal sistemin reel ekonomi ile entegrasyon sürecinde de makro ihtiyati ve para politikaları birlikte kullanıldıklarında ekonomide bazı çelişkilerin mevcudiyeti gözler önüne serilmektedir. Bu anlamda merkez bankaları çeşitli para politikası araçları ile fiyat istikrarı ve tam istihdama ulaşma, ekonomik büyümenin hızını arttırma, ödemeler bilançosunun dengesini sağlama gibi amaçlara hizmet etmekte hem de banka rezervlerini, ekonomideki para arzını, parasal tabanı ve enflasyonu izlediği politika araçlarını kullanarak belirlemektedir. Örneğin genişletici para politikaları ekonominin durgunluk dönemlerinde tercih edilirken, sıkı para politikaları genişleme dönemleri sonunda görülen enflasyonist baskının kontrol altına alınması için uygulanmaktadır. Açık Piyasa İşlemleri merkez bankalarının Doğrudan alış/satış ve Repo-Ters repo işlemleri ile en yaygın kullanılan ve en esnek olarak nitelendirilen para politikası aracı iken Reeskont politikasının ekonomideki etkinliği çoğunlukla bankalara ve gerçek veya tüzel kişilere kalan dolayısıyla karar alıcıların inisiyatifinde olan bir araç olarak yerini almaktadır. Zorunlu Karşılık Oranı politikası ile bankaların topladıkları mevduatların bir kısmı ile kaydi para yaratma süreci kontrol edilebilirken, Disponibilite oranı politikası ile bankaların bu kez topladıkları mevduatları değil, topladıkları menkul kıymetleri kendi bünyelerinde tutma yükümlülüklerinin miktarı temsil edilmektedir. Yine merkez bankasının diğer para politikası araçlarından olan Kredi Tavanı Politikası ve İthalat Teminatı Politikası ise sektörel kredileri kontrol etmeyi hedefleyen, politika otoriteleri tarafından seçilmiş sektörlerin piyasadaki canlılıklarını arttırmayı ya da daraltmayı hedeflemektedir. Örneğin konut sektörünü canlandırmak adına konut sahibi olmak isteyen mudilere yönelik geliştirilen düşük faiz oranları konut

fiyatlarının artmasına neden olmakta, bu da o sektörde enflasyonist etkilere yol açmaktadır. Diğer taraftan inşaat sektörü de doğrudan canlanmakta üretici açısından gelir artışını da beraberinde getirmekte, imalat sektörünün GSYH'ye sağladığı katkı artmaktadır. İthalat Teminatı Politikası ise ithalatçılar için ithalat lisansı sürecinde ticari bankalardan Türk lirası karşılığında ithalat edecekleri malın belli bir oranını merkez bankasında tutma yükümlülüklerini ifade etmektedir. Merkez bankası para politikası araçları ile piyasadaki para miktarını kontrol ederek fiyat istikrarını dengelemeyi amaçlarken, makro ihtiyati politika araçları ile finansal sistemde sistemik risk oluşumunu engellemek, varlık balonlarının önüne geçmek, kredi genişlemesini sınırlamak gibi finansal istikrarı gözetken temel hedefleri takip etmektedir. Örneğin söz konusu makro ihtiyati politika araçlarından olan konjonktür karşıtı sermaye tamponu ile genişleme dönemlerinde bankaların konjonktür yanlısı davranış sergilediği tüketimi teşvik eden kredi artışlarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bunun için para politikasında uygulanan stratejinin aksine genişleme dönemlerinde sisteme enjekte edilen fazla likiditenin sermaye yükümlülüğü kapsamında bankalar bünyesinde karşılık olarak ayrılması, daralma dönemlerinde ise tutulan bu karşılıkların çözülmesi için sermaye tamponlarının oranının düşürülmesi önerilmektedir. Ters işleyen bu mekanizma sayesinde aslında fiyat ve finansal istikrarın kademeli biçimde dengelenmesi ve ortak hedef olan büyüme, tam istihdam, enflasyon stabilitesi gibi temel makro ekonomik dengelerin tutturulması amaçlanmaktadır. Öte yandan finansal olarak riskli görünen türev piyasalar üzerine denetimi arttırma hedeflerine odaklanılarak yeni stratejiler ile kurumsal yapının da güçlendirilmesine çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye ekonomisinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu BDDK, Sermaye Piyasası Kurulu SPK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu TMSF kurumları 2010 yılından itibaren finansal istikrar için aktif rol oynamakta

fakat politika yapıcı olarak asıl belirleyici kurumların BDDK ve TCMB olduğunu söylemek mümkündür. Bakıldığında her iki politika da otoriteler tarafından eş zamanlı uygulanan, ekonomide istikrar sağlanmasını hedefleyen fakat konjonktürün genişleme ve daralma dönemlerinde farklı davranışların sergilenmesini gerektiren politika araçlarını barındırmaktadırlar. Fakat bu noktada literatürde fikir birliğinin sağlanamamış oluşu politika yapıcıların aldıkları kararlar neticesinde ekonomiye yansıyan net etkiyi öngörmeyi de zorlaştırmaktadır. Politika sonuçlarındaki çeşitli argümanlar nedeniyle rasyonel kararları ortaya koymak kolay olmamakta bu durum ise politika araçları arasındaki paradoks olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilerleyen aşamalarında para ve makro ihtiyati politikaların detaylandırılması ve söz konusu çıkarımlarla paradoks nitelendirilen literatürdeki tartışmalara yeni bir perspektif sunulması amaçlanmaktadır.

2. PARA POLİTİKALARI

Para politikaları ile merkez bankalarının ulaşmayı hedeflediği nihai amaçlar için Milton Friedman 1961 yılında yaptığı çalışmayla para politikasının reel ekonomi üzerinden fiyatlara etki göstermesinin belli bir zaman alacağını ve o aşamanın beklentiler ile şekilleneceğini ifade etmektedir (Cengiz, 2009: 226). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının temel hedefleri ve beklentileri birbirinden çoğunlukla farklıyken, söz konusu hedefe ulaşma aşamasında sürecin ülke ekonomisinde yarattığı durum ise aynı etkiyi göstermektedir. Düşük faiz oranlarının izlendiği genişleme dönemlerinde, kredi talebinin artmasıyla kredi genişlemesi yaşayan ekonominin ilerleyen dönemleri enflasyona sahne olacak muhtemel sonuçları inşa etmektedir. Bu durumu kontrol altına almak için ise o sürece ters işleyen sermaye tamponu makro

ihtiyati politika araçları geliştirilerek ekonomi canlanırken, ekonominin durgunluğa düşme ihtimallerini koruyacak hamle olarak tamponların arttırılması adımları atılmaktadır. Diğer taraftan yüksek faiz oranlarının uygulandığı dönemler, kredi talebini düşürmekte dolayısıyla ekonomideki para dolanımı azalmakta bu durum ise uzun vadede ekonomiyi durgunluğa sürüklemektedir. Durgunluk dönemlerinin yarattığı belirsizlik ve kaosu elimine etmek adına genişleme dönemlerinde biriktirilen tamponların bu süreçte çözülmesini öneren makro ihtiyati politika araçları ile finansal istikrarın beraberinde de ekonomik istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Para politikası araçları ile ters işleyen makro ihtiyati politika hamleleri için öncelikle uygulanan bazı para politikası araçlarını detaylandıralım.

2.1.Para Politikası Araçları

Açık Piyasa İşlemleri, APİ politikası ekonomideki para hacminin dolaysız ayarlanmasına yönelik olarak kullanılan en yaygın para politikası aracıdır. Merkez bankasının ekonomideki banka rezervlerini, parasal tabanı, faiz oranlarını ve para arzını kontrol etmesi bu politika aracı ile mümkün olmaktadır. Açık Piyasa İşlemleri para politikası Doğrudan Alış, Doğrudan Satış ve Repo / Ters Repo politika araçları ile gerçekleşmektedir. Merkez bankasının piyasadan kıymetli kâğıt alması karşılığında piyasaya para enjekte etmesi sürecini temsil eden Doğrudan Alış ile merkez bankası bünyesinde tutulan mevduatlarda artış yaşanmakta, böylece bankacılık sistemindeki rezerv ve parasal tabanda da genişleme gerçekleşmektedir. Uzun vadede bu döngünün enflasyonist bir etkiye sebep olmasını önlemek için Konjonktür Karşıtı Sermaye Tamponu makro ihtiyati politika aracı geliştirilmiştir. Ayrıca Sistemik derecede önem arz eden büyüklükleri, bilançoları ve karmaşıklıkları itibarıyla batmaları durumunda finansal piyasaları bağlantılarının genişliği nedeniyle büyük ölçüde krize sürükleyecek şirketler için ayrıca ek sermaye tamponları geliştirilmiş, diğer finansal kuruluşlara kıyasla daha

yüksek sermaye tamponu bulundurma yükümlülükleri getirilmiştir. APİ kapsamında Repo/Ters Repo ise kısa vadeli para politikası aracı olarak kullanılmakta olup, merkez bankasının kontrolünün dışında gerçekleşen aşırılıkları önlemek amacıyla 91 günlük kıymetli kâğıt alım ve satım işlemleri yoluyla likidite dengesinin sağlanması amacıyla sistemde kullanılmaktadır (Bayraktar, 2023: 395).

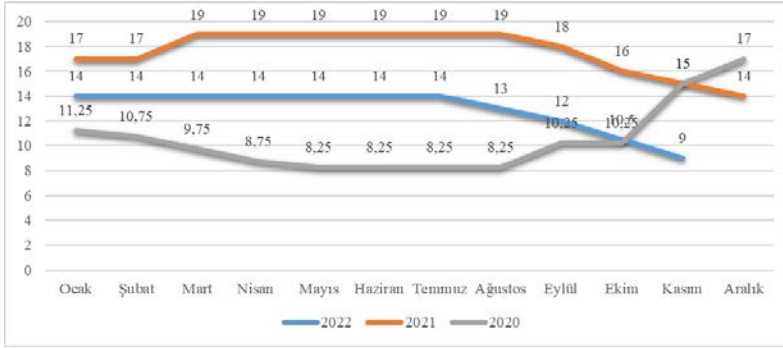
Zorunlu Karşılık Oranı, banka müşterilerinden toplanan mevduatların merkez bankasınca belirlenen belli bir oranını karşılık olarak merkez bankası bünyesinde tutma durumunu temsil etmektedir. Bu oranın yüksek belirlenmesi, bankaların mevduatlardan krediye dönüşebilirlik payının az olmasına ve enflasyonist süreçleri kontrol altına almaya olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla enflasyonist bir ortamda tercih edilen yüksek zorunlu karşılık oranlarını deflasyonist süreçte düşük karşılık oranları izlemektedir. Bu süreçte ters işleyen bir mekanizma olarak genişleme dönemleri sermaye tamponlarının daha yüksek, daralma dönemlerinde daha düşük tutulacak şekilde makro ihtiyati politikalarla dengelenmesi sağlanmaktadır. Bu sayede piyasadaki paranın dolanımı mevduatların çözülüp sisteme verilen krediler yoluyla dağılması konjonktürel etkilere göre kontrol edilerek uygulanmaktadır. Reeskont para politikası aracı ise Reeskont kredi işlemleri ve Avanslar olarak iki ayrı şekilde ticari bankalar ve merkez bankası arasında koordine edilmektedir. Ticari bankalarca öncesinde iskonto edilmiş kıymetli kâğıdın artan likidite ihtiyacını finanse ettirmek üzere merkez bankasına cari faiz oranı üzerinden yeniden iskonto etme sürecini temsil etmektedir. Avans işlemi kıymetli kâğıdın iskontosu gibi bir işleme uğramaksızın doğrudan belirlenen reeskont faiz oranından bankalara kredi verilmesi işlemini karşılamaktadır. Likidite gereksinimi ihtiyati politika aracı da bu kapsamda bu para politikasına gerek kalmaksızın bankaların bulundurmaları gereken likidite ihtiyaçlarını önceden saptayıp bunlar üzerinde

geliştirilen araçları ifade etmektedir. Tıpkı tüccarların olduğu gibi finansal kuruluşların da likidite sıkışıklıkları söz konusu olabilir. Ticaretle uğraşanlar likidite ihtiyaçlarını bankalar ya da factoring şirketlerinden sağlarken, bankalar da kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını merkez bankasından sağlamaktadırlar. Merkez bankası reeskont oranları tüccarların ticari bankalara iskonto ettirdikleri orandan daha az olduğundan aynı zamanda iki oran arasındaki fark kadar merkez bankası bilançosuna gelir kaydedilmektedir. Reeskont politikası karar alıcılar açısından zorunlu bir durum olmamakla birlikte zorunlu karşılık oranlarında banka bilançolarına mevduat girişi ve bu mevduat oranına göre kredilendirme yapıldığından karşılık ayrılması zaruridir. Fakat reeskontta senedi ya da menkul kıymeti iskonto ettirmek istemeyen bir banka ya da tüccarın ekonomiyi canlandırması hemen her zaman kontrol edilebilir olmamaktadır. Bu nedenle reeskont oranı görece daha edilgen bir para politikası aracı olarak yerini almaktadır. Merkez bankası disponibilite oranını belirleyerek bankaların kendi bünyelerinde tutmakla yükümlü oldukları menkul kıymetlerin miktarını ayarlamak suretiyle ekonomideki kredi hacmi ve para arzını kontrol etmektedir. Disponibilite oranındaki bir artış daha fazla menkul kıymetin bankadaki mevcudiyetine ve bu sayede kredi verilebilir menkul kıymet miktarının azaltılmasına dolayısıyla piyasadaki para arzı ve likiditenin çekilmesine neden olmaktadır. Bu da beraberinde toplam talebin düşüşüne sebebiyet vermektedir. Zorunlu Döviz Devir Oranı politikası ise gelirlerini döviz üzerinden elde eden kurumların faaliyetlerinden elde ettikleri döviz gelirlerinin bir kısmı için merkez bankasınca belirlenen kur tutarında merkez bankasına satılması uygulamasıdır. Merkez bankası tarafından satın alınacak döviz miktarının arttırılması ya da azaltılması yolu ile finansal kuruluşların bulundurdıkları döviz miktarları aynı zamanda döviz fiyatları kontrol edilmektedir. Ekonomideki para hacmi de bu doğrultuda zorunlu döviz devir oranı arttırıldığında artmakta, azaltıldığında

azalmaktadır. Asgari ödeme oranı sermaye piyasalarındaki yatırımcıların menkul kıymet satın alma işlemlerinde ne kadarını kendilerinin ödeyeceğini gösteren oranı temsil etmektedir. Bu politika aracı ile sermaye piyasalarının kredi hacminde ayarlamalar yapan merkez bankasının asgari ödeme oranını yükseltmesi durumunda para hacmi daralırken, asgari ödeme oranındaki bir artış para hacmini genişletmektedir. Para arzının para politikaları yolu ile kontrol edilmesi deflasyonist açıklarda asgari ödeme oranlarının düşürülerek finansal piyasalara yönelen kredi miktarı artmakta, böylece toplam talep de yükselmektedir. Aksi durumda ise ekonomideki enflasyonist açığa karşı asgari ödeme oranları yükseltilerek finansal piyasaların kredi miktarı azaltılır ve para hacmi ile beraberinde toplam talep de azalır. Asgari ödeme oranı para politikası aracı kredi teminat oranı ve borç gelir oranı makro ihtiyati politika aracı ile de benzerlik göstermektedir. BDDK tarafından konut sahibi olmak isteyen hane halkı için konut fiyatının belli bir oranı kadar borçlanmaya izin veren kredi teminat oranının diğer kısmını ifade eden asgari ödeme oranı da para politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Seçimlik Kredi Politikası olarak da ifade edilen politika aracında belirlenen bir sektör ya da bölgeye göre farklı vadeler ve faiz oranları uygulanarak ilgili alanlar desteklenmektedir. Piyasada uygulanan reeskont oranlarından farklı olarak sadece selektif olan bölgelere ya da sektörlerle belirlenen iskonto oranlarının uygulanmasını içeren politika bileşenlerini içermektedir. İnşaat sektörünü canlandırmak isteyen hükümetin, inşaat piyasasındaki üreticilere yönelik merkez bankasına iskonto ettirecekleri senetleri farklılaştırılmış iskonto oranlarından işleme alınması kararını vermesi sürece bir örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan imalat sektörünü daraltmak isteyen hükümet, bu sektör tarafından getirilen senetler için daha yüksek reeskont oranı uygulayarak piyasadaki toplam talebi ve üretimi etkilemektedir. Politika faizi bir haftalık ihale repo faiz oranı ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ana politika aracıdır. Her ay toplanan Para Politikası

Kurulu (PPK) ile kamuoyuna ana politika faizi olan bir hafta vadeli repo faiz oranını ilan eden TCMB, fiyat istikrarını bu ana araçla sağlamak hedefindedir. Grafik 1.de TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden alınan politika faiz oranları 2020-2022 yıl aralıklarıyla aylık verilerle yüzdelik verilmiştir. Covid-19 pandemisi ile dünya ekonomilerinde genişletici para politikalarını takiben izlenen düşük faiz oranlarının istatistiklere yansıdığı görülmektedir. Pandeminin 2020 mart ayında dünya çapında ilanı ile sırasıyla yüzde 9,75, yüzde 8,75 ve yüzde 8,25’lerde seyreden politika faiz oranlarındaki kademeli indirim kararı sokağa çıkma yasakları ve karantinalardan ötürü üretimin azalması, işsizliğin artışı gibi nedenlerden ekonomiyi canlandırma amacı taşımakta olup uzun vadede oluşabilecek enflasyonist etkileri de politika yapımcılar tarafından göz ardı edilmiştir.

Grafik 1. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Politika Faizi Oranları

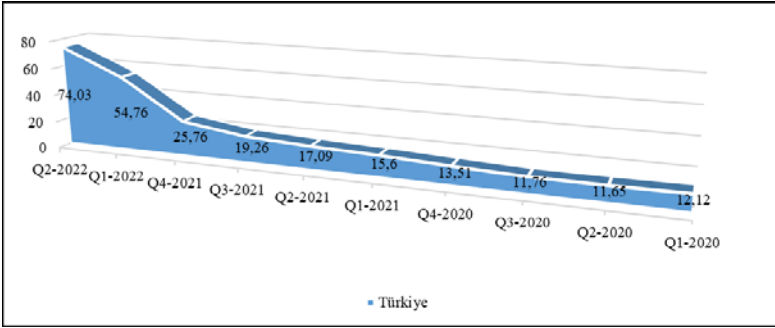
Kaynak: TCMB, 2022.

Küreselleşmenin bir uzantısı global tedarik zincirleri ile tüm ülkelerin birbiriyle bağımlı olarak ticari ilişkilerini sürdürmesi söz konusu etkilerin salgının küresel düzeyde yankılanmasına sebebiyet vermiş, bu anlamda ekonomilerde düşük faiz oranlarının hatta negatif faiz politikasının izlendiği görülmüştür. Öte yandan ülkelerin sergilediği istatistikler, dünya

ekonomilerinin beklenmedik krizlere karşı ne derece hazırlıksız olduğunu da doğrulamıştır (Eroğlu, 2020: 212).

2020 yılı sonlarında Türkiye'nin üçüncü ve dördüncü çeyreğini izleyen sırasıyla yüzde 11,76 ve yüzde 13,51 enflasyon oranlarına müdahale kapsamında politika faiz oranları Eylül ayında yüzde 10,25'e yükseltilmiş, Ekim ayında bu oranının piyasalarda yansımaları takiben yine aynı oranda sabit bırakılmış ardından dünya ekonomilerinde de verilen enflasyon alarmı ile hızla yüzde 15 ve yüzde 17'ye yükseltilmiştir (Bkz. Grafik 1. ve Grafik 2.). Enflasyonun 2021'in ilk çeyreğinde hızla yüzde 15,6'ya yükselmesinde emtia ve enerji fiyatlarının payının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. 2021 sonu yüzde 25,76 iken, izleyen çeyrekte hızla ikiye katlanan bir oranla hiperenflasyon sürecini yaşayan Türkiye ekonomisi, yüzde 73 artışla bir önceki çeyreklik döneme göre yüzde 74,3 istatistiği ile Grafik 2'ye yansımıştır.

Grafik 2. Türkiye Enflasyon Oranları (Q1-2020:Q2-2022)

Kaynak: TUIK, 2022.

3. MAKRO İHTİYATİ POLİTİKALAR

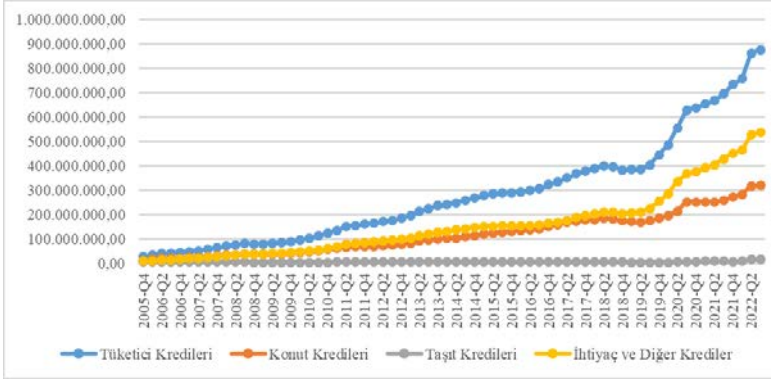
2000'li yıllardan itibaren likidite bolluğuna sahip gelişmiş ülkelerin sermayelerini geliştirmek için ülkelere aktarmasıyla başlayan süreç, yüksek faiz oranlarına sahip geliştirmek için

ekonomilerini ilk etapta refaha kavuştursa da söz konusu yatırımların kısa vadeli ve oynak oluşu bu ekonomilerde istikrarın sürdürülebilirliği noktasında çeşitli paradoksları beraberinde getirmiştir. Fiyat istikrarına odaklanan merkez bankalarının bu süreci yönetmek adına uyguladığı para politikaları söz konusu sistemik riskleri elimine etmeye yetememiş, gelinek noktada dünya ekonomileri finansal krizlere sahne olmuştur. Dünya ekonomisinin son 30-40 yılına baktığımızda da finansallaşma kavramı yoğunluk kazanmış, iktisadi faaliyetlerin reel ekonomiden çok finansal piyasalardan sağlanması ile başlayan bu sürecin aynı zamanda finansal krizlerin de nedenini oluşturduğu görülmüştür. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin beraberinde etkilendiği bu durumun para politikaları ile çözümünün sağlanmaya çalışılması sadece fiyat istikrarını muhafaza etmeye odaklanan bir merkez bankacılığı anlayışını temsilden öteye geçememiştir. Finansal piyasalardaki istikrarsızlığın çözümüne yönelik adımların atılması ise 2008 global finansal kriz sonrası gündeme gelmiştir. Söz konusu küresel kriz ardından çözüm önerisi olarak makro ihtiyati politikalar geliştirilmiş, finansal piyasaların küreselleşmenin de etkisiyle karmaşıklaşan yapısı bir dizi denetleme ve düzenlemeler ile yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bakıldığında para piyasalarının ve finansal sistemin çekirdek prensipleri bulunmaktadır. Zamanın değerin olması, Riskin ödünleşme gerektirmesi, Enformasyonun alınan politika kararlarının temelini ve hatta piyasaların fiyatlarını oluşturması beraberinde kaynakları tahsis etmesi bunlardan birkaçı olup tüm bu süreç sonunda yakalanacak istikrarın ise refahı arttırması beklenmektedir. Bu anlamda finansal sektörün görünümünü, mevcut riskleri ve beraberinde fırsatları ile makro ihtiyati tedbirlerin değerlendirilmesi ve muhtemel krizlerin oluşmasından hemen önce saptanıp gerekli çözüm önerileri sunulması kabiliyeti sistemde elzem bir ihtiyaç olarak belirmiştir. Dolayısıyla sistemik risk olması durumu, finansal sistemde yer alan sorunların

sistemdeki işleyişin kesintiye uğramasına ve ardından reel ekonomiye yansiyarak ekonominin tüm segmentlerinde yıkıcı sonuçları beraberinde getirmesine sebebiyet vermektedir. Söz konusu risk olasılığının önüne geçebilen makro ihtiyati politikalar, finansal sistemin tümüne yönelik proaktif önlemleri ve regülasyonları öngörmektedir. Finansal istikrarı sağlamak üzere asıl amaç, oluşabilecek sistemik riskleri ortadan kaldırmak ve paralelinde artan kredi hızını kontrol altına almaktır.

Geçmiş dönemlerde yaşanan krizlerin boyutlarına bakıldığında orta ve uzun vadede meydana gelebilecek risklerin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. IMF raporlarında da finansal krizlerin ana nedenlerinin hızlı kredi artışı sebebiyle yaşandığı ve yüzde 75 oranında bankacılık krizi ile sonuçlandığı doğrulanmaktadır. Öte yandan bireysel kredi artışlarının tüketimi ittiği birçok ülke deneyiminden de benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan tüketimin krediler yoluyla sağlanması ekonomik canlanmanın yanı sıra üretimden sağlanan artı değerle olmaması sebebiyle kırılganlıklar ve balonlar yaratabildiği de ayrıca öne sürülmektedir. Cari dengenin bozulması enflasyonu tetiklemekte, sistemik risklerin finansal piyasalarda birikmesine ve bankacılık sisteminde risklerin artışına neden olmaktadır. 2020 yılı ikinci yarısı da piyasadaki kredi artışının yüzde 40'lara ulaşması ekonomik büyümenin hızla ekonomik daralmaya sürüklendiğini göstermektedir. Bu durumun bir uzantısı olarak Grafik 3'te 2005Q4-2022Q2 bugünkü yıllık artış hızları kamu bankalarının kredi verme sürecini yavaşlatmasının etkisi ile 2020 yılı sonuna kıyasla ihtiyaç, taşıt, tüketici, konut ve diğer kredi türlerinin artış hızına dikkat çekilmektedir. Öte yandan kredi kartı gibi bazı bireysel kredi kalemlerinin özel bankalar tarafındaki artış hızı da ayrıca son dönemde ivme kazanmıştır (Bkz. Grafik.3).

Grafik 3. TCMB Kredi Çeşitleri

Kaynak: TCMB, EVDS, 2020.

Her kredi türünde artış gözlemlenen Grafik 3.'e baktığımızda kredi artış hızının kontrol altına alınması gerekliliği öne çıkmış, bu müdahalede yalnızca faiz politikası değil aynı zamanda makro ihtiyati politika araçlarının birbiriyle etkileşim halinde olması da önem arz etmektedir. Dolayısıyla Grafik 3'te hızla artan kredi genişlemesi beliren muhtemel risklere karşı yeni makro ihtiyati tedbirlerin dahil edilmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda Hazine ve Maliye Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TCMB, BDDK, SPK, Sigortacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, TMSF gibi kurumların birleşmesi neticesinde oluşan Finansal İstikrar Komitesi'nde faiz indirimi, enflasyonist süreç, artan işsizlik, ilerleyen yıllarda görülen pandemi ve dönemsel varyantlar belirsizlik yaratmış olup, özellikle tüketici kredilerini sınırlayıcı politikalar geliştirilmiştir. Tüketicinin kredi kartları yolu ile sisteme yansımaları kredilerle desteklenen bir tüketimi karakterize etmekte, bu durum da kontrol edilemeyen enflasyonist sürece ve cari açığa sahne olmaktadır. Bugün bireysel krediler için vade sınırlaması yapılmakta ya da kredi değer oranı, borç gelir oranı makro ihtiyati politika araçları getirilmekte, diğer taraftan kredi kartlarında teknolojik aletler ve beyaz eşya tüketiminde taksitlendirme sürelerine kredi vade sınırlamaları getirmeleri ve

bireysel kredi kartları ile ihtiyaç kredileri için sahip oldukları risk ağırlıklarını değiştirmeleri kredileri ciddi ölçüde sınırlayan politika adımlarından olmaktadır.

Tablo 1.'de Türkiye'de TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi veri tabanından yararlanılarak oluşturulan 2019-Q1:2022-Q3 dönemi Tüketici kredileri, Konut kredileri, Taşıt kredileri ve İhtiyaç ve diğer kredi verileri yer almaktadır. Yıllar itibariyle kredilerin rakamsal değişimlerine baktığımızda özellikle kriz zamanlarında genişletici politikalar izlendiği ve bu sayede yukarıda da bahsedilen para politikası araçları ile faiz oranları düşürüldüğü ve sisteme daha fazla kredi sağlanarak piyasaya likidite aktarılmış olduğu gözlemlenmektedir. Pandeminin ilk aylarından itibaren özellikle Taşıt ve İhtiyaç kredilerinde görülen artış göze çarpmaktadır (Bkz. Tablo 1.).

Tablo 1. Türkiye'de Kredi Dağılımı, 2019-Q1:2022-Q3 (Bin TL)

Zaman	Tüketici Kredileri	Konut Kredileri	Taşıt Kredileri	İhtiyaç ve Diğer Krediler
2019-Q1	385.518.589,00	171.515.885,00	5.185.351,00	208.817.353,00
2019-Q2	384.736.335,00	168.573.046,00	4.734.905,00	211.428.384,00
2019-Q3	404.850.755,00	175.046.061,00	4.223.355,00	225.581.339,00
2019-Q4	446.109.321,00	185.863.264,00	5.028.887,00	255.217.170,00
2020-Q1	486.998.875,00	195.268.653,00	4.876.400,00	286.853.822,00
2020-Q2	556.272.619,00	214.799.619,00	5.690.050,00	335.782.950,00
2020-Q3	627.629.734,00	252.228.871,00	6.990.390,00	368.410.473,00
2020-Q4	638.262.120,00	253.031.643,00	7.952.210,00	377.278.267,00
2021-Q1	653.715.367,00	252.007.127,00	9.455.301,00	392.252.939,00
2021-Q2	668.085.756,00	253.129.723,00	10.226.652,00	404.729.381,00
2021-Q3	696.199.835,00	258.473.719,00	9.609.192,00	428.116.924,00
2021-Q4	733.977.500,00	273.061.170,00	8.569.232,00	452.347.098,00
2022-Q1	758.185.816,00	284.395.704,00	9.707.239,00	464.082.873,00
2022-Q2	862.746.277,00	317.646.556,00	16.880.439,00	528.219.282,00
2022-Q3	876.661.086,00	320.462.724,00	18.632.978,00	537.565.384,00

Kaynak: TCMB, EVDS (2022).

Bakıldığında merkez bankası tarafından döviz hesapları için uygulanan kanuni karşılık oranlarının arttırılması, finansal kırılganlıkların önlenmesine dair önemli bir adımdır. Bu kırılganlıkların başında bankalarda bulunan rezervlerin erimesi yer almaktadır. Bu durum, oluşması muhtemel dış şoklarda ülke risk primini de olumsuz etkilemektedir. Bu anlamda makro ihtiyati politikalar, sistemik ya da sistematik olmayan tüm

risklerin gerçekleşmeden öngörülmesi ve elimine edilmesi amacıyla başvurulması gereken araçlardandır. Dış şoklara karşı tampon oluşturulması ve finansal sistemde oluşabilecek kırılganlıkların ortadan kaldırılması, finans piyasasının dayanıklılığının artırılması faktörlerinde etkili olup, öncesinde de mutlaka orta/uzun vadede oluşturulması hedeflenen istikrarın sürdürülebilir kılınması için gerekli makro ihtiyati politikaları temsil etmektedir. Tedbirler alınmadan yalnızca para politikalarıyla kontrolün sağlanması da gerçekçi değildir. Bu anlamda Merkez Bankası aslında kanuni/zorunlu karşılıkları, temel para politikası aracı olarak adlandırılan kısa vadeli faiz oranını destekleyici makro ihtiyati araç olarak etkin kullanılmakta olup, para politikalarının makro ihtiyati politikaları destekleyici yönünü sunmaktadır (TCMB, 2020).

Covid-19 döneminde likidite gereksinimi yaşayan firmaların ve hane halklarının kredilere olan talebi yükselmiş, bu anlamda makro ihtiyati politika araçları kredi mekanizması sürecinde etkin işlemiş, artan kredi talebi de eş zamanlı tedarik edilmiştir. Pandemi sürecindeki kredi talebini karşılamak amacıyla ticari bankalar için esneklik sağlanması adına yıllık reel kredi büyüme oranı yüzde 15 üzerindeki bankaların zorunlu karşılık teşviklerinden yararlanabilmesi için sağlamaları gereken reel kredi büyüme oranının yüzde 15'ten küçük olma koşulunun 25 Aralık 2020'ye kadar geçici olarak durdurulmasına karar verilmiştir (TCMB, 2020).

Temmuz 2021'de ise BDDK tarafından bireysel kredi kartlarında ve ihtiyaç kredilerinde risk ağırlıklarının arttırılması kararı alınmış, ayrıca tüketici kredilerine de vade sınırlamaları getirilmiş hem kredi değer oranları hem de kredi kartı taksit sınırlamalarına yönelik değişiklikler eklenmiştir. Tüm bu kontroller ise Tablo.1'deki rakamlara yansımıştır.

3.1.Makro İhtiyati Politika Araçları

Makro ihtiyati politikaları uygulamak için kullanılan araçların listesi Tablo.2’de yer almakta olup Aktif, Likidite Yönlü ve Sermaye yönlü olmak üzere CFGD (2012) ve Shin (2013) tarafından yapılan sınıflama kapsamında kısaca detaylandırılması hedeflenmektedir.

Tablo 2. Makro İhtiyati Politika Araçları Sınıflandırması

Aktif Yönlü Politika Araçları	Likidite Yönlü Politika Araçları	Sermaye Yönlü Politika Araçları
Kredi Teminat Oranı (LTV)	Konjonktür Karşısı Sermaye Yeterlilikleri	Konjonktür Karşısı Sermaye Tamponu
Borç Gelir Oranı (DTI)	Teminat ve Kesintiler	Dinamik Karşılıklar
Vergilendirme	Likidite Karşılama Oranı (LCR)	Sektörel Sermaye Yeterlilikler
	Net İstikrarlı Fonlama Oranı	

Kaynak: CFGS, (2012) ve Shin, (2013).

3.1.1. Aktif Yönlü Politika Araçları

Aktif yönlü politika araçları; Kredi Teminat Oranı, Borç Gelir Oranı ve Vergilendirme politikaları olarak yerini almaktadır. Kredi Teminat Oranı politika aracının, ekonominin genişleme dönemlerinde kredi teşviki ile sistemde aşırı kredi büyümesi, varlık fiyatlarının artış göstermesi, kaldıraç oranlarının yükselmesi durumlarında oluşması muhtemel sistemik riskleri yavaşlatması beklenmektedir. Amaç sistemde risk birikimi olmaması için geri dönmeyen kredilerin varlığını sınırlandırarak finansal dayanıklılığı arttırmaktır. Literatürde özellikle konut kredilerinde oldukça aktif kullanılan LTV’ler teminat olarak gösterilen konutun piyasa değerinin belli bir yüzdesi üstüne çıkan kredi miktarını sınırlamaktadır (Doğan, 2018:87). Genişletici para politikaları uygulandığı zamanlarda piyasaya para enjekte etmek adına daha fazla kredi verilmesi sürecinde faizlerin düşürülmesi sağlanırken, makro ihtiyati politikalarla Kredi Teminat Oranı politika aracı kapsamında sistemik risklerin oluşmaması için yüksek teminat oranı uygulanarak örneğin

buradaki örnekte konut kredilerinde teminat oranı yükseltilerek cevap verilmektedir. Diğer taraftan Borç Gelir oranı politika aracı, DTI için de hane halkının gelirlerinin belli bir oranı kadar borçlanmaya müsaade edilmesi, örneğin borç gelir oranının yükseltilmesi ile tüketiciye sağlanacak kredi miktarının düşürülmesi amacını taşımaktadır. Diğer taraftan kaldırılacak oranlarının artışı da hafifletmekte, vade uyumsuzlukları ve varlık fiyatları nedeniyle muhtemel sistemik risklerin birikmesi engellenmektedir. Aksi yönde enflasyonist dönemlerde daraltıcı para politikaları uygulanarak merkez bankası tarafından faiz oranları yükseltilmekte, bu durumda ise Kredi Teminat Oranlarının düşürülmesi hedeflenerek finansal dayanıklılığın artırılması ve daralmadan kaynaklı yüksek faiz oranlarına ithafen düşürülen Kredi Teminat oranlarıyla daralmanın yumuşatılması öngörülmektedir. Zira Teminat değerlerinde de düşüş yaşanmaktadır. Borçluluk düzeyi özellikle daralma dönemlerinde devam ediyorsa bu durum ancak tüketim harcamalarının sınırlandırılması ile sürdürülebilir kılınmaktadır. Aksi halde takipteki kredilerin artışı ve bankaların finansal kayıpları olarak kendini göstermektedir. LTV ve DTI oranlarına uygulanan sınırlamalar ile aynı zamanda borçluluk oranlarına da doğrudan müdahale edilmekte ve borçlunun ödeme kalitesi arttırılmakta dolayısıyla kredi temerrütlerinin de azaltılması sağlanmaktadır.

Çekirdek olmayan yükümlülükler, bankaların mevduat kaynaklı finansmana yönelmeleri yerine repo, hisse senedi, tahvil gibi araçlardan kaynak sağlamalarını bunun da likiditeye dönüşme noktasında sorun teşkil ettiği finansal durumu temsil etmektedir. Bu yatırım kanalları için ise üzerine vergilendirme getirilerek yatırım tercihleri dolaylı olarak yönlendirilmekte, kullanım alanları daraltılmakta ve likit olmayan varlıklara talebin kontrol altına alınması amaçlanmaktadır.

3.1.2.Sermaye Yönlü Politika Araçları

Dinamik Karşılıklar, Sektörel Sermaye Yeterlilikleri ve Konjonktür Karşıtı Sermaye Tamponu makro ihtiyati politika araçlarından oluşan sermaye yönlü araçlardan Dinamik karşılıklar, bankacılık sisteminden toplanan mevduatların bir kısmının kredi olarak verilmesi neticesinde, borçlular tarafından geri ödemede çekilen zorlukların bir uzantısı olarak piyasada aksaklıklara neden olmaktadır. Kredilerin temerrüde düşmesi ve beraberinde takipteki krediler olarak sistemik riskleri oluşturmalarına karşı bir önlem olarak Dinamik karşılıklar ihtiyati politika aracı oluşturulmuş ve 2000’lerde ilk İspanya’da uygulanmıştır. Araç, geri ödenmeme riskine karşı verilen her bir kredi için krediyi veren kurumun belli bir oranda karşılık ayırmasını içermektedir. Non-performing loan, NLP olarak da ifade edilen makro ihtiyati politika aracı aynı zamanda sağlıklı kredi büyümelerinin önüne geçilmesini amaçlamakta, diğer taraftan da piyasanın kredi arzı artışlarında rezervler oluşturarak durgunluk dönemlerinde banka bilançolarının kredi portföylerindeki aksamalarına ayrılan rezerv karşılıklarla çözüm üretme politikasıdır. Konjonktür karşıtı sermaye tamponu aracı da benzer şekilde genişleme dönemlerinde bankaların kredi arzlarında yükselişe konjonktür karşıtı bir adım izleyerek bankaların bulundurmaları gereken sermaye tamponlarının arttırılmasını teşvik etmektedir. Bu sayede finansal durgunluklarda biriktirilen tamponlar sisteme dahil edilecek ve piyasadaki likidite ihtiyacı finanse edilmiş olacaktır. Sektörel sermaye yeterlilikleri politika aracı ise hızla büyüyen sektörlerin enflasyonist bir döngü halini almaması için sistemik risk izleme denetimleri sonucu bu riske sahip sektörlerin tespit edilmesi ile onlara yönelik risk ağırlıklandırmalarının yapılmasıdır. Böylece bulundurmaları gereken sermaye yeterliliklerine ek olarak sektörel sermaye yükümlülüğü de getirilmektedir. Örneğin mortgage krizinde konut sektörüne verilen kredilerin aşırı

büyümesi gayrimenkul ve kira fiyatlarında da balonlar oluşturmuş, dolayısıyla bu sektörün finansal piyasalarda yayacağı riskler saptanıp ek sermaye gereksinimlerine göre risk ağırlıklandırmaları yapılmadığından finansal kırılganlıklar ve verilen kredilerin niteliği zayıflamıştır. CGFS (2012) ve Doğan (2018)'de belirttiği üzere konut sektöründe sermaye yeterliliği arttığı durumlarda doğrudan bankaların dayanıklılığı ve kredi büyümeleri de o sektör için dengelenmekte olup, sektörün kaldıraç oranları üzerinde de tampon oluşturulmaktadır (ESRB, 2014, 52). Tampon ayırma aşamasında ise söz konusu açığı gidermek adına temettü ve ikramiyelerin azaltılması, özkaynakların arttırılması, sektörün aktiflerinin azaltılması, borç verme faiz oranlarının arttırılması, diğer sektörlerdeki aktiflerin azaltılması gibi işlemler sonucunda diğer sektörlerin kredilendirme politikaları belirlenecek, gayrimenkul kredilerinin yeniden fiyatlandırılması sağlanacaktır. Böylelikle diğer sektörlerdeki kredi talebi, yine diğer sektörlerin varlık fiyatlarını arttırırken, gayrimenkul sektöründeki kredi taleplerini düşürecek, gayrimenkul arzı da beraberinde azalacaktır. Bu da sektörün bankacılık ve finansal sisteme dayanıklılığını arttıracak ve sektörel kaynaklı kredi döngülerini hafifletecektir.

3.1.3. Likidite Yönlü Politika Araçları

Teminat ve kesintiler, Likidite karşılama oranı ve Net istikrarlı fonlama oranlarına bakıldığında finansal kuruluşların yatırımlarının çekirdek olmayan fonlara yönelmesi piyasaları likidite şokları ile karşılaştırmış, bu süreç ise sistemin fon akışında aksamalara, panik satışlara maruz bırakmıştır. Likidite araçları bu kapsamda sistem içindeki kırılganlıkları azaltmakta, çekirdek olmayan fonların görece daha istikrarsız yapısına karşı piyasada oluşabilecek şok etkilerini minimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Likidite karşılama oranı kısa vadeli yatırım araçların kullanımının oynak olması ve kısa vadeli şoklara karşı piyasayı kırılgan kılması nedeniyle uzun vadeli,

teminatsız ve likit yatırım araçlarının tercih edilmesine teşvikte bulunmaktadır. Net istikrarlı fonlama politika aracı da aynı amaç doğrultusunda kısa dönem yatırım araçları yerine yüksek likit araçlara yönelinmesini bu sayede hem fonlama alışkanlıklarının finansal sistemin dayanıklılığını arttırıcı yönde olmasını hem de uzun döneme yayılan finansman yapısının yüksek likit varlıklara odaklanmasını karakterize etmektedir. Bu politika aracı banka bilançolarının dayanıklılığını arttırmakta ve likit olmayan yatırımları satarak likit aktif varlıkların satın alınması yoluyla bilanço aktiflerinin de dengelenmesini önermektedir (Doğan, 2018: 73).

4. POLİTİKA ETKİLEŞİMLERİ

2008 sonrası tüm dünyada görülen finansal krizin etkilerini minimize etme amaçlı oluşturulan makro ihtiyati politikaların para politikaları ile koordinasyonu üzerindeki tartışmaları konu alan bu çalışmada, makro ihtiyati ve para politikası araçlarının tanım, kapsam ve nitelikleri sonucu istatistiki verilerle de desteklenen bulgulara varılması hedeflenen kilit noktayı faiz oranlarında bulmaktayız. Politikalar birbirini gölgelememekte aksine karşılıklı etkileşimlere sahip olmakta ve verimliliklerini bu etkileşimden sağlamaktadırlar. Fakat öncelikle fiyat istikrarı ile finansal istikrarı sağlamak üzere kullanılan araçların faiz oranlarının birbirinden farklı olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Aynı dönemlerde farklı yönde işleyen politikalar ve o politikalara ait farklı faiz oranları izlenmektedir. Özellikle küresel büyüme dönemlerinde artan risk iştahıyla birlikte gelişmekte olan ülkelere sermaye girişleri artmaktadır. Bu da bilançolardaki vade ve kur uyumsuzluklarını artırmakta, reel kur değerlenmesi ve hızlı kredi genişlemesi yoluyla kaynak dağılımını bozarak finansal istikrara ilişkin risklerin birikmesine neden olabilmektedir. Böyle durumlarda,

sermaye girişlerinin yavaşlatılarak makro finansal dengesizliklerin azaltılması bakımından, kısa vadeli faizlerin düşük düzeylerde tutulması doğal bir politika seçeneği olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye ekonomisinde de benzer bir durum yaşanmış, gelişmiş ülkelerin likidite bolluğundan kaynaklanan nakit akışı gelişmekte olan ülke olarak Türkiye'ye doğrudan yabancı sermaye girişi olarak yansımış, bu durum ise Türk lirasının aşırı değerlenmesine, rekabet gücünün azalmasına, ithalatın artmasına ve sonuç olarak bilançoları olumsuz etkileyerek cari açığın bozulmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan faiz oranlarını uzun süre düşük seviyelerde tutma politikası izlendiğinde de Türk lirası yabancı para karşısında her defasında değer kaybetmiş, ülke içinde daha ucuz olan lira ülke ihracatını artırmış, bu ise hızla büyüyen iç talebi teşvik ederek fiyat istikrarının bozulmasına neden olmuştur. Bir diğer deyişle gerek genişletici gerek sıkılaştırıcı para politikasında da dış dengeyi sağlayan faiz oranı ve iç dengeyi sağlayan faiz oranı arasındaki farklılık iki politika arasındaki açmazları da açıklayıcı nitelikte olmaktadır. O nedenle, fiyat istikrarını amaçlayan bir merkez bankasının aynı zamanda makro finansal riskleri de göz önünde tutan politikalar uygulayabilmesi için, özellikle hızlı sermaye girişlerinin yaşandığı dönemlerde, birden fazla politika aracının hem makro ihtiyati hem de para politikaları kapsamında eş zamanlı devreye konulması gerekebilmektedir sonucunu ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak zıt işleyen politika araçları olduğu, birbirilerinin etki alanlarını şekillendirebildikleri aşıkardır. Fakat asıl mesele koordine şekilde hareket ettikleri zaman karşılıklı etkileşimlerinin finansal piyasalarda ve beraberinde reel ekonomide etkinliği sağlayıp sağlamadığının analizidir. Bakıldığında gerek makro ihtiyati politikaların gerekse para politikalarının nihai hedefleri ve kullandıkları araçları farklı olmakla birlikte neticede ulaşacakları noktanın ekonomide

etkinliğin ve verimliliğin sağlanması olduğudur. Buradan hareketle TCMB 2010 yılı sonunda *yeni politika bileşimi* adı altında fiyat istikrarı ile finansal istikrar hedeflerine eşit derecede öncelik sağlayan bir strateji oluşturarak, makro ihtiyati ve para politikalarını birlikte yürütme kararı almıştır. Üretilen bu yeni politika bileşimi; aynı zamanda ortodoks politikalar olarak adlandırılan IMF'nin özellikle ödemeler dengesinde açık veren ülkeler için aynı reçeteyi sunduğu sıkılaştırıcı para ve maliye politikalarını temsilen izlenen politikalara da eleştirel bir perspektif getirmek için inşa edilmiştir. Yukarıda bahsedilen politika faizindeki değişiklikler için merkez bankası da parasal aktarım kanalları aracılığıyla borçlanma maliyetlerini, döviz kurlarını ve yurtiçi aktif fiyatları etkileyebilmektedir (Antipa ve Matheron, 2014, s. 227). Örneğin politika faizi yükseltildiğinde, gelir akımları azalarak ekonomik faaliyet yavaşlamakta bu ise kredilerin temerrüde düşme olasılığını arttırmaktadır. Zira bu durumda aktif fiyatlar düşmekte, borçluların net değerleri azalmakta, özellikle kısa vadeli kredilere olan erişim zorlaşmaktadır (İlhan, 2019: 47). Sermaye oranı ve teminat değeri düşen bankaların bir kısmı bu düşüş ile kaldıraç oranlarını arttırmamakta ve bilançolarını genişletmeme stratejisi uygulamakta iken, aksi perspektif izleyenler ise faiz oranlarındaki artış nedeniyle düşük sermaye karlılık oranlarına sahip olduklarından daha riskli aktiflere yönelerek kaldıraç oranlarını yükseltmeyi tercih edebilmektedirler. Çalışmanın başında da değinildiği üzere politika faizinin yükseltilmesi süreci çoğunlukla kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin ülke içine yoğunlaşmasına bu da ülke içinde likiditenin artmasına ve söz konusu likiditenin krediye dönüştürülmesine sebebiyet vermektedir. İşte kredi hacminin genişlemesini durdurmak amacıyla daraltıcı para politikalarının izlenmesi de aksi yönde sermaye girişlerini arttırmaktadır. Bu noktada piyasalardaki finansal istikrarın dengesi, izlenen daraltıcı para politikasından olumsuz etkilenmekte, çözüm önerisi olarak da makro ihtiyati

politika araçlarının eş zamanlı uygulanması öne sürülmektedir. Böylece politika açmazlarının önüne geçilmesi ve istenmeyen durumların oluşmasının engellenmesi beraberinde para politikası da sınırlanarak uygulanmaması hedefi gerçekleşecektir. Literatürde bir tarafta politika açmazlarına bulunan bu çözümün ilgili politikanın nihai etkisini azaltacağı görüşü hakimken, diğer taraftan iki politika arasında tamamlayıcılık olduğunu savunan ve bu kümülatif etkinin verimi arttırdığını öne süren pozitif yaklaşımlar da mevcuttur. İlk görüşe katılanlar, makro ihtiyati politikaların finansal istikrarı gözetirken para politikalarının ise fiyat istikrarına odaklanmalarını, bu iki ana amaç için ise politika faizi dışında başka araçlara da ihtiyaç duyulması gerekliliğini savunmaktadır. Dolayısıyla ilk etapta finansal kırılganlık yaşanırsa etkinliği sağlayacak adımın makro ihtiyati politikalar olduğu, fakat etkinlik sağlanırken fiyat istikrarı hedefinin de ikinci plana atılma olasılığının bulunduğu ve hatta dönemsel olarak plandan sapma endişesinin mevcudiyeti de kabul edilmektedir. Fakat burada önemli olan noktanın finansal döngü kavramında yer almasıdır. Finansal döngü makro ihtiyati politikaların tek başına kullanımı ile kontrol altına alınabilecek kadar basit değil aksine oldukça karmaşık olup, parasal otoritelerin; *‘finansal istikrarın yakalanamadığı dönemlerde fiyat istikrarı zarar görmektedir’* algısı bu görüşte üstün gelmektedir. Finansal istikrar sistemik riskler, enflasyon ve üretim düzeyine ilişkin beklentiler üzerinde etkili olduğu ölçüde para politikası gündeminde yer alması gerektiği dolayısıyla zaten nihai hedefine odaklanan iki ayrı politikanın koordinasyon ihtiyaçları da minimum düzeyde olmalıdır görüşü hakimdir (İlhan, 2019: 53).

Diğer görüş ise, fiyat istikrarı yanında makro ihtiyati tedbirlerin ana hedefi olan finansal istikrarı ikincil olarak amaçlamanın iki politika arasındaki koordinasyonu arttıracaklarını savunmaktadır. Bu sayede bir tamamlayıcılık ilişkisi doğacak ve söz konusu kümülatif girişimin verimliliği ve etkinliği arttırması

olası olacaktır (Smets, 2014: 269). Zira koordine halinde politikaları yürütmenin, her bir politikanın ayrı ayrı amaçlarına ulaşmasında göstereceği çabadan daha kolay olacağı iddia edilmektedir.

5. SONUÇ

Türkiye’de para politikaları ve makro ihtiyati politikalar olarak adlandırılan fiyat istikrarı ve finansal istikrarı sağlayıcı politika araçlarının arasındaki karşılıklı etkileşimin yarattığı dönemsel tezatlıklar, literatürü uygulanacak politikanın etkinliğinin nasıl olması gerektiği konusunda fikir ayrılıkları ile karşı karşıya bırakmıştır. Her iki politikanın da hem amaçları hem de araçlarının farklı olması politika yapıcılarını da ikiye bölmüş, finansal istikrar için fiyat istikrarı mı yoksa fiyat istikrarı için finansal istikrar mı ya da fiyat istikrarı ve finansal istikrarı sağlama amaçları birbirlerini tamamlayıcı ve destekleyici mi olmalı sorusunu literatüre taşımıştır. Nihayetinde geline nokta da finansal döngü ve ekonomik döngünün durumu itibarıyla ulaşılacak ana amaç için krizden edinilen çıktılarla da desteklenerek finansal istikrarın ağır bastığı yeni politika bileşimi 2010 yılı itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu noktada bankaların faiz oranlarının düşürülmesi sonucunda eğilim gösterdikleri kredi genişlemesinin dolayısıyla bu eğilimi kıran makro ihtiyati politikalarla konjonktürel etkilerin dengelenmesi gerekliliği ağırlık kazanmıştır. Geline süreçte küreselleşmenin de etkisiyle ekonomik olayları dış dünyayı da içine alacak şekilde makro-finance açıda düşünmek para politikaları uygulamalarında ana amaç fiyat istikrarı ve beraberinde ara araçlarda makro ihtiyati politikalarla oluşmakta olup her durumda finansal istikrarı da sağlayacak bileşenin birlikte uygulanması gerekliliği sonucuna ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla çok yönlü politikaların eş zamanlı ve birbirlerinin alanını gölgelemeden belli bir oranda

uygulanmasının, ekonomiye ve ekonomik aktörlere verim ve istikrar yaratabileceği mümkün kılınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Antipa, P., Matheron, J. (2014). Interactions between monetary and macroprudential policies. Banque de France Financial Stability Review: Macroprudential Policies Implementation and Interactions, 18, 225-239.
- Bayraktar, Y. B. (2023). Makro İktisat. 4T Yayınevi, İstanbul. 391-422.
- Cengiz, V. (2009). Parasal Aktarım Mekanizması İşleyişi ve Ampirik Bulgular. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, Temmuz-Aralık 2009, ss.225-247.
- CFGs (2012). Operationalising the selection and application of macroprudential instruments. *CFGs Papers*, 48, 1-75. <https://www.bis.org/publ/cgfs48.pdf> Erişim tarihi: 01.10.2024
- Crockett, A. (1994): Reforming the Global Financial Architecture. https://www.frbsf.org/economic-research/files/09_Crockett.pdf Erişim Tarihi: 01.10.2024
- Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi, *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236.
- ESRB (2014). The ESRB Handbook on Operationalising Macroprudential Policy in the Banking Sector. https://www.esrb.europa.eu/pub/pdf/other/140303_esrb_handbook.pdf
- Hahn, J. H., Mishkin, F. S., Shin, H. S., ve Shin, K. (2012). Macroprudential policies in open emerging economies. NBER Working Paper, 17780, 1-60.

- İlhan, A. (2019). Türkiye’de para politikası ve makro ihtiyati politikanın karşılıklı etkileşimi. *Tesam Akademi Dergisi*, Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı, 43-71. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.584282>.
- Schinasi, G., J. (2004). Defining Financial Stability. IMF Working Paper, 4 (187), 6-10.
- Shin H. Song; (2013). Adapting Macro Prudential Approaches to Emerging and Developing Economies, Otaviano CANUTO and Swati R. GHOSH (Ed.), *Dealing with the Challenges of Macro Financial Linkages in Emerging Markets*, Washington: World Bank, 17-56.
- Smets, F. (2014). Financial stability and monetary policy: How closely interlinked? *International Journal of Central Banking*, 10(2), 263-300.
- TCBM, (2006). Finansal İstikrar Raporu, 22, 1-84.
- TCMB, (2020). Zorunlu Karşılıklara İlişkin Basın Duyurusu. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c13cd822-a72d-410f-b42f-29cd42f06f3b/DUY2020-34.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-c13cd822-a72d-410f-b42f-29cd42f06f3b-nbgEBG6> 20 Haziran 2020, Sayı: 2020-34.
- TCMB, (2024). TCMB Para Politikası <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/temel+faaliyetler/para+politikasi> erişim tarihi: 09.09.2024.
- Tüzün, O. ve Kahyaoğlu H. (2015). Makro İhtiyati Para Politikası Amacı Olarak Finansal İstikrar: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 52(603), 25-45.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE ULAŞMADA ULUSLARARASI TİCARETİN ROLÜ

Zerrin KILIÇARSLAN¹

1. GİRİŞ

İklim değişikliği ve çevresel bozulma, ihracat stratejilerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirlik, çevresel ve sosyal etkileri en aza indirerek, mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini koruyan bir kavramdır. Bu kavram, sosyal ilerlemeyi, çevre korumasını ve ekonomik büyümeyi teşvik eden unsurları içermektedir. Sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyen yapılar, faaliyetlerini bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirerek hem ulusal hem de uluslararası ticaret arenasında daha sağlam bir konum elde etmektedir.

Sürdürülebilirlik odaklı bir faaliyetleri benimsemek, yalnızca çevresel yararları artırmakla kalmaz; aynı zamanda uluslararası pazarlarda kârlılığı ve rekabet gücünü de yükseltme fırsatını sunmaktadır. Sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde geliştirilen ürün ve iş süreçleri, önemli bir rekabet avantajı sağlarken, sürdürülebilir tedarik zinciri uygulamaları riskleri azaltma noktasında da fayda sunmaktadır. Bu ilkelerin benimsenmesi, düzenleyici gerekliliklere uyum sağlama, itibar artışı ve finansal performansı olumlu yönde etkileme fırsatları sunmaktadır. Ayrıca, uluslararası piyasada ve ihracat pazarlarında sürdürülebilirlik ilkelerinin teşvik edilmesi,

¹ Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret Bölümü, zerrink@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0905-3067.

sürdürülebilir ürünlere olan talep artışından yararlanma imkânı sağlamaktadır. BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uyumlu stratejiler geliştirmek, ticaretin sürdürülebilirliğini artırmanın yanı sıra, global ölçekte sosyal ve çevresel sorunlara duyarlılık gösterme fırsatı sunmaktadır. Bu unsurlar, uluslararası ticarete sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmesini teşvik eden bir etki yaratmakta ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma sürecine katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma ile uluslararası ticaret ile BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla, uluslararası ticaretin ilgili hedeflere ulaşmadaki katkıları ortaya konulacaktır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE ÖNEMİ

1970'lerde kullanılmaya başlanana sürdürülebilirlik terimi temel olarak ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki ilişkiye odaklanmaktaydı. İlk defa 1986 yılında Brundtland Raporu'nda tanımı yapılan sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmayı ifade etmektedir (Hajian ve Kashani, 2021). Sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlar da dahil olmak üzere dengeli küresel kalkınmaya yönelik tüm çabaları içermektedir (National Board of Trade, 2017). Uluslararası piyasada faaliyet gösteren firmalar, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni (SKH) destekleyen toplumsal ve ekolojik koşulları iyileştirerek, kâr elde etme potansiyelini artırmakta ve uzun vadeli değer yaratma kapasitesini geliştirmektedirler. Bu bağlamda, yenilikçi çözümler ve teknolojilerin geliştirilmesi, küresel kalkınma sorunlarına önemli katkılar sunmakta ve aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliği sağlamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin küresel hedefler ilk defa 2000 yılındaki gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılmasına odaklanan Bin Yıl Kalkınma Hedefleri ile ortaya konulmuştur (National Board of Trade, 2017). Birleşmiş Milletler (BM)'e üye 196 ülke, 2015 yılında “*Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi*”ni kabul etmiştir. BM'nin bu kararı, ülkeler açısından hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte, ilgili hedefler doğrultusunda tüm ülkeleri harekete geçmeye teşvik etmektedir. BM'nin 2030 Gündemi ve Eylül 2015'te kabul edilen küresel sürdürülebilir kalkınma hedefleri, 2030 yılına kadar sürdürülebilirlik konularıyla bağlantılı tüm politika alanları ve önlemler için uluslararası yol gösterici çerçeve niteliğindedir. 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile birlikte vurgu, öncelikli olarak gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanması ve küresel yoksulluğun azaltılması için gerekli önlemlerin belirlenmesi olmaktan ziyade sürdürülebilir bir dünya yaratma fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla 2030 Gündemi yalnızca ekonomik büyümenin sosyal ve çevresel etkilerinin yönetilmesiyle ilgili değil, aynı zamanda sürdürülebilirliği ticaret politikası da dahil olmak üzere tüm politikaların temeli olarak ön plana çıkarmıştır (National Board of Trade, 2017). Bu küresel gündem, 2030 yılı sonuna kadar ele alınması gereken tüm BM ülkelerinde 17 sürdürülebilir kalkınma hedefini ve bunlarla ilgili 169 alt hedef ile 232 adet küresel göstergiyi içermektedir (Wang vd., 2018). Aynı yıl 195 ülke, küresel ısınmayı 2°C'nin oldukça altında tutmayı taahhüt etmiştir (Dzebo vd., 2019). Altyapı, temiz enerji, su, sanitasyon ve tarıma yapılan yatırımlar da dahil olmak üzere Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin dünya çapında hayata geçirilmesi için 2030 yılına kadar yılda tahmini 5-7 trilyon dolar tutarında yeni yatırıma ihtiyaç bulunmaktadır (Barua, 2020; Singh, 2022). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri genel olarak yoksulluğu sona erdirmek, sağlık, eğitim, çevre, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele, ekonomik büyüme, enerji,

sürdürülebilir, üretim/tüketim, sanayileşme ve iklim değişikliği ile ilgili konuları kapsamaktadır. Çevre kavramı sosyal ve ekonomik boyutları da kapsadığı için 2030 gündemi, kalkınmanın tüm boyutlarını içermektedir. Dolayısıyla, 2030 gündeminin başarıya ulaşması için birbirleri ile bağlantılı olan ekonomik, sosyal ve çevre ile ilgili faaliyetlerin uyumlu yürütülmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin belirlenmesinde de bu üç unsur temel prensipler olarak yer almakla birlikte barış ve hedefler için ortaklıklar kurulması diğer prensipler arasında sayılmıştır (Gruner ve Hammargren, 2020).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmanın merkezinde yer almaktadır (WTO, 2018). DTÖ, uluslararası ticareti teşvik ederek bu hedeflere katkıda bulunmakta ve Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı ile iş birliği yaparak ilerlemeyi izlemektedir. DTÖ'nün kuruluş anlaşmasında sürdürülebilir kalkınma temel hedef olarak belirlenmiş olup, ticaret kuralları, insan haklarını koruma, yaşam standartlarını iyileştirme, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme ve çevreyi koruma amaçlarını taşımaktadır (National Board of Trade, 2017).

BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile sürdürülebilir kalkınmanın ilerletilmesinde ticaret ve yatırımın oynadığı önemli rol bir kez daha vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Paris Anlaşması, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve anlaşma kapsamındaki taahhütlerin (sera gazı emisyonlarının azaltılması, düşük karbonlu ve yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadelede desteklenmesi vs. gibi) yerine getirilmesi için yeni mekanizmaların gerekliliğini vurgulamıştır (UNEP, 2016). Anlaşmanın hedefleri, ticaretin biçimini ve yönünü etkileyerek, küresel ekonomik dinamikleri yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda ticaretin

sürdürülebilirlik açısından bir tehdit değil, bir itici güç olarak hizmet etmesinin sağlanması büyük önem taşımaktadır (UNEP, 2016).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE ULAŞMADA ULUSLARARASI TİCARETİN ROLÜ

BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, küresel düzeyde ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlayan kapsamlı bir çerçevedir. Bu hedefler, herkes için sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için bütünsel bir yaklaşımı vurgulayan 'kimseyi geride bırakmama', 'kapsayıcılık' ve 'çok paydaşlı ortaklıklar' temel ilkeleri üzerine inşa edilmiştir (Mukarram, 2020). Bu hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynayan uluslararası ticaret, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini uygulamak ve gerçekleştirmek için gereken kaynakların oluşturulmasına yardımcı olmaktadır (National Board of Trade, 2017). Bununla birlikte uluslararası ticaret, sürdürülebilirliği teşvik etme ve geliştirme potansiyeline sahip bir araç olmasına rağmen, 17 hedef içerisinde doğrudan ticarete ilişkin spesifik bir Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi bulunmamaktadır. 169 alt hedef arasında ticaretle ilgili referanslar sınırlıdır; bunlar arasında, kurallara dayalı çok taraflı ticaret sisteminin teşvik edilmesi ve en az gelişmiş ülkelere gümrük vergisi ve kota muafiyeti sağlanması önemlidir. Uluslararası ticaret, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma çabalarına katkıda bulunabilir. Bu hedefler, ticaretin sürdürülebilir kalkınmayı desteklemedeki rolüne önemli bir vurgu yapmakta ve DTÖ'nün 2030 Gündemi'ne katkısını kabul etmektedir.

Uluslararası ticaret, ülkeler arasında kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayan, ekonomik büyümeyi teşvik eden, iş olanaklarını genişleten, refah düzeyini artıran,

eşitsizliklerin ve yoksulluğun azalmasına katkı sağlayan önemli bir mekanizmadır. Ayrıca uluslararası ticaret, doğal kaynakların korunması ve enerji verimliliği gibi alanlarda çevresel etkileri azaltarak, teknoloji transferi ve en iyi uygulamaların yayılması yoluyla sürdürülebilirliği artırmaktadır. Ticaret, ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu güçlendirerek politik istikrarı teşvik etmekte, aynı zamanda sağladığı gelir ve refah artışıyla uluslararası barışı destekleme potansiyeline sahiptir. uluslararası ticaret ekonomik büyümeyi teşvik etmekte, sosyal iyileşmeyi desteklemekte, çevresel sürdürülebilirliği artırmakta ve küresel iş birliği yoluyla barışı güçlendirmektedir. Bu bölümde, uluslararası ticaret ile BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla, uluslararası ticaretin ilgili hedeflere ulaşmadaki katkıları ele alınacaktır (UN., 2024).

SKH 1: Yoksulluğa Son: SKH 1, yoksulluğun tüm biçimlerini sona erdirmeyi amaçlayarak temel insani ihtiyaçlara erişimi artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, uluslararası ticaret yoksulluğun azaltılmasında stratejik bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Ticaretin liberalizasyonu, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine dayalı ekonomik büyümeyi teşvik ederken, istihdam olanaklarını artırmakta ve genel refah seviyesini yükseltmektedir. Artan rekabet, fiyatların düşmesine ve tüketicilere daha fazla seçenek sunulmasına yol açmaktadır. Ayrıca, yabancı yatırımlar, bilgi transferi ve kapasite geliştirme gibi unsurlar, sürdürülebilir geçim kaynakları sağlayarak yoksulluğun azaltılmasına önemli katkılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla, ticaret, kaynak ve teknoloji dolaşımını kolaylaştırarak sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici bir rol oynamaktadır.

SKH 2: Sıfır Açlık: Açlık ve yetersiz beslenmeyle mücadele hedefi, herkesin, özellikle çocukların yeterli beslenmeye erişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, tarımsal verimliliği artırmak, sürdürülebilir tarım uygulamaları

aracılığıyla gıda güvenliğini sağlamak ve beslenme standartlarını iyileştirmek öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bu hedef, tarımsal ihracat sübvansiyonlarının ve ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasını, ayrıca dünya tarım piyasalarındaki çarpıklıkların düzeltilmesini içermektedir. Uluslararası ticaret, gıda güvenliğini teşvik ederek ülkelerin mevsimsel üretim dalgalanmalarının üstesinden gelmelerine ve küresel pazarlardan yararlanmalarına imkân tanımaktadır. Ticaret, sürdürülebilir tarım uygulamalarını ve teknoloji ile bilgi alışverişini destekleyerek tedarik kaynaklarını çeşitlendirir ve bölgesel gıda dengesizliklerini gidermeye katkıda bulunarak gıda sistemlerinin dayanıklılığını artırır. Ayrıca, tarım piyasalarında adil ve rekabetçi bir ortam sağlayarak verimliliği teşvik etmektedir.

SKH 3: İyi Sağlık ve Refah: SKH3, herkes için sağlıklı yaşam ve refahı teşvik etmeyi amaçlamakta ve uygun fiyatlı ilaçlara erişimi önemli bir bileşen olarak içermektedir. Uluslararası ticaret, sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık altyapısının iyileştirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ülkelerarası ticaret, ilaç ve sağlık teknolojilerinin küresel yayılımını kolaylaştırarak sağlık hizmetlerine erişimi artırmakta ve ekonomik büyümeyi destekleyerek sağlık altyapısına yapılan yatırımları artırmaktadır. Ticaret anlaşmaları ve politikaları ile sağlık standartları belirlenerek kaliteli sağlık hizmetlerine erişim desteklenmektedir.

SKH 4: Kaliteli eğitim: Bu hedef, 2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ücretsiz ilköğretim ve ortaokul eğitimini tamamlamasını sağlamayı, uygun fiyatlı mesleki eğitime eşit erişim sunmayı, cinsiyet ve gelir eşitsizliklerini ortadan kaldırmayı ve kaliteli yükseköğretime evrensel erişim sağlamayı amaçlamaktadır. Hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi, eğitim hizmetlerine erişimi artırarak herkes için kapsayıcı ve kaliteli eğitim sağlama hedefine katkıda bulunmaktadır. Uluslararası ticaret, eğitim fırsatlarını genişleterek eğitim kalitesini

artırabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ticaretin artışı, yeni iş alanları yaratmakta ve eğitilmiş iş gücüne talebi artırmaktadır. Ayrıca, uluslararası ticaretin yol açtığı teknoloji ve bilgi transferi sayesinde eğitim sistemlerinde modern yöntemler tercih edilmektedir. Uluslararası ticaret, eğitim materyallerinin çeşitlenmesini sağlarken, düşük gelirli ülkelerde eğitim altyapısına yatırım yapılmasını teşvik etmektedir. Ticaret anlaşmaları ve uluslararası iş birlikleri ile de eğitim sistemleri uluslararası standartlara uyum sağlayabilir.

SKH 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Bu hedef, kadın ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması, şiddet ve zararlı uygulamaların sona erdirilmesi, ekonomik kaynaklara erişimin artırılması, karar alma süreçlerinde eşit temsilin sağlanması ve cinsiyet eşitliğine yönelik yasaların güçlendirilmesi gibi unsurları içermektedir. Uluslararası ticaret, kadınların ekonomik güçlenmesini ve cinsiyet eşitliğini teşvik eden önemli bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Ticaret, kadın girişimcilere küresel pazarlara erişim imkânı sunarak liderlik pozisyonlarına yükselme fırsatlarını artırmaktadır. Cinsiyet eşitliği ilkesine dayalı ticaret politikaları, kadınların ticaretten eşit şekilde yararlanmasını sağlamakta, finansmana erişimlerini kolaylaştırmakta ve ekonomik engelleri azaltarak kadınların işletme kapasitelerini geliştirmektedir. Ayrıca, uluslararası ticaret kadınlara yeni istihdam fırsatları sunarak, ihracat sektörlerinde daha iyi ücret ve çalışma koşulları sağlayarak ekonomik bağımsızlıklarını desteklemektedir.

SKH 6: Temiz Su ve Sanitasyon: SKH 6, herkesin temiz suya ve yeterli sanitasyona erişimini sağlamayı, su kaynaklarını korumayı ve yönetmeyi hedeflemektedir. Ticaret, su arıtma ve atık su yönetimi gibi gelişmiş teknolojilerin uluslararası paylaşımını teşvik ederek temiz suya erişimi artırabilmektedir. Ayrıca, ticaret, yenilikçi çözümler ve araştırmalara yapılan

yatırımları teşvik ederek su ve sıhhi ürünlerin küresel erişimini genişletebilmektedir.

SKH 7: Uygun Fiyatlı ve Temiz Enerji: Bu hedef, enerji erişiminde eşitliği teşvik etmeyi, enerji verimliliğini artırmayı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yaygınlaştırmayı ve çevresel etkileri azaltmayı amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, yenilenebilir enerji teknolojilerinin küresel erişimini genişleterek maliyetleri azaltabilir ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini destekleyerek enerji güvenliğini artırabilir.

SKH 8: İnsana Yakınsır İş ve Ekonomik Büyüme: Bu hedef, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ile ilişkili olup hem yeni iş olanakları yaratmayı hem de iş koşullarını iyileştirmeyi içermektedir. Uluslararası ticaret, bir ülkenin gelir yaratma kapasitesini artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Ekonomik büyüme, yoksulluğun sona erdirilmesi için kritik öneme sahipken, ticaretin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısı dolaylı ve doğrudan etkileşimlerle güçlenmektedir.

SKH 9: Sanayi, Yenilik ve Altyapı: Bu hedef, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmayı yenilikçilik ve altyapı yatırımları aracılığıyla desteklemeyi amaçlamaktadır. Kaliteli, güvenilir ve dayanıklı altyapı ihtiyaçlarını vurgulamakta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde küçük ölçekli sanayi ve işletmelerin değer zincirlerine ve pazarlara entegrasyonunu artırmayı öngörmektedir. Uluslararası ticaret, rekabeti ve teknoloji transferini teşvik eder. Açık pazarlar ve teknolojik transferler, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret ve yatırımların temel belirleyicisi olarak bu hedefe ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

SKH 10: Eşitsizliklerin Azaltılması: SKH 10, ekonomik eşitsizliklerin düşürülmesi, toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve fırsat eşitliğinin artırılması üzerine yoğunlaşmaktadır. SKH 10, ticaretin eşitlikçi ve kapsayıcı bir

şekilde yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Adil ticaret uygulamaları, gelişmekte olan ülkelerdeki toplulukların ekonomik fırsatlara erişimini artırarak gelir eşitsizliklerini azaltma potansiyeline sahiptir. Bu hedef, DTÖ anlaşmaları çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere özel muamele ilkesinin önemini ön plana çıkarmaktadır. DTÖ kuralları, gelişmekte olan ülkelere esneklik tanıyarak eşitsizliklerin hafifletilmesine katkı sağlamakta, kapasite kısıtlamalarını dikkate almakta ve bu ülkelerin daha iyi fırsatlara erişimini teşvik etmektedir.

SKH 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: SKH 11, şehirlerin ve toplulukların sürdürülebilirliğini, yaşanabilirliğini ve çevresel etkilerin azaltılmasını amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, gelişmiş altyapı ve yeşil teknolojilerin küresel pazara erişimini artırarak, özellikle gelişmekte olan şehirlerde altyapı iyileştirmelerine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, ekonomik kalkınmayı teşvik ederek şehirleşmeyi hızlandırmakta ve yeşil tedarik zincirleri ile sürdürülebilir üretim yöntemlerinin benimsenmesini desteklemektedir. Ticaret, şehirlerin sürdürülebilir projeler için gerekli finansmanı çekmelerine yardımcı olurken, çevresel mal ve hizmetlere erişimi artırarak şehirleri kapsayıcı ve dirençli hale getirebilir. Sürdürülebilir ticaret uygulamaları, SKH 11 hedeflerine ulaşmayı desteklerken, sürdürülebilir şehirler de ticaretin etkin işlemesine olanak tanımaktadır.

SKH 12: Sorumlu Tüketim ve Üretim: SKH 12, kaynak kullanımını sürdürülebilir biçimde yönetmeyi, atık üretimini azaltmayı ve çevresel etkileri minimize etmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, yeşil teknolojiler ve sürdürülebilir üretim yöntemlerinin küresel pazara erişimini artırarak kaynak verimliliğini ve çevresel performansı iyileştirmektedir. Ayrıca, geri dönüşüm ve atık yönetim teknolojilerinin yaygınlaşmasını ve yeşil lojistik ile düşük karbonlu taşımacılığı teşvik etmektedir. Çevre dostu ürünlerin küresel pazardaki erişimini artırarak

tüketicilerin bu ürünleri tercih etmesini sağlamakta ve sürdürülebilirlik standartlarının gelişimini desteklemektedir. Bunun yanı sıra, uluslararası ticaret, döngüsel ekonomi ilkelerinin benimsenmesini teşvik ederek kaynak verimliliğini artırmakta ve atık ile kirliliği azaltmaktadır.

SKH 13: İklim Eylemi: Bu hedef, iklim değişikliği ile mücadele etmeyi ve bu değişikliğin etkilerine karşı direnç geliştirmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, düşük karbonlu teknolojiler ve yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel pazara erişimini artırarak sera gazı emisyonlarını azaltan çözümlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, yeşil lojistik ve düşük karbonlu taşımacılık yöntemlerinin teşvik edilmesiyle çevresel etkiler azaltılabilir. Uluslar arası ticaret, iklim değişikliğiyle mücadele eden ürünlerin ve teknolojilerin erişimini genişleterek ülkelerin iklim eylemi stratejilerini desteklemektedir. Ancak, fosil yakıtların ticareti karbon emisyonlarını artırabileceğinden, ticaret politikalarının iklim eylemi hedeflerini desteklemesi ve çevresel etkileri minimize etmesi önemlidir. Bunun yanı sıra, uluslararası ticaret, temiz teknolojiler ve yenilenebilir enerji projelerinin ölçeğini büyütürken enerji verimliliğini teşvik etmekte ve iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek için uluslararası iş birliğini desteklemektedir.

SKH 14: Suyun Altındaki Yaşam: Bu hedef, deniz ve okyanus ekosistemlerinin korunmasını, sürdürülebilir yönetimini ve deniz kirliliğinin azaltılmasını amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, deniz ürünlerinin küresel pazara erişimini artırarak sürdürülebilir balıkçılığı teşvik edebilir ve deniz kirliliğiyle mücadele eden teknolojilerin yaygınlaşmasını destekleyebilir. Ayrıca, deniz kirliliğini azaltan yeşil teknolojilerin ve atık yönetim sistemlerinin küresel pazara entegrasyonu, olumsuz çevresel etkileri azaltılabilir. Bununla birlikte, uluslararası ticaretle ilişkili olarak meydana gelen aşırı balıkçılık ve deniz kirliliği gibi

sorunlar, deniz ekosistemleri üzerinde ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu durum, deniz biyoçeşitliliğinin azalmasına ve ekosistemlerin dengesinin bozulmasına yol açarak, sürdürülebilir deniz kaynaklarının kullanımını tehlikeye atmaktadır.

SKH 15: Karada Yaşam: Bu hedef, biyolojik çeşitliliğin korunmasını, bozulmuş ekosistemlerin iyileştirilmesini ve ormansızlaşmanın durdurulmasını amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, sürdürülebilir tarım ve orman yönetimi gibi uygulamaların küresel pazara erişimini artırarak ekosistemleri korumaya katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, ticaretin olumsuz etkileri, orman kaybı ve habitat tahribatı gibi sorunlar şeklinde kendini göstermektedir. Yasadışı ticaret, ekosistemlere zarar vererek bu hedefleri tehdit etmektedir.

SKH 16: Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar: SKH 16, barışçıl ve kapsayıcı toplumların teşvikini, adaletin sağlanmasını ve etkili, hesap verebilir kurumların inşasını hedeflemektedir. Bu hedef, adil ticaretin sağlanmasının yanı sıra yolsuzlukla mücadelenin önemini vurgulamaktadır. Yolsuzluk, adil ticaretin önünde bir engel teşkil ederken, güçlü ve şeffaf kurumlar bu süreci desteklemektedir. Yasadışı ticaret ve kaçakçılık da güvenlik ile adalet sistemlerini tehdit ederek barış ve istikrarı zayıflatabilmektedir. Ticaretteki adaletsizlik ve kaynakların kötüye kullanımı, çatışma ve istikrarsızlığa yol açabileceğinden, adil ticaret politikaları barışın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

SKH 17: Hedefler İçin Ortaklıklar: Bu hedef, sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen küresel iş birliğini güçlendirmeyi ve uluslararası düzeyde finans, teknoloji ve ticaret iş birliklerini ilerletmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası ticaret, sürdürülebilir kalkınma için gerekli kaynaklar ve teknolojilerin küresel erişimini artırarak küresel ortaklıkların gelişimine katkıda

bulunmaktadır. Ayrıca, ekonomik faydalar sağlayarak kalkınma yardımları ve yatırımların artışını teşvik etmekte, aynı zamanda bilgi ve teknoloji transferini kolaylaştırarak gelişmekte olan ülkeler için önemli bir destek sunmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası ticaretin eşitsiz dağılımı ve adaletsiz uygulamaları, kalkınma süreçlerinde ciddi engeller oluşturabilmektedir.

4. SONUÇ

BM tarafından belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, dünya genelinde sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmayı teşvik etmektedir. Bu hedefleri gerçekleştirirken uluslararası ticaretin, ekonomik büyümenin yanı sıra sosyal eşitlik ve çevresel sürdürülebilirliği de sağlayarak uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Ekonomik kalkınma, yeni iş fırsatları yaratma ve gelir seviyelerini artırma gibi unsurlarla ilişkilidir; toplumsal refah ise eğitim, sağlık ve sosyal adalet alanlarındaki iyileşmeleri hedeflemektedir. Çevresel koruma hedefleri, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, iklim değişikliğiyle mücadele ve biyoçeşitliliğin korunmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda, SKH'lerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve uluslararası ticaretin çevresel hedeflerle uyumlu hale gelmesi için uygun düzenleme ve teşvik mekanizmaları oluşturulabilir ve ülkeler arasında güçlü iş birlikleri ve ortaklıklar geliştirilebilir. Uygun teşvikler, çevresel açıdan tercih edilen mal ve hizmetlerin ticaretini teşvik ederek kaynak verimliliğini artırabilir. Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir tarım ve çevre dostu teknolojiler gibi alanlarda yapılan yatırımlar, ekonomik büyümeyi desteklerken çevresel faydalar da sunar. Bununla birlikte, ülkeler arasında güçlü iş birlikleri ve ortaklıkların geliştirilmesi gerekmektedir. Uluslararası iş birliği, çevresel standartların yükseltilmesi, bilgi

ve teknoloji transferinin kolaylaştırılması ve ortak projelerin hayata geçirilmesi için gereklidir.

KAYNAKÇA

- Barua, S. (2020). Financing sustainable development goals: A review of challenges and mitigation strategies. *Business Strategy & Development*, 3(3), 277-293.
- Dzebo, A., Janetschek, H., Brandi, C., & Iacobuta, G. (2019). Connections between the Paris Agreement and the 2030 Agenda. *The case for policy coherence*, 38.
- Gruener, S., & Hammargren, H. (2020). Sustaining peace and the 2030 development agenda. In *Routledge handbook on the UN and development* (pp. 96-108). Routledge.
- Hajian, M., & Kashani, S. J. (2021). Evolution of the concept of sustainability. From Brundtland Report to sustainable development goals. In *Sustainable resource management* (pp. 1-24). Elsevier.
- IMD. (2023), Hinrich-Imd Sustainable Trade Index 2023: Advancing trade sustainability in a fragmenting World, URL: <https://www.imd.org/wp-content/uploads/2023/10/STI-2023-Report.pdf>
- Mukarram, M. (2020). Impact of COVID-19 on the UN sustainable development goals (SDGs). *Strategic Analysis*, 44(3), 253-258.
- National Board of Trade (2017), Trade and social sustainability An overview and analysis, URL: <https://www.kommerskollegium.se/globalassets/publikationer/rapporter/2017/publ-trade-and-social-sustainability-webb.pdf>.
- Navarro-Pabsdorf, R. M., Martinez-Alcala, C., & Moral-Pajares, E. (2020). Can international trade help Africa's least developed countries achieve SDG-1?. *Sustainability*, 12(11), 4470.

- Netzer, N., & Althaus, J. (2012). Green economy. *Turning Over a New Leaf towards Sustainable Development*.
- Singh, V. (2022). Sustainable development and climate change. In *Research Anthology on Measuring and Achieving Sustainable Development Goals* (pp. 944-964). IGI Global.
- UN. (2024). Sustainable development goals. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>.
- UNEP (2016) Trade: an engine for sustainable development, social inclusion, and poverty reduction. URL: <https://www.unep.org/news-and-stories/story/trade-engine-sustainable-development-social-inclusion-and-poverty-reduction>
- Wang, X., Ren, H., Wang, P., Yang, R., Luo, L., & Cheng, F. (2018). A preliminary study on Target 11.4 for UN sustainable development goals. *International Journal of Geoheritage and Parks*, 6(2), 18-24.
- WTO. (2018). Mainstreaming trade to attain the sustainable development goals. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/sdg_sum_e.pdf

MAKRO İKTİSAT

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com